Cemal Kutay

AVRUPA'da SULTAN AZİZ

Sadece Okumak İçindir
Ücreti Yoktur
İncelediktен Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE

TÜRK KİTAPLIĞI

Levent Şahverdi Arşivi

Kırk beş emek yılının
ıasîbi yetmiş üç ese-
in yorgun beden ve
leri yaşla tamamlanan
eterliğiyle sizlere vedâ
tmiştim.

Dinlenme günlerim-
e ömrümü verdiğim
rşivimin son tasnifini
aparken, mevzularına
erçek değerini getire-
ek bâkir kaynaklar,
atıralar ve belgeler
nünde, hizmetimin ta-
ıamlandığı inanç hu-
urum sarsıldı. Mevlâ-
a Celâleddîn'in «*Va-
ifesini tam yerine ge-
rememiş olanın vic-
an rahatsızlığına ne
'âcın şifası, ne mâze-
etin duası kâr etmez.*» ebedî hükmünün ardında masamın
aşına dönüyorum. Bir eseri elinizde olan GEÇMİŞTEN
ÜNÜMÜZE TÜRK KİTAPLIĞI böylesine bir duygu-
un mahsulüdür. Yüce Tanrının hizmet gücü Sizlerin alâ-
anızla birlik oldukça emeklerime ömür boyu devam ede-
eğim. Her ay müstakil bir kitap sunacağım. Aile kitaplık-
ırınıza, dolayısiyle bizden sonrakilere armağan olabilmiye
ıyık olup olmadıkları Sizlerin takdiridir.

10,5 LİRA

0023946

DR
569
.K87
1970

Cemal Kutay

Cemal Kutay

AVRUPA'da SULTAN AZİZ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KİTAPLIĞI

Levent Şahverdi Arşivi

Ömer Lütfi Barkan
1971

CEMAL KUTAY

FATİH University Library
0023946

Avrupa'da SULTAN AZİZ

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
TÜRK Kütüphanesi
T.C.
DC
Demirbaş: 23946
Tarih : 2001
Kütüphanesi

Levent Şahverdi Arşivi

DR
569
.K87
1970

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK KİTAPLIĞI serisinin üçüncü kitabı olarak, 1970 senesi eylül ayında, İstanbulda **SİLE MATBAASI**'nda 5000 adet basılmıştır.

1970 - 1867 = 103

(Şahane bir yolculuğun yüz üçüncü yıl dönümünde Tarihin ibret seslenişi)

Osmanlı vezîrleri içinde şair ve edîp olanlar arasında adları hafızalarda kalanlar, düşünceleri devlet ve milletce takip edilmiye değer görülenlerdi.

Üçüncü Sultan Osman ve Üçüncü Sultan Mustafa zamanlarında altı yılı aşkın Sadrazamlık yapan Mehmet Ragıp Paşa **(1698 - 1762)** bunlardan birisidir. Şu beyti, devrinin ve sonrasının politikasına **esas felsefe** olmuştu :

Erişir menzil-i maksûduna âheste giden,
Tîz-ü reftâr olanın pâyine dâmen dolaşır.

«— Gideceğin yere yavaş git ki varabilesin: Acele edersen eteğin ayağına dolaşır!...»

Ragıp paşanın bu YAVAŞ OL tavsiyesi tarihinde **dünyanın çehresi'**ni gözler önüne getirin :

- — Matbaa üç yüz yaşında (bizde henüz otuz yıllık!..)
- — Buhar kendi adına **yeni çağ'**ı açıyor,
- — Fransada Ansiklopedistler 1789 Büyük İhtilâlinin fikriyatını tamamlama yolundalar,
- — Batı'da **Aydın Mutlakiyetçilik** feodaliteden liberalizmin çoşkun yaratıcılığına geçmiş.

Yaşıyabilmek için bir büyük imparatorluğun

Levent Şahverdi Arşivi

çâresi ne? ÖTEKİ'lerle **mesafeyi açmamak** değil mi? Bunu böyle düşünmüş olan selefi Nevşehirli İbrahim Paşanın parçalanmış cesedinin kanlı hayâli gözlerinin önünde, Koca Ragıp Paşa **YAVAŞ OL!** diyor...

Öte yanda, bir halk filozofu, olan-bitenleri Bab-ı Âliden başka ölçülerle görebilen Niğdeli Mevlevî Hakkı, Sadrazama cevab veriyor :

Kalmadı mahzuru artık tîz-ü reftâr olmanın,
Câmeyi hayyatlar hep şimdi dâmensiz biçer,
Tîz-ü reftâr olmıyanlar mutlaka pâmâl olur,
Yelkovanlar bak akrebi saatte bir çinner geçer!

«— Gideceğin yere çabuk gitmenin tehlikesi kalmadı: Çünkü zamanımızda terziler elbiseyi eteksiz dikiyorlar. Korkma... Eteğin ayağına takılmaz. Asıl gideceğin yere çabuk gitmezsen perişân olursun. Bak: Yelkovanlar akrebi saatte bir çiğneyip geçiyor!»

İşte Niğdeli Mevlevî Hakkı'nın feryadı ile, Batı'nın ZAMAN ÖLÇÜSÜ, Osmanlı İmparatorluğumuzun üzerinden, saatın yelkovanının akrebini geçtiği gibi, çiğnedi, geçti.

Elinizdeki kitap, **açılan mesafe**'nin kapanabilmesi için YAVAŞ OL yerine DURMA KOŞ parolasının ülkeyi baştan aşağı sarıp kucaklaması hasretinin akılda, mantıkda, hatta vatan sevgisinde bayraklaşması zarureti günlerine, Ondokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısına raslıyan bir **ibret yolculuğu**'nun bâkir hikâyesidir.

★ ★ ★

Sultan Abdülâziz'in **(1830 - 1876)** Avrupa seyahati, Osmanlı tarihinde İLK ve SON hâdiselerden birisidir. TANZİMAT'a kadar, böyle bir yolculuğu düşünmek, hemen hemen imkânsızdı. TANZİMAT, sadece memleket için hadise olarak kalmayıp, ondört yıl sonra Kırım Savaşı ile Osmanlı Ordusunu, Batılı iki büyük demokrasi İngiltere ve Fransa ile birleştirerek HİLÂL'İ SALİP'in önüne, yüzyıllarca önce Haçlılar Seferinin önünde yürümüş iki Avrupa devleti ile birlikte çıkarınca, Osmanlı İmparatorluğumuz, **Batı safına** fiilen girmiş oldu: Sultan Aziz'in Avrupa yolculuğu, 1856 Paris anlaşmasından onbir yıl sonradır: 1867.

Bu tarihte TANZİMAT'ın üç büyük kafasından önde gideni Mustafa Reşid Paşa ölmüş, Âli ve Fuad Paşalar kalmıştı. 1867 de dünyanın genel görünüşü şöyleydi: Fransada, Birinci Napolyon'un yiğeni Şarl Lui Napolyon, 1848 ihtilâlinden sonra ilân edilen Cumhuriyetin 1851 de Reisi seçilmiş, fakat bir yıl sonra 1852 de kendisini İMPARATOR ilân ettirmişti. Onsekiz Yıllık saltanatının en şaşaalı devrinde idi ve Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki geleneksel bağlar kuvvetlenmişti.

İngilterede, KRALİÇE VİKTORYA devri, sömürge imparatorluğunu her gün genişleterek haşmetle devam ediyordu. Kısa zaman sonra İngiltere tâcidarlarına BÜYÜK BRİTANYA İMPARATORLARI unvanı verilecekti ve İngiltere kendisini Osmanlı İmparatorluğunun vârisi sayıyordu.

Rusya'da Çar Birinci Nikola, Kırım Savaşı yenilgisinde intihar etmiş, İkinci Aleksandr tahta çıkmıştı. Petersburg, Osmanlı devleti ile yeni bir savaş arıyor, 1856 Paris anlaşmasının kayıtlarından kurtulmıya çalışıyordu. Balkanlarda başlıyan ayak-

Levent Şahverdi Arşivi

lanmaları kışkırtıyor, Pan-Slavizm'in tatbikatı devam ederken Orta-Asya'da, Türk Ana-Vatanının son müstakil Hanlıkları Hiyve ve Hokand da Moskof işgaline giriyordu.

Avusturya'daki Habsburg Hanedânı, bugünkü Çekoslovakya ve Macaristan'la bir kısım Polonya toprakları üzerindeki Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun başında idiler ve 68 senelik saltanatı ile rekor sahibi Fransuva Jozef Viyana tahtında oturuyordu. Osmanlı-Avusturya savaşları son bulmuştu, fakat Bosna-Hersek gerçekte elimizden çıkmıştı. Balkanlarda Slav yayılmasına karşı Cermen baskısı bu yıllarda artmıştı.

1867 den elli yıl önce birer vilâyetimiz olan Balkan ülkelerinin ayrılmış diyârlarında çeşidli kral adlarına rastlanıyordu 1867 de... Yunanistan'da Alman asıllı Oton, Karadağ'da Nikola, Sırbıstanda Mihal Obronoviç, Romanya'da Birinci Karol iktidarda idiler.

İtalya birliğini sağlamış, İkinci Viktor Emanüel tahta geçmişti.

Doğu komşumuz İran'da, daha sonra fecî bir suikasd sonu öldürülen Nâsırüddîn Şah tahtta idi ve Bâbilik İran sınırlarını aşarak dört tarafa yayılıyordu.

Bu siyasî çevre içinde İmparatorluğumuzun **iç bünyesi** nasıldı?

1839 da TANZİMAT'ı ilân etmiştik: FERMAN yerine KANUN'u getirmiştik. Bu getiriş, LÂTİN ÖRNEĞİ ÜZERİNE idi. Mustafa Reşit Paşa Fransızca yerine İngilizce veya Almanca bilse, Paris yerine Londra veya Berlin'de yetişmiş olsa idi ve Sultan İkinci Mahmud, **Mekteb-i Osmanî**'yi Fransız

devlet merkezi yerine İngiltere başşehrinde açsaydı neticeler ne olurdu? Yüzkırk senedir, Türk mizâcını zorlıyan Lâtin yolu üzerindeyiz!

Matbaayı ikiyüz yetmiş yıl sonra benimsemiştik. Buharı devlet kabul etmiş, halk ürkmüştü. Üzerine bastığımız medeniyet anlayışı devrini tamamlamıştı. Sultan İkinci Mahmud'un 1830 yılında, Moskofların **nasıl güçlenerek Osmanlı devletini geriletiğini** anlamak için Rusyaya gönderdiği eniştesi Damad Amiral Halil Paşa şöyle diyordu :

«— Şevketmeâp... Bizde şehirlerde kadın kafes arkasındadır, erkek meydandadır. Köylerde ise kadın tarladadır, erkek kahvelerdedir. Yâni bizim nüfusumuz millî hayatta daima yarımdır, tam değildir. Avrupada ise kadın da, erkek de, umumî yaşama içinde kıymettirler ve her ikisi birleşerek MİLLET'i teşkil ediyorlar. Bizler önce bu ayrı iki yarım'**dan** BİR TAM **çıkarmıya mecburuz.»**

Sultan Aziz, 1867 Paris Milletlerarası sergisinin şeref misafiri olarak, Osmanlı Padişahları içinde İLK TÂCİDAR hüviyeti ile Batıyı ziyâret ederken, ülkesindeki manzara, Amiral Halil Paşanın 1867 den 37 yıl önce çizdiğinin AYNI idi: Fakat Sultan Aziz, Paris sergisindeki dünya milletlerinin pavyonlarında her alanda çalışan kadın-erkek'leri beraber gördü. Başyaveri Halil Paşanın **kol kuvveti makinesi** önündeki hadisesini ve zafer kendisinde kaldığı halde gözleri yaşlı verdiği cevabı elinizdeki kitabda bulacaksınız... **«— Mesafe ne zaman açıldı?»** sualinin cevabını böylesine ibret olaylarının uyarması ile kavramadıkça, 1970 Türklerinin BATILAŞMA gayretleri, 1839 TANZİMAT'cılarının çabalarından daha tatmin edici olamaz!

Levent Şahverdi Arşivi

Elinizdeki kitabın sahifeleri içinde **bir başka gerçek**'le daha karşılacak ve irkileceksiniz: Osmanlı Padişahı ile beraber gidenler arasında, daha sonra tahta geçen iki hanedân âzası vardı: Sultan Beşinci Murad ve Sultan İkinci Abdülhamid!.. Birincisinin talihsiz doksan üç günlük saltanatını bir tarafa bırakınız, fakat ikincisinin otuz üç senelik hükümranlık devri içinde gördüklerinin neden tesiri olamamıştır? İbretli sualin cevabını, elinizdeki sahifelerin bâkir mevzuları hâtıra defterinden alınan o meşhur Hafız Ömer Faiz Efendinin satırlarında buluyoruz: Aralarında PADİŞAH gibi karar mevkiinde olanlarımız dahil, bizler, derdi görmüşüz, şifayı da tanımışız, hatta illeti de isabetle teşhiş etmişiz, fakat şifayı tatbik etmemişiz!.. Çünkü şahsî cesaretimizin çoğu zaman **istenenden fazla** olmasına rağmen, **medenî cesaret**'imiz yetersiz kalmış!.. Çünkü vatan muhabbetinin bile **çağ kültüründen mahrum** olduğu zaman devâ olamıyacağı zaman devriminin içine girdiğimizi kabul etmemişiz. Onun için nesillerin ümidi dallarında kurumuş.

1970 Türkiyesinde devlet ve hükümet reislerinin **resmî yolculukları**'na katılanlar arasında bir **Hafız Ömer Faiz Efendi** samimiyet ve açık yürekliliğinde kişi var mı, bilmiyorum. Elinizdeki, bir roman kadar meraklı, şahsiyetler ve hadiseler olarak hiç bir romana sığmıyacak kadar zengin kitabı tamamladığınız zaman sualin cevabını lutfen kendiniz veriniz. Son sahifelere, çoğu ülkemizde ilk defa yayınlanan belge ve gravürler koydum. Bunların altlarındaki NOT'lar eminimki dikkatinizi çekecektir. Çeksin... Mümkün olduğu kadar çeksin. 1970 Tokyo Dünya Sergisine Cumhuriyet Türkiyesi ne kadar uzakda ise, 1867 Dünyanın İLK

Milletlerarası Paris sergisine Osmanlı İmparatorluğumuz aynı ölçüde uzakda iken, biz, aradaki 103 yılda ne yapmışız? O koskoca İmparatorluk yıkılmış, Meşrutiyeti denemişiz, Cumhuriyete geçmişiz, işimiz gücümüz İDARE'lere **REJİM ADI** bulmak olmuş, tercüme anayasalarla kurtuluş aramışız, Buhar devri kapanmış, Elektrik devri gelmiş, onu Atom devri kovalamış, Füze devri açılmış, biz, 1830 da Amiral Halil Paşanın, Sultan İkinci Mahmud'a dertlendiği kafes arkasındaki kadını laboratuvar veya fabrikaya değil de **sokağa** salmışız, amma, köydeki manzara değişmemiş: Hâlâ kadın tarlada, erkek kahvede!.. Ve, hâlâ ülkede yazma-okuma nisbeti yüzde altmış yedi... Geride kalan yüzde 33 ün de hiç olmazsa dörtte üçü çağ teknokrasininin uzağında!..

Altı yüz yılı geçen Osmanlı saltanatının otuz altı Padişahı içinde Avrupa merkezlerine İLK ve SON olarak giden tâcidarın 103 yıl önceki kırk yedi günlük yolculuğuna ait hadiselerden çoğu, dudaklarınızda tebessümlere gezintiler yaptıracaktır. Zannediyorumki bazen de yüksek sesle gülmek ihtiyacını duyacaksınız. Fakat **sonuncu muhasebe**'niz boşuna harcanmış, en müsamahalı teşhisi ile hakikî yolunu bulamamış nesillerin ümidlerinin husran iç çekişi olacak...

Ziyan yok... Çünkü eğer Hafız Ömer Faiz Efendi'nin 1867 de anlattığı yüz üç yıldır, Sultan Aziz gibi **karar mevkiinde** olanlarca malûm olsa idi elinizdeki kitabı başka duygularla okurdunuz.

Padişahı götüren **Sultaniye** yatını, Hünkârın kamarasından kaptan köşküne kadar gezebilen kırk yedi günün her ânının **tarih misafiri** olarak, ogün-

Levent Şahverdi Arşivi

bugün meçhul kalmış **Ömer Faiz Efendi ruznâmesi'** ni aile kitaplığınıza intikal ettirmekle bir **ibret taşı'** nı, defter sahifelerinden devlet adamlarımızın boş hafızalarına armağan etmiş olacağız.

Cemal Kutay

İstanbul, Harem, Eylül, 1970

Âli ve Fuad Paşalar Batı'ya gidecek ilk **Âl-i Osman Pâdişahı'** nı yolculuğa hazırlıyorlar

Levent Şahverdi Arşivi

★ — BEKLENEN HABERİN ENDİŞELERİ İÇİNDE...

Tarih 20 mayıs 1867 perşembe... Hariciye Nazırı Keçeci Zade Fuad Paşa, elinde, Paris sefiri Mehmet Cemil Paşanın telgrafı, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşanın makam odasına girdi ve dudaklarında rahat bir tebessümle :

«— **Geldi**...» dedi.

Âli Paşa, Hariciye Nazırının uzattığı telgrafı bakışlarında toplanmış merakla bir ânda okudu :

«— **Birader... Saray-ı Hümâyuna beraberce gidip arzedelim. Beni yalnız bırakma...»**

TANZİMAT devrinin iki ünlü devlet adamını Padişah Sultan Aziz'in huzuruna gönderten telgraf, Fransız İmparatoru Üçüncü Napolyon'un, o yıl açılacak milletlerarası Paris sergisine **şeref misafiri** olarak Osmanlı Hükümdarını dâvet edeceğini kesinlikle bildiriyor, Fransanın İstanbul sefiri Marki Şastölen'e talimat verildiğini ilâve ediyordu.

Âli Paşa ayağa kalkmıştı: Fuad Paşanın iri, heybetli vücudu yanında zayıf bedeni ile birbirinden ayrı iki insan gibi idiler. Bu şeklî ayrılık içinde bu iki devlet adamı, samimî dostluğun, karşılıklı sevgi ve saygının, vatanı belirli hedeflere ulaştırmanın ayrılmaz iki unsuruydular. Celâlli, mağrur, dilediğini yapma meylinde olan Sultan Azizi TANZİMAT fermanının hak ve adalet prensiplerinden ayırtmıyan temel kuvvet de, Âli ve Fuad Paşalar arasındaki bu sarsılmaz dostluk idi. Çünkü Padişah biliyordu ki devletin içinde bulunduğu buhranı patlak verdirmeden tasfiye ettirecek tedbirler, ancak, rahmetli büyük devlet adamı Mustafa Reşit Paşanın ye-

Levent Şahverdi Arşivi

tiştirdiği iki değerli şahsiyetin varlığı ile mümkündür: Bu sebeble, birisi Sadrazam olursa, öteki Hariciye Nazırlığını alır, kendisine **hasta adam** denilmiye başlanılmış o koskoca İmparatorluğun eskimiş hayat teknesini, binbir iç-dış zorlukların dalgaları arasında batmaktan kurtarmıya, fırsat buldukça da yenilemiye uğraşırlardı.

Bab-ı Âli ile Dolmabahçe sarayı arasındaki en kısa mesafe deniz yolu idi: Sirkecideki Paşa İskelesinde beş çifte daima hazır beklerdi. Genç, kuvvetli on levend kolunun sâkin deniz üzerinde hızla kaydırdığı sadaret beş çiftesi Dolmabahçe rıhtımına yanaştığı zaman akşam oluyordu. İstanbulun nefis bahar günlerinden birisi daha arkada kalıyordu. Yol boyunda iki paşa, Avrupa yolculuğuna daima karşı koymuş Padişaha, kararından bir daha dönmemek üzere nasıl EVET dedirteceklerini görüşüyorlardı. İkisinin de kalbinde derin bir elem vardı: Dünya şartları değişmişti. Devletimiz bu değişmenin çooook uzağında idi. Vakia 1839 da, rahmetli Sultan Abdülmecid'in saltanatının ilk yılında, Mustafa Reşit Paşanın himmetiyle TANZİMAT ilân edilmiş, devlet bünyesinde büyük ıslâhata girişilmiş; can, ırz, mal emniyeti kurulmuş, yeni düzen, düşünce ve kuruluşlarıyla yerleşmiye başlamış, dünya dengesi için varlığı şart Osmanlı devletinin sınırlarının ve egemenliğinin korunması milletlerarası anlaşmalara bağlanmıştı. Fakat dertler öylesine derin, hele iç çekişmeler öylesine bünyeden geliyordu ki, Âli ve Fuad Paşalar, kendilerinden sonra yolun yarısında kalınacağının kuşkusu içinde idiler: Sultan Aziz, şüphesizki vatansever, iyi niyetli bir tâcidardı. Fakat, ağabeyi Sultan Mecid gibi Batı kültürü içinde yetişememiş, daha çok Şarklı hayata bağlı, pehlivan güreşlerine, koç ve horuz dövüştürmelerine meraklı, alaturka musiki, güzel yazıda mâhir, meselâ Sultan Mecid zamanında Sarayda yapılan opera salonunda Batılı eser-

ler yerine, Karagözü tercih eden mizâçta idi. Güzel ney çalar, nısfiyye üfler, şiirle uğraşırdı. Bu yaşama içinde, kendisine kısaca **TANZİMAT (düzene girme)** denilen ve baştakinin gönülden, inanmış, azimli ve bilgili himmetini istiyen değişmenin yükü Âli ve Fuad Paşaların omuzlarına yüklenmişti. Onlar, 1867 de otuzyedi yaşında olan genç Padişahın Avrupayı görmesini gönülden istiyorlardı. En iyi ibret ve ders **gözlerin göreceği** idi. Batı ne hâlde idi? Doğu ne hâlde... YENİ OSMANLILAR adını alan bir avuç aydın, ülkeyi terketmişler, Paris ve Londra'da yayın yoluyla yurdu uyarmıya çalışıyorlardı. Vatanlarında hasret çektikleri hürriyeti gurbette bulmuşlar, **değişen dünya**'nın tablosunu, şiir, nesir, sahne eseri, mizâh çizgisi ile **gizli gizli**, binbir tehlikeyi göze alarak ülkelerine iletiyorlardı. Şair Ziya Paşanın bir mısraı daha bir kaç gün önce ellerinde idi. YENİ OSMANLILAR'ın düşünür şairi şöyle dertleniyordu :

Diyâr-ı küfrü gezdim, beldeler kâşâneler gördüm,
Dolaştım mülk-ü İslâmı bütün virâneler gördüm.

Avrupayı da bilen, vatanlarını da bilen Âli ve Fuad Paşalar için bu acı teşhis inkâr mı edilirdi? Onlar da aynı düşüncede idiler amma, yollar ayırılıyordu: TANZİMATÇIlar, ıslâhatın önce müesseselerini kurmak, iç karşı koymaları kırmak zorunda idiler. Bunun için de kendilerine yardımcı ve destek olması şart Padişahın hakikatleri yerinde görmesini **en iyi isbat** sayıyorlardı. Önlerinde mükemmel bir de fırsat vardı: Pariste açılacak dünyanın ilk milletlerarası sergisi... Akrabası Napolyon Bonapart'ı, Hanedânlarının kurucusu, onun genç yaşında ölen talihsiz oğlunu ikinci vâris, kendisini de ÜÇÜNCÜ sayarak, ÜÇÜNCÜ NAPOLYON adı ile İmparatorluğunu ilân eden Lui Napolyon, Fransız siyasetini Şark'a yönelterek, geleneksel Osmanlı-Fransız politika-

Levent Şahverdi Arşivi

sını kuvvetlendirince, Sultan Azizle yakın dostluk kurmuş, Osmanlı Padişahını milletlerarası serginin **şeref misafiri** olarak ülkesine davet etmişti. Doğu'da, Fransa ile rekabet hâlindeki İngiltere tahtında olan Kraliçe Viktorya da, Osmanlı tâcidarını Londrada karşılamaktan şeref duyacağını bildirmişti. Padişah tereddüd içinde idi. Gerçekte sıkılacak hiç bir şey yoktu ortada... O şâhâne güzelliği, erkek endâmına başka büyüklük veren gururu, her göreni tesir altında bıraktıran asâleti ve tavrı ile, Sultan Aziz, çağdaşı hiç bir İmparator veya Kralda olmıyan şeklî meziyetlere ve hususiyetlere sahipti. Ah... Onun yerinde ağabeyisi Sultan Mecid olsa idi bu yolculuğu nasıl gönülden iştiyakla yapar, devlet ve ülke adına ne güzel neticeler alınırdı? Bu hasretini Âli ve Fuad Paşalarla beraber yaptığı ve ancak Rodos adasına kadar uzanabilen yolculukta anlatmış :

«— **Arzum dünyayı görmektir. Cihanın hususiyetlerini gözleriyle görmemiş ve zamanını muhtelif memleketlerin hayatı içinde kıymetlendirmemiş bir insanın en doğru hükmü zamanında alması nasıl mümkün olur?**»

demişti. Kırım harbi zaferle neticelenmiş, Osmanlı tarihinde ilk defa iki Batılı demokrasi İngiltere ve Fransa ile ordularımız omuz omuza birlikte Moskoflara karşı çarpışmış, Slav tehlikesi yenilmiş, 1856 fermanı ile TANZİMAT yeni bir devreye girmiş, ne yazık ki, Sultan Abdülmecid, daha otuz dokuz yaşının içinde, verem illetinden hayata gözlerini kapamış, **dünyayı görmek hasretini** de beraberinde götürmüştü. Beş çifte Dolmabahçe rıhtımına yanaşırken Âli ve Fuad Paşalar bu acı hatırlayış ile kederli idiler.

Rıhtımda kendilerini Bâşmâbeyinci Hafız Mehmet Bey karşılamıştı. Sadrazamla Hariciye Nazırının bu önceden arzedilmemiş beklenmedik gelişlerinden **mühim bir haber** olduğunu sezinlemenin merakı içinde gülerek sordu :

«— **Hayırlar olsun efendim... Hoş geldiniz. Teşrifinizi derhal arzedelim mi? Bir yorgunluk kahvesi almaz mısınız?**»

Başmâbeyincinin Padişah üzerindeki tesirini bilen Fuad Paşa, eski dostunun merakını kendisine hâs nüktelerden birisi ile cevablandırdı :

«— **Hem de öyle hayırlı haber ki, hemen seyahat bavulunu hazırlamanı gerektirir. O pek merak ettiğin Frenk dilberleriyle artık bol bol ülfet edersin...**»

Ciddî ve vakûr Âli Paşanın yüzü hafifçe kızarmıştı. Fuad Paşa ile ayrıldığı tek nokta bu idi: Hariciye Nazırı külfetsiz samimiyeti tercih eder, nükteli konuşur, en ciddî mevzuları mizâhlaştırırdı. Başmabeyinci Hafız Mehmet Bey, Padişahın Avrupa seyahatini biliyor, kendisinin de katılacağı yolculuğu gönülden istiyordu. Merdivenleri çıkarak, birinci kattaki bekleme salonuna girinciye kadar Fuad Paşa davetin kesinleştiğini anlattı ve huzura kabul edilmeleri için zat-ı şâhaneye hemen arz-ı malûmat edilmesini rica etti. Hariciye Nazırının babacan hâli ve nefis emniyeti, vesveseli, kuruntulu Âli Paşa için yine de güven duygusu getirmişti.

★ — SULTAN AZİZ «—PEKİ...» DİYOR!

Sultan Aziz Paris sefiri Mehmet Cemil Paşadan gelen telgrafı sükûnetle dinlemiş, Âli ve Fud Paşanın duruşlarından kendi kararının tebliği gerektiğini de anlamıştı. İlk günlerde benimsemediği seyahati, bir Padişah gibi değil de, hâli vakti yerinde bir ferd olarak yapmayı tercih ettiğini Bâşmabeyincisi Mehmet Beye söylemişti :

Levent Şahverdi Arşivi

«— Bak Mehmed... Zaman zaman ne isterdim, bilir misin? Ya kapalı çarşıda, ya Asmaaltında küçük bir dükkânı olan esnaf, ya bir zanaatkâr olayım, sabah evimden çıkayım, işime geleyim, akşam Allah ne kâr verdi ise onunla çoluk-çocuğumun nafakasını alayım, atıma değil hatta eşeğime bineyim, yorgun argın, amma kafamın içi binbir dertle dolmamış evime geleyim, karım güleryüzle, çocuklarım sevgi ile beni karşılasın, yunayım, sofranın başına geçeyim, çorbamızı zevkle içelim, kimsenin derdi bize illet olmasın, yüreklerimiz rahat, büyük meselelerden uzak kendi hâlimle yaşıyıp gideyim. Şu Âli ile Fuad ille de Frenkistana gitmeli derlerken de ne isterdim, bilir misin? Cebinde harçlığı olan hâli vakti yerinde unvansız, makamsız kişi olarak Avrupaya gitmek... Ben de istemez miyim oraları görmek? Amma gel gelelim, bu koskoca ülkenin Pâdişahısın, cümle âlemin gözleri senin üzerinde... Adım atışın, bakışın, dudaklarının kıpırdayışı bile tecessüs uyandırır. Gelen sefirlerin hâlini görürsün. Ya onların beldelerinde cümle halk ortasında insan rahat nefes alır mı? Neylersinki bu tâc-ı tahtın da esareti var...»

Fakat Âli ve Fuad Paşalar, memleketin istikbali ve siyaseti bakımından yolculuğun şart olduğunu ısrarla anlattıkça celâlli hünkâr yumuşamıya başlamıştı. Paşaların bu konuda iki değerli yardımcıları vardı: Seyahate katılacak olan Başmabeyinci Hafız Mehmet Beyle Başyâver Halil Paşa... Onlar, ziyâretin sadece nezaket yolculuğu değil, Kırım Savaşından sonra geçen on yıl içinde zayıflamış Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifakının tazelenmesi için şart olduğunu telkin ediyorlardı. Durum gerçekten nâzikti: Sadrazam Âli Paşa, Girit isyanını bastırmak için beraberinde Serasker Hüseyin Avni Paşa ile yaptığı seyahatten yeni dönmüştü. Rus tahriki Balkanları yine çalkalandırıyordu. TUNA EYÂLETİ adı altında,

bugünkü Bulgaristan ve Yugoslavyanın bir kısmını kapsıyan geniş gölgede Mithat Paşa, o demir gibi iradesi ve eşsiz idaresi ile karışıklıkları bastırmış, geniş ıslâhata girişmişti. Fransaya, Lâtin asıllı halkı üzerinde verilen imtiyazlar sonunda büyük bir para alınmış, demiryolu, yol, köprü inşaatı, yeni okullar açılmasına başlanılmıştı. Dürzü meselesi halledilmişti. Eğer şahsının câzibesi ile Sultan Aziz, Avrupa Saraylarında gözükürse Bab-ı Âli, Batılı Devletlere daha da yakınlaşmak fırsatı bulacak, eldeki birçok meseleler hallolunacaktı. Artık Padişah da bunları biliyor, yeniden ele almak istemiyordu. Cemil Paşanın telgrafının okunmasını takib eden sükût dakikalarını, Sultan Aziz, Paşalara sevinçlerin en güzelini ileten cümleleriyle dağıttı :

«— Seyahat ne zamandır? Tarih tesbit edilmiş midir?»

Bu, mağrur Padişahın EVET demesi idi. İtidali meşhur Âli Paşa heyecanını yenememiş, edeble ve elleri önünde oturduğu yerden kalkmış, Padişaha doğru bir kaç adım atarak eğilmişti :

«— Şevketmeâp... Kullarınızı bahtiyâr ettiniz. Seyahat-ı Hümâyunlarının mülkü milletinize mes'ut netâyiç istihsal edeceğine lutfen itimad buyurunuz. Cenab-ı Hak ömr-ü devletinizi müjdad buyursun. Fransız sefiri İmparatorundan aldığı daveti huzur-u şâhanelerine arz ve iblâğ ederken tarih dahi malûm olur. Kısa zaman kaldığı bedîhidir. Fuad Paşa kulunuzla müştereken esbabı tehiyye bâbında fermân-ı şahânelerini tebellüğ eylemiş bulunmakla müftehir ve mübâhiyiz.»

Dönüş için beş çifteye bindiklerinde Fuad Paşa, yavaş bir sesle Âli Paşaya dediki :

«— Birader... Yarın sabahdan tezi yok, Valde Sultan Hazretlerini ziyâret edip münasip veçhile gönlünü

Levent Şahverdi Arşivi

almalı ve zat-ı şâhane üzerinde menfi telkinlerine mâni olmalı... Efendimizi bilirsiniz, maazallah, yine telkin altında kalır da kararından vazgeçerse felâket olur.»

Bu hatırlatma, acı, fakat gerçekti: Sultan Aziz'in annesi Pertevniyâl Valde Sultan oğlunun üzerinde güç inanılır tesiri vardı. Saraylarda kadın nüfuzunun mazi olduğu o senelerde Osmanlı Sarayında okuması yazması olmıyan çoğu Çerkes güzellerinin temel hadiselere tesiri, sadrazamları değiştirecek çapta idi. Nitekim ertesi günü Âli Paşa bizzat saraya geliyor, bir başka vesile ile Valde Sultana değerli hediyeler takdim ediyor, dolayısiyle seyahatten bahsediyor, bu ziyâretin zat-ı şâhanenin şevket ve ikbâlinin cihan önünde tasdik ve tescili olacağını, hususî emirlerini almıya geldiğini ilâve ediyordu.

★ — RESMÎ DAVETLER GELİYOR :

Âli Paşa ile Fuad Paşa, 20 mayıs 1867 ile 24 mayıs 1867 yi büyük heyecan içinde geçirdiler: Çünkü Londra sefirimiz Müzürüs Paşa, İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın İskoçya'da Balmoral şatosunda olduğunu, İngilterenin İstanbul sefiri Lord Stanley Derbi'nin Padişahın resmen daveti için yazdığı raporu Kraliçeye arzının geciktiğini, fakat Paris seyahatinin kesinleşmesi üzerine acele telgrafla İstanbul sefaretine **resmî davet**'in verildiğini bildiriyordu. Berlin sefiri Aristaki Bey de şunları yazıyordu :

«Zat-ı Şâhanenin Parisi ziyareti Berlinde büyük tesir yapmıştır. Bugün bendenizi kabul eden Prens Bismark, Zat-ı Şâhaneyi Berlinde görmekle Prusya Kralı Birinci Giyyom Hazretlerinin nâmütenâhî memnun ve mesrur olacağını ifade etti ve seyahat için izahat istedi.»

Ertesi gün Paris sefiri Cemil Paşadan şu **çok mühim** şifre geliyordu :

«— Rusyanın Paris sefiri Kont Bütberg, Zat-ı Şâhanenin Pariste bulunacağı müddet içinde Çar Aleksandr Hazretlerinin de Fransayı ziyâretinin muhtemel olduğunu, eğer iki Hükümdarın Pariste bulunmaları aynı tarihlere rastlarsa bu fırsattan istifade edilerek buluşmaları hâlinde ihtilâflı meselelerin halledilmesi için mükemmel fırsatın elde edileceğini söyledi.»

Fuad Paşa bu şifreli telgrafı okuyunca gülmüş, Âli Paşaya şöyle demişti :

«— Fransızların Padişahı Rus Çarı ile karşılaştırarak iki devlet arasındaki meselelerin sulh yoluyla halledilmesine imkân vereceklerini düşünmek için çok saf olmak lâzım!...»

24 Mayıs 1867 de, beklenen bütün resmî davetler gelmiş ve sefirler, Bab-ı Âliye, huzur-u şâhâneye kabul edilerek devletleri namına daveti arzedebilmeleri için delâlet rica etmişlerdi. Sultan Aziz'in yabancı heyetlerini kabulden çok hoşlanmadığını bilen Hariciye Nazırı Fuad Paşa, heyetleri birbiri ardına huzura sokarak, 25 mayıs akşamına kadar **resmî safha**'yı tamamlamıştı. Merasimden sonra Padişah, Fuad Paşa ile görüşürken :

«— Paşa... Bunların daveti ile bunca yorulduk. Memleketlerinde bizi teşhir metâı gibi dolandırırlarsa göreceğin var!..» demişti. Fuad Paşa, Hünkârın sözünü Âli Paşaya anlatırken :

«— Şimdi desem ki, zat-ı şâhaneye refakat buyurun, diyeceksiniz ki ben Hariciye Nazırı değilim. Zaten bu makamda olsa idiniz, yine de külfeti sadece sizin omuzlarınıza yükliyemez idim. Zannederimki avdet nasîp olur ise doğruca hastahaneye tedaviye gitmem mukadderdir!»

Levent Şahverdi Arşivi

Tarih, garib tasdiklerle doludur. Fuad Paşa, adetâ kaderinin falına bakmıştı: Nitekim, kırk yedi günlük seyahatten dönüşlerinde hastalanmış, bir müddet sonra Nis'e tedaviye gitmiş, orada hayata gözlerini kapamış, yurda hizmetle geçmiş ömrünü gurbet ellerde tamamlamış, vatana cenazesi getirilmişti.

★ — GİZLİ - AÇIK KARŞI KOYANLAR...

Anlaşılıyor ki, yüz yıl önce de **en iyi haber alan** elçilikler, yine İngilterenin imiş!..

İngilterenin İstanbuldaki büyükelçisi Lord Stanley Derbi, Londraya gönderdiği bir raporunda, Padişahın seyahati için şöyle yazıyordu :

«— Zannediliyorki Sadrazam ve Hariciye Nazırı, Padişahın Avrupaya yapacağı seyahatin halk indinde hoş karşılanmıyacağını düşünerek yolculuk kat'leşinciye kadar susmayı ve mevzuu saklamayı tercih etmişlerdir. Seyahat üzerinde duran daha çok yabancı dillerde çıkan gazetelerdir. Bunlar da, İngiliz, Fransız, Alman gazetelerinde gördükleri haberleri veriyorlar.

Benim itimad ettiğim kaynaklardan edindiğim malûmata göre başta Padişahın annesi olarak saray kadınları seyahat üzerinde tereddüd gösteriyorlar. Çok evvelinden, Osmanlı Hakanlarının orduları başında uzun seferlere gitmelerinin terkedilmesinden beri Padişahlar saraylarından ayrılmamaktadırlar. Dinî makamların karşı koymalarına mâni olmak üzere Âli Paşanın Padişahla beraber gelecekler arasına Hocası ve Saray İmamını da bulunduracağı söylenmektedir.

Sadrazam Âli Paşa ile yakın dostu Hariciye Nazırı Fuad Paşanın mahdud dostları ve taraftarları dışındaki devlet ricâli içinde eski devri arıyanlar çoktur. TAN-

ZİMATÇILAR olarak yâdedilen müteveffa sadrazam Reşit Paşanın arkadaşlarının haricindekiler, Padişahın Avrupa seyahatinden sonra memleketteki yenileşmenin daha da süratleneceğinden endişe etmektedirler. Bu arada bugünlerde Rus Çarının oğlu Aleksi Alaksandriyeviç'in İstanbula geleceği söylenmektedir. Bu seyahat doğru çıkarsa Rusyanın, Padişahın seyahatine verdiği ehemmiyet meydana çıkar.»

Falcılara inanması ile şöhret bulan Padişahın annesi Pertevniyâl Sultan, yaşlı bir Musevî Hahamının **yıldızlardan öğrendiğini** müsahibi Cevher Ağa vasıtasıyla Hariciye Nazırı Fuad Paşaya iletmişti. Falcı şöyle demişti :

«— **Şevketmeâp memnû meyve ile meşgul olmazsa seyahati zevk ve huzur içinde geçecektir.»**

Valde Sultan bu **memnû meyve**'nin ne olduğunu soran Cevher Ağaya Fuad Paşa şu cevabı vermişti :

«— **Bu memnû meyve zat-ı şâhaneyi meşgul edecek siyasî meseleler olsa gerektir. Kimse merak buyurmasın. Efendimizin zevk ve huzurunu ihlâl edecek hiç bir mesele ile karşılaşmıyacaklardır.»**

İşte, İngilterede tahta geçecek olan genç dük'lerin İngiliz bayrağı altındaki ülkeleri diyâr diyâr dolaştığı, küçüklü büyüklü öteki devletlerin tahta hazırladıklarını, ülkelerinin en uzak yerlerine gönderdikleri günlerde, bizim Padişahımız için fala baktıran annesine huzurunun bozulmıyacağı **hiç bir siyasî işle meşgul olmaması** ile temin ediliyordu!

★ — KİMLER GİDECEKTİ?

Âli Paşa, Padişahın açıkça söylemekten kaçındığı bir endişesini sezinlemişti: Sultan Aziz, tâç ve tahtını

Levent Şahverdi Arşivi

boş bırakarak, kendisine en kısa tarih olarak otuz beş gün denilen, fakat daha çok süreceğini bildikleri seyahatı sırasında İstanbulda bir HADİSE olmaz mıydı? Niçin kendinden öncekiler veliahdler, yâni kendilerinden sonra tahta geçecek olanları **şimşirlik** denilen kapalı yerde hapsetmişler, o meşhur **Kanunname-i Âl-i Osman** gereğince erkek kardeşlerini öldürtmüşlerdi? Kendisinden sonra tahta geçecek olan, ağabeyisi Sultan Abdülmecid'in büyük oğlu şehzade Murad Efendi 27 yaşında idi. Çok iyi tahsil görmüştü. Güzel Fransızca bilirdi. Müzikle ilgili idi. Babası Sultan Mecid'den vâris olduğu zerafeti, kibarlığı, bilhassa açık fikirliliği ile genç neslin kalbinde yeri vardı. Memleketi terketmelerinden evvel YENİ OSMANLILAR'la temasda bulunuyordu. Sultan Aziz'in oğlu Yusuf İzzettin Efendi ise o tarihte on iki yaşında idi ve bazıları Sultan Aziz'e, tahta geçme usulünde değişiklik yapmasını, en yaşlı hanedân âzası yerine, babadan oğula geçmesinin benimsenmesini telkin etmişlerdi. Kulakdan kulağa fısıldanan bu telkinler duyulmuş, Sultan Mecid'in taht sırasını bekliyen iki oğlu şehzade Murad ve Abdülhamid Efendilerin hayatlarının da tehlikede olduğu şayiası dolaşmıştı. Şimdi Sultan Aziz, tahtını bırakıp uzaklaşıyordu. İstanbulda neler olmazdı?

Padişahın endişesini sezen Sadrazam Âli Paşa, yolculuk günlerinin yaklaşması havası içinde düşüncesini Hünkâra şöylece açmıştı :

«— **Şevketmeâp... Ferman buyurulursa şehzade Murad ve Abdülhamid Efendiler hazerâtını da maiyet-i şâhanelerine alınız. Böylelikle ecnebî saraylarında şefkat ve mürüvvet-i şâhaneleri bir defa daha tescil edilmiş olur. Mahdum-u necâbetpenâhileri maiyet-i seniyyede olacağına göre, onlar dahi işbu avâtıf-ı şehriyârîlerine nailiyetle bekâm kılınmış olurlar.**»

Sultan Aziz önce tereddüd etmişti. Hatırlamıştı ki, İran Şahı Nasırüddîn Şah Fransaya giderken beraberinde oğullarını ve yiğenlerini de götürdüğü için «— **Şah, arkasından tahta geçecek kimse bırakmak istemiyor**» denilmişti. Daha sonra ne düşündü bilinmez, kendisinden sonra taht sırası gelen iki yiğeninin de beraberinde bulunmasına muvafakat etti.

Âlî ve Fuad Paşalar, seyahate katılacakları tesbite başlamışlardı. Donanmanın kuvvetlendirilmesi için çok çalışmış ve hatta bu sebeble israfla suçlanmış olan Padişah, kendi adını taşıyan uskurlu fırkateynle, bir eşi Rus donanmasında da bulunmıyan Orhaniye adlı zırhlı fırkateyn'in bineceği SULTANİYE yatına refakat etmesini istemişti. SULTANİYE, Haliç tersânesinde kızağa alınmış, o devre göre lüks olan salonları daha itina ile tefriş edilmiş, Hereke fabrikasından getirilen kumaşlarla yeniden döşenmişti. Fuad Paşayı en çok korkutan Padişahı **deniz tutması** idi. SULTANİYE'nin kaptanı meşhur denizci Gamsız Hasan Bey, Padişahın mizâcını bildiği için seyahatin, Akdenizdeki mevsim fırtınalarının başlıyacağı eylülden önce başlayıp bitmesini istiyordu. Âli Paşa da, başka mânilerin çıkmasından endişeli idi. Kaptan-ı Deryâlığın hummalı çalışması sonunda yolculuğa katılacak gemiler, haziranın ortasında sefere hazır idiler. Bu gemiler şunlardı :

SULTANİYE (maiyeti ile birlikte zat-ı şâhaneyi taşıyacak olan yat), **PERTEVNİYALE** (Hademlerle beraber seyahat levazımını taşıyacak yat), **AZİZİYE** (Uskurlu fırkateyn), **ORHANİYE** (Zırhlı fırkateyn), Hükümetin kararı üzerine Padişaha refakat edecek olan yeni Fransız Büyükelçisi Kont Büre'yi taşıyacak olan FORBEN istasyoneri. İngiltere elçiliği Başkâtibi de bu gemide bulunacaktı.

Âli Paşa, Padişah ile yolculuğa çıkacak olanların

Levent Şahverdi Arşivi

listesinin Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca —ve ne sebeble bilinmez!— Rusca hazırlanmasını istemişti. Listenin Fransızcasını gören veliahd Murad Efendi iki yerde **tashih hatası** bulmuş, bunu Fuad Paşaya söylediği zaman, Hariciye Nazırı çok memnun olmuş, büyük bir cesaretle :

«— **İnşaallah zaman-ı saltanatınızda nazırlarınızın bilcümle hatasını böylece tashih buyurursunuz. İkazınıza minnetlerimi arzederim.**» demişti.

Listede seyahate katılacak olanlar şöyle gösterilmişti :

ZAT-I ŞÂHANE (Osmanlı İmparatorluğu haşmetlû tâcidarı ve dünya Müslümanlarının Halifesi Padişah Abdülâziz Han Hazretleri).

Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi (Zat-ı Şâhanenin büyük oğlu), Şehzade Murad Efendi (Zat-ı Şâhanenin yiğenleri, veliahd.) Şehzade Abdülhamid Efendi (zat-ı şâhanenin yiğenleri, şehzade). Maiyet-i Şâhânenin mülkî erkânı şunlardı: Başmabeyinci Cemil ve Hafız Mehmet Beyler, Başkâtip Mehmet Emin Bey, İkinci İmam muallim-i şehriyârî Akşehirli Hoca Hasan Nâmi Efendi, Altı mabeyinci, altı mabeyn teşrifatçısı. Askerî ricâl şunlardı: Başyâver Halil Paşa ve altı yâver, İki ferik **(korgeneral)**, on zabit, yirmi silâhşör. Devlet kadrosu: Hariciye Nazırı Keçeci zade Fuad Paşa Hazretleri, Hariciye Teşrifat Umum Müdürü Mahşer Midillisi Kâmil Bey, Tercümân-ı divân-ı hümâyun Arifî Bey **(daha sonra sadrazam olan Arifî Paşa)**, İstanbul Şehremini Hafız Ömer Faiz Efendi **(ruznamesi, yâni günlük hatıraları bu kitaba esas kaynak olan ünlü şahsiyet)**, Hariciye Nezareti hususî kâtibi Ali Fuad Bey **(daha sonra Hariciye Nazırı olan)**, Padişahın hususî hizmetleri için on iki kişi, Şehzadelerin hususî hizmetleri için altı kişi.

★ — TARİH 21 HAZİRAN 1867 CUMA... YOLCULUK BAŞLIYOR!

Artık her şey tamamlanmıştı...

Padişahın maiyetinde gidecekler için Hariciye Nazırı Fuad Paşa, adetâ bir **görgü kursu** açtırmıştı. Maiyet-i Şâhanede bulunacak olanların hepsi, Türk endâmını, güzelliğini, yiğitliğini, beden tenasübünü temsil eden seçkin kişilerdi. Sultan Aziz bunları teker teker görmek istemişti. Başbaşa kaldıkları zaman Âli Paşa, yolculuk sırasında Fuad Paşanın çekeceğini düşünerek arkadaşını teselli etme ihtiyacını duyuyordu. Merasimden asla hazzetmiyen Padişahı, baştan sonuna kadar merasimle örülü bir hayatın içine sokmak ne demekti? Geniş görüşlü, derviş mizâçlı Fuad Paşa, arkadaşının endişesini teskin etmiş :

«— **Gam çekmeyin... Kendimiz istedik, peşinde koştuk, şimdi neden mükedder olalım? Su destisi su yolunda kırılır...**» demişti. Âli Paşa, Fuad Paşada kalb hastalığı olduğunu biliyordu. Bütün ailesi irsî olarak bu şifasız illetle malûldü ve üstelik Fuad Paşanın asıl mesleği de hekimlikti. Hem de kalb ve dahilî hastalıklar mütehassısı idi! Hariciye mesleğine hekimlikden geçmişti.

Hükümet, 19 haziranda bütün yerli-yabancı gazetelerle bir resmî tebliğ neşretmiş, zat-ı şâhanenin hareket gün ve saatını İstanbul halkına bildirmişti. Zamanlardır fısıldanan şayia resmî ifade ile gerçek olunca, İstanbul yerinden oynadı. Herşey yolunda giderken, İngiliz büyük elçisi Lord Stanley Derbi'nin tâbiriyle «— **Ruslar Türklere yine bir azizlik...**» yaptılar, Rus Çarı İkinci Aleksandr'ın sevgili oğlu Aleksi Aleksandriyeviç Odesa'dan OLGA vapuruyla 21 Haziran Cuma sabahı çok

Levent Şahverdi Arşivi

erken saatlerde, geliverdi!.. Bu geliş, çok zaman evvel genel bir ifade ile bildirilmiş, zat-ı şâhane tarafından Prensin kabulünün Rus Çarının fevkalâde memnuniyet ve minnettarlığını mucib olacağı söylenmişti. Âli Paşa telâş içinde kalmış, hemen Saraya koşarak durumu Sultan Aziz'e iletmişti. Canı sıkılan Padişah, programını değiştirmiş, o gün öğle yemeğini Dolmabahçede yedikten sonra Tophanedeki Nusretiyye camiinde Cuma namazını kılacak, sonra yine Saraya dönerek buradan saltanat kayığına binerek Sultaniye yatına geçilecekti.

Padişahın Rus veliahdını öğleden evvel kabulü kararlaştırıldı. Programda değişiklik yapılmak istenmemişti. Görüşmede Rus elçisi meşhur İğnatyef de vardı. Gelenler, Âli ve Fuad Paşadan şikâyet, iki ülke arasındaki münasebetlerin düzelmesi için Hünkârın şahsî nüfuzunu kullanmasını temenni ediyorlardı. Padişah seyahatten dönüşünde mevzuu ele alacağını vaadetti, ve programın tatbikine geçildi. Tantanalı bir alayın ortasında, bembeyaz cins atı üzerinde pehlivân yapılı vücudüne çok yakışan sırmalı resmî üniformaları altında Sultan Aziz'i İstanbullular çoşkun ve gönülden alkışlıyorlardı. Padişah, son hazırlıklarını yapmak, başta annesi ve saray halkı ile vedâlaşmak için kara yoluyla Saraya döndü ve saat tam dörtte top sesleri duyuldu. Bunlar, Hünkârın Saltanat kayığı ile Dolmabahçe Sarayından ayrıldığı işaretiydi. Bunu Boğazın iki yakasındaki gemiler ve istihkâmlardan atılan toplar takib etti. Dolmabahçe Sarayı önlerinde demirlemiş ve devrin en güzel, en kıymetli harp gemileri olan fırkateynlerden verilen âhenkli salvo cevapları ile şehir adetâ yerinden oynuyordu. Bu sesler, Âl-i Osman Padişahının pâyitahtından ayrılmak üzere olduğunu bildiriyordu.

Beşiktaş önünde yatan donanma tam saat dörtte Marmaraya açılıyordu. Adalara kadar koskoca deniz

sahası vapur, mavna, çektiri, kayık, sandallarla dolmuştu. Yabancı sefaret istasyonerleri sıra sıra dizilmişler, Osmanlı sancaklarıyla donanmışlar, bu elçilikler tebeası güvertelere dolmuş, gündüz olmasına rağmen havaî fişeklerle Padişahı uğurluyorlardı.

Halk, çok eski bir deniz uğurlama töreninden hafızalarda kalan beyti ile Padişaha en iyi dileklerini iletiyordu :

Kande azmeyler isen feyz-i Huda yârın ola
Hazret-i Hızr-ı Nebî kafilesâlârın ola.

Ertesi gün çıkan gazetelerdeki bir haber, İstanbul halkını hem heyecanlandırdı, hem de bilmedikleri bir haberi kendilerine iletti. Haber şuydu: Paris'e gelen Rus Çarı İkinci Aleksandr, Buluny Ormanından dönerken Polonyalı bir milliyetçi tarafından öldürülmek istenmiş, fakat atılan kurşunlar Çar'a isabet edememişti. Hadise Fransada büyük bir heyecan yaratmış, Fransızlar, misafirleri olan bir devlet reisine yapılan suikasddan çok sinirlenmişler, suikasdı yapanı polisin elinden alıp linç etmek istemişlerdi. Fakat halk içinden birisi: «— **Dikkat... Bu erkek kılığına girmiş bir genç kızdır. Rus polisi onun bütün ailesini öldürmüştür.**» diye bağırınca, halk kısmen yatışmış, fakat polis bu defa böyle bağıranı tevkif etmiş, bunun da Polonyalı olduğu anlaşılmıştı.

Hadisenin İstanbul halkına anlattığı haber de şu idi: Çar, Parisde Sultan Azizle görüşmek arzusunu izhar etmiş, bizim büyük elçimiz Mehmet Cemil Paşa, Hariciye Nezaretine sorduktan sonra bu görüşmenin Padişahı da çok memnun edeceği cevabını vermiş ve mülâkat günü dahi kararlaşmıştı. Fakat Fransa hükümeti Rus sefaretine, zat-ı şâhanenin siyasî ve resmî mülâkatlarla vaktinin alınmıyarak Fransada tetkik gezisi yapmak

Levent Şahverdi Arşivi

hususunda evvelce tasvibi alındığından, Padişahın nezâketen verdiği muvafakat cevabını önceden kararlaştırılan şekle aykırı olduğu ihsas etmiş, bunun üzerine Rus Çarı seyahatinde değişiklik yaparak Paristeki gezilerini üç güne sığdırmış ve Viyanaya hareket etme kararını almıştı. Suikasıd Çarın Paristeki misafirliğinin son gününde vukua gelmişti. Gazeteler, Padişahı Tulon limanında karşılamak üzere Mısır Hidivi İsmail Paşanın Kahireden Fransaya hareket ettiğini de haber veriyorlardı.

★ — MARMARADA İLK GECE :

O akşam hava güzel ve mutedildi. 21 Haziran, sefer ayının 19 una rastlıyordu. Mehtap vardı. Gitgide koyulaşan Marmaranın fısıltısına —rüzgâra tutulmuş bir bulut yığını gibi— kâh birbirine yaklaşıp kâh birbirinden uzaklaşan gemilerin çarklarından çıkan sesler karışıyor, önde, arkada peydâ olan yakamozlar adetâ bir şehrâyin tablosu çiziyordu. Mehtap, yatsı namazından biraz sonra çıkmıştı. Sultan Aziz, dört sene evvel, Mısır'ı ziyâret için yine böyle bir mevsimde, beraberinde yine Hariciye Nazırı Fuad Paşa, o günlerde hâlâ Türk gölü sayılabilecek Marmaranın bağrından geçmişti. Cennet gibi kıyılar, emek ve himmet dua eden kollar halinde Padişahın gözleri önünde uzanıyordu. Şehzadeler ve heyetin başlıca erkânı, Padişahın huzurunda idiler. Herkes edeble yerini almış, elleri önlerinde güvertede otururlarken, **kendi iç düyâlarında** idiler: Fuad Paşa, Padişahın çok yakınında idi ve Hünkâr, Hariciye Nazırına, mutadı dışında yavaş sesle iradelerini tebliğ ediyordu. Nisbeten yakında olanlar, Padişahın sesinin yükseldiğini duydular. Fakat Sultan Aziz'in kaprislerine alışmış olan Keçeci Zade, sâkin tavrı ve mizacıyla durumu idare etmiş, herkes yine kendi iç dünyasına dalmıştı.

Güvertenin nihayetinde veliahd Murad Efendi adeta kaybolmuştu. Geleceğin Padişahı ile bugünün Tacidarı arasında ne kadar büyük fark vardı. Veliahd; şair, müziksever, hassas, tabiata aşık bir gençti. Donizetti'nin ifadesine göre çok güzel ve duygulu piyano çalardı. Yabancı dergileri ve türlü yayını takip ederdi. Daha sonra el yazılı metinlerden anlaşılmıştı ki, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavî ile beraber hazırladıkları Kanun-u Esasîye **(Anayasaya)** kadın hürriyetleri için öyle maddeler ilâve etmişti ki, bunlar YENİ OSMANLI liderlerini bile hayrete düşürmüştü. Amcası Sultan Azize hiç bir bakımdan benzemezdi. Seyahatlerinden bir kaç gün önce, Batılı gazetelere verilmek üzere fotoğraflarını çıkartan **Fotoğrafi-î Hazret-i Şehriyârî** Abdullah Beye şunları söylemişti :

«— **Zannediyorumki bu seyahatte ben çok üzüleceğim ve hatta utanacağım. Çünkü amcam resmî ziyaretlerde muaşeret kaidelerine riayet etmezse istihzâ mevzuu oluruz. Hele serbest olduğumuz günlerde kollarını sığayıp yemeğe başlarsa arkamızdan neler söylerler?**»

Cumartesi sabahı Çanakkaleye varılmıştı. Burasının eski ve bilinen adı **(Kal'a-ı Sultaniye = Padişahlar kalesi)** idi. Sultan Aziz, saltanatının başında, daha önce Serdar-ı Ekrem Mehmet Rıfat Paşanın, ağabeyisi Sultan Mecid'e tavsiyesini dinliyerek kaleleri baştan yeniletmiş, devrin en mükemmel toplarıyla cihazlatmıştı. Gemiler, yeni ve metin tabyalar önünden geçtikçe toplar atılıyor, kalelerdeki askerler nöbet ateşi ile donanmayı selâmlıyordu. Halk, sahilleri doldurmuştu. Mektep talebeleri ellerinde bayraklar, marşlar söylüyorlardı. Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon, Akdeniz donanmasını Çanakkale önlerine göndermişti. Osmanlı donanması şimdi Fransız gemilerinin bordalarından çıkan tarrakalarla selâmlanıyordu. Fransız denizcileri

Levent Şahverdi Arşivi

resmî alkış'la, kendi hizalarından geçen Âl-i Osman Pâdişahını tâzimle selâmlıyorlardı. Sultan Aziz, merasim dışı gösterilen bu ince nezâketten çok memnun olmuş, Fransız amiralini ve zabitlerini huzuruna kabul ederek kendilerine iltifat etmiş, nişanlar vermişti.

Buradaki bir saat beklemeden faydalanan Fuad Paşa, Bab-ı Âliye telgraf çekerek Padişahın huzur içinde Kal'a-ı Sultaniyeye geldiğini, sıhhat ve âfiyet haberinin Valde Sultana arzını bildirmişti.

Şimdi kafile, Fransız donanmasının katılmasıyla daha da heybet kazanarak yoluna devam ediyordu. Ertesi sabah Midilli adası solda bırakılarak, Siklad adaları önünden ve Girit'in şimalinden geçilmiş, salı sabahı, Sicilya'nın doğusundan ve Etna yanardağı önünden Mesina'ya varılmıştı. Fuad Paşa, 25 haziran tarihinde Mesina'dan Bab-ı Âliye ikinci haberi ulaştırdı. Yolda Fransız Pake kumpanyasının İstanbula gitmekte olan Niyemen vapuruna rastlanıldı. Hariciye Nazırı bu fırsatı da kaçırmadı, yaverlerden Fazıl Beyle uzun bir mektub yazarak Âli Paşaya vaziyeti bildirdi, seyahatin umduğundan daha çok iyi geçtiğini, Padişahın şu âna kadar ufaktefek hadiseler dışında **celâllenmediğini** anlattı, yolda eksikliği anlaşılan bazı ihtiyaç maddelerinin, Fazıl Beyle Varna üzerinden hemen gönderilmesini istedi.

Burada kömür ikmali yapılacaktı. Fuad Paşa Padişaha, yüz yetmiş küsür sene önce Mesina'yı kuşatan Çağala Zade Sinan Paşanın şanlı macerasını hatırlattı. Türk Amirali, iki defa limanda ne var ne yok, hepsini almış, kaleleri yakmış yıkmıştı. Denizciliği çok seven donanma âşıkı Padişah, bu şanlı maziyi gözlerini kapıyarak dinlemişti.

★ — AKDENİZİN TÜRK GÖLÜ OLDUĞU GÜNLERİN HAYÂLİ :

Fuad Paşa, Padişahı günlük hadiselerin dışına çıkarmak tedbirini bulmuştu: Çok iyi bildiği Osmanlı tarihinin, maziye ait şan ve şeref sahifelerinin Akdenizi bir TÜRK GÖLÜ hâline getirmiş satvet ve şevket devrinden bahsetmek...

Çünkü bu ihtişam asırlarının hükmünü icra ettiği sahalar, işte, otuz ikinci Osmanlı Padişahının cedlerinin saltanat zamanlarından tarihe intikal etmiş destanlardı. Gedik Ahmet Paşalar, İspanya sularını karış karış çiğniyen Kemal Reisler, Reggiyo ve Şantaluka kalelerinin fâtihi Barbaros Hayrettin Paşaların, daha sonra bir Türk şairinin yüreklerde yer eden söyleyişi ile :

Akdenizi mavi bir sis perdeliyor,
Elli kalyonlu donanmay-ı hümâyun geliyor.

İstanbuldan çıkışın beşinci günü akşamı, İtalya sularına girilmişti. İtalyada hâlâ iç savaş devam ediyordu. İkinci Viktor Emanüel, Romayı kuşatmıştı. Kral, yüksek rübeli asker ve sivil kadrosunu, Âl-i Osman Padişahını karşılamak üzere Napoliye göndermişti. Kıyılarda toplanan onbinlerce halk, durmadan **(Viva Türkiya = Yaşasın Türkiye)** diye bağırıyordu. İtalyan saygı heyetini Sultaniyede kabul eden Padişah, hepsine iltifat etti ve nişanlar verdi. Napoli'den ayrılırlarken Fuad Paşa Sultan Aziz'e şunları söylemişti :

«— **Şevketmeâp... Napoli'nin şarkında birkaç saat sonra önünden geçeceğimiz ve bugün bir ticaret merkezi olan Fondi şehrine lutfen mâziyi hatırlıyarak bakmanızı istirham edeceğim. Burası, cedd-i mükerremleri-**

Levent Şahverdi Arşivi

nizin kaptan-ı deryâlarından Barbaros Hayrettin Paşanın 1534 Milâdî, 941 Hicrî senesinde kendisinden asgarî dört misli kudretteki müttefik donanmasını perişan ederek zaptettiği ve ele geçirdiği muhtelif korsan gemileri enkazı ile liman ağzını tıkadığı mahaldir. Burada bir Spina Longa hisarı vardı ki, meşhur Andrea Doria, buraya ayak basacak insan bulunmaz **demişti. Barbaros Hayrettin Spina Longa'yı sadece ele geçirmekle kalmadı, burasını yerle bir etti ve batırdığı düşman gemilerinin bayraklarını tersine dikerek, Ândre Doria'ya** «— Gel seni bekliyorum, bu bayrakları şu hacîl vaziyetinden kurtarabilirsen kurtar!» **dedi. Düşman amirali Barbaros'un yüzünü bir daha ancak Preveze'de gördü, fakat uzaktan... Ancak harb meydanını bırakıp kaçarken...»**

Bir şevket ve haşmet devrini yerinde görmenin Osmanlı Hakanı üzerindeki tesirine tarih şehadet eder: Sultan Aziz, 1867 Avrupa seyahatinden dönüşünde, donanmanın kuvvetlenmesi için elinden geleni yapacak, hatta kendisine bu mazi şereflerini anlatan Fuad Paşa ile bile ihtilâfa düşecektir: Hazinenin imkânını zorladığı ve borç para alarak yeni zırhlılar yaptırdığı için...

Padişah, Kotdazür ve Nis'den geçerken, Fransa Kralı Birinci Fransuva'nın ceddi Kanunî Sultan Süleyman'a Şarlken'i şikâyet ve istilâ edilmiş bu topraklarının iadesi ricasını yerine getirmekle vazifelendirilen Barbaros'un zaferle biten savaşını da dinledi. Hakikat şu idi ki, bugün kendisinin ziyâret ettiği ülke, mazide, varlığını Osmanlı himâyesi altında devam ettirmişti.

★ — BEKLENMİYEN FIRTINA ve TULON'a VARIŞ :

Kafile bu güzel duygular içinde yoluna devam ederken, deniz Sultan Aziz'e bir azizlik yapmış, o sularda en-

der görülen ânî fırtınalardan biri patlayıvermişti: İri iri dalgalar, Sultaniye yatını boyuna kadar yükseltiyor, sonra bir başka irisine teslim ediyordu. Kalb hastası Fuad Paşa korktuğuna son ânda uğramıştı: Kendisini değil, zaman zaman mantıksız iradelerine muhatap olduğu Padişahın fevrî kararından ürkmüştü. Nitekim korkusu başına geldi, Sultan Aziz lombor deliklerinden salona kadar giren dalgaların ürküntülü kuşkusu içinde: «— **Hemen avdet edilsin!..**» iradesini vermişti. Fuad Paşa, bu iradeyi tutuna tutuna kaptan köşkündeki Gamsız Hasan Beye bizzat eriştirmek için fırlamış, ve çok tabiî ki: «— **En serî şekilde fırtına sahasının dışına çıkmak gayretiyle yoluna devam!..**» demişti.

Ne mutluluk olmuştu ki, anî çıkan fırtına, geldiği gibi geçiştirilmişti. Fakat Padişah asabî ve keyfi kaçmıştı. Nihayet, cumayı cumartesiye bağlıyan 28-29 Haziran 1867 sabahı, saat beş buçukta TULON limanının ön tabyalarından gelen salvo atışı, karanın çok yakın olduğunu anlatıyordu. Yarım saat sonra Tulon önlerinde demir atılmıştı. İki buharlı çatana, başta Paris sefiri Cemil Paşa ile Kâmil Bey, Marko Paşa, Hüseyin Paşa ve elçiliğimiz ileri gelenlerini Sultaniye yatına getirdi. Hemen arkalarında, başlarında TULON deniz üs kumandanı amiral Kont dö Şaban, Tulon Belediye heyeti, resmî ve mahallî karşılayıcıları hanımları ile beraber getiren şalupalar takip ediyordu. Üzerinde resmî üniforması ile Sultan Aziz, cidden ŞAHÂNE idi. Maiyet-i Seniyye de aynı mehâbet içinde idiler. Padişah, tebaasının saygılarını sunan sefire iltifat etti ve Fuad Paşayı da hayran bırakan dikkatle, evvelâ Osmanlılarla meşgul oldu, daha sonra ayakta tâzim ile bekliyen amiral Şaban'ı kabul ve gösterilen alâkadan memnuniyetini bildirdi. Rıhtım iğne atılsa yere düşmiyecek tâbirine uygun kalabalıkta idi. Tafrayı, gösterişi ve kudret ızharını

Levent Şahverdi Arşivi

benimsemiş, satvet ve şevket meraklısı Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon, eski yeni yüze yakın harb gemisini Tulon limanına toplamış, Âl-i Osman Padişahına karşı kuvvet gösterisi yapmak istemişti. Bu gemiler, Sultaniye rıhtıma yanaşırken, birden ve öylesine top atışlarına giriştiler ki yer-gök sarsıntı geçiriyordu. Gururu, taşıdığı asâlet fıtratında olan Sultan Aziz, ev sahibinin bu garip gösterisinden öylesine sinirlendi ki, fırtına sırasında verdiği emri tekrarladı: «— **Geri dönelim...**» dedi. Bu sefer Fuad Paşa dayanamadı, vaziyet cidden kritikti, hemen hemen herkesin duyabileceği bir sesle :

«— **Efendimiz... Büyük Atalarınızın ne kadar külfet ve meşakkatler içinde ve ne kadar zahmet ve tehlikeleri göze alarak Avrupa topraklarına girdiklerini bir kere tahattur buyurunuz. Zat-ı Şâhaneniz hiç bir zahmet çekmeden bütün medeniyet cihânının tâzimleriyle selâmlanıyorsunuz ve azamî bir muvaffakiyet kazanıyorsunuz. Dönüş emrini kulunuzu geminin seren direğine astırmadan veremezsiniz. Önce Fuad kulunun ölüsünü gör, sonra dön!..**»

Bunun üzerine Sultan Aziz, hışımla kamarasına girmiş, SULTANİYE ancak rıhtıma yanaştıkdan ve iskele verildikten sonra çıkmıştı.

Rıhtımda Dük dö Tarant, General Bevil, Marki dö Ko, Padişahın Fransadaki ikameti sırasında mihmandarlığını yapacak olan kumandan Verşer dö Refiye ve Veliahd Murad Efendinin mihmandarı kumandan Dreyse de bekliyenler arasında idi.

Rıhtıma çıkış pek tantanalı oldu: Bütün gemiler, Osmanlı-Fransız bayrakları ile donanmıştı. Gemiciler sıra sıra dizilmişler, HURRA diye bağırıyorlardı. Rıhtımda Padişahın yürüyeceği yol kıymetli halılarla döşenmişti. Askerî kıtalar, Bahriye Dairesi Amirallik Makamına kadar iki sıra olmuşlardı. Aralarında bırakılan boşlukta, süslü Fransız kadınları öbek öbek toplanmışlardı. Ellerinde, Sultanın arabasına atmak için getirdikleri çiçek buketleri vardı. «— **Vivre lö Sultan = Yaşasın Sultan**» sesleri çevreyi kaplamıştı. Kont dö Şaban askerî ve sivil ileri gelenleri Padişaha takdim etti. Daha sonra, ikiz kardeşi Mısır Hidivi İsmail Paşa ile arası açık ve YENİ OSMANLILAR'a malî yardımda bulunan Mustafa Fazıl Paşa zat-ı şâhâne tarafından kabul ve iltifata mazhar oldu. Asıl dikkatdeğer olan Osmanlı tebeasının hanımları, kızları, erkek çocukları ile beraber Padişahlarını tâzimle selâmlamaları idi. Bunların arasında, sadece Türkler değil, Araplar, Mısır Kölemenleri, Türkistanlılar, Afganlılar gibi Müslümanlar, ve Rumlar, Ermeniler Musevîler gibi İmparatorluğun Müslüman olmıyan tebeası vardı. Hepsi, kendi arzularıyla ve masraf yaparak TULON'a gelmişlerdi. Padişahın dikkatini çeken, gelen Türklerin kadınlı-erkekli birer Fransız gibi giyinmiş olmaları idi. Resmî vazifesi olanlar fesli ve üniformalı idiler. Yaşlı bir Hanım, nur yüzlü bir ihtiyar Osmanlı annesi, Âl-i Osman Padişahına ilerlemiş, diz çökmüş, eteğini öpmüş, Padişahın kendisinin elinden tutup kaldırarak iltifatı üzerine gözyaşları içinde şunları söylemişti :

«— **Şevketmeâp... Hacdan bu sene döndüm. Rüyamda zat-ı şevketlerinin huzurunda müsûle nail olacağımı görmüştüm. İşte muradıma erdim. Allah seni de, koca devletini de, mubarek mülkünü, azîz milletini de kem gözlerden korusun. Bu Frenkler de Hükümdar nedir, görsünler...**»

Sultan Aziz dayanamamış, tebessüm etmişti!

Fakat, Marsilya Başkonsolosumuzun millî kıyafeti ile gözleri alan on iki yaşlarındaki kızı Havva Hanımın,

Levent Şahverdi Arşivi

elinde zarif bir buket Padişahına takdim ettikten sonra söyledikleri, Padişahın gözlerini yaşartmıştı :

«— **Padişahım... Buraya ayak bastığınız ânda şâhane huzurunuza koşmak ve hoş geldiniz demek vazifesi yine vatanın sadık evlâtlarına nasîp olmuştur. Vatandan uzak yaşıyan bizler için zat-ı şâhanenize hürmetkâr ve ubudiyetkâr duygularımızı arza imkân veren bu fırsatı takdîs ediyoruz. Fransadaki tebeanız, kulluk vazifelerini ifaya her zaman hazır olduklarını, şevket ve ömr-ü devletinize dua dolu kalblerinin temiz hislerini arza bendenizi memur ederek bahtiyâr ettiler. Var olunuz bizim sevgili, satvetli, şanlı Hakanımız.**»

Sultan Aziz'in gözleri nemlenmişti. Çiçekleri eliyle aldı «— **Mahzûz oldum. Bu çiçekleri hatıra olarak saklıyacağım.**» dedi.

★ — PARİS'e DOĞRU...

Öğle yemeği Amiral Şaban'ın davetlisi olarak yenildi. Bahriye Amirallik dairesinin geniş ve mükemmel tanzim edilmiş bahçesindeki askerî mızıka devamlı olarak marşlar, bu arada Donizetti'nin bestesi olan Sultan Mecid'in marşını çalıyordu. Padişahın maiyeti, hususî kıyafetleri içinde birer kont hüviyeti halinde idiler. Bilhassa, tepeden tırnağa sırma işlemeli elbiseleri, priyol saatleri, gümüş köstekleri, süslü silâhları ve Trablus kuşakları ile Saray aşcıları ve diğer hademeler, Prens tesiri yapmışlardı. Hepsi, en aşağı bir metre doksan santim boyunda, fazla şişman değil fakat mütenâsip endamlı, pehlivan yapılı idiler. Hepsinin tertemiz yüzlerinde burma bıyıkları bir hizada idi. Öbek öbek kümelenmiş süslü Fransız kadınları Saray Ağalarının etrafını sarmışlardı. Bazıları dayanamamış, elleriyle üzerlerindeki kumaşları, silâhları, Trablus kuşaklarını muayene ediyorlardı. Bizim Anadolu uşakları evvelâ sıkılmışlar, terlemişler, fakat karşılarındakiler büyük bir tabiîlikle dost olmıya çalışınca dayanamamışlar, sorulanlara işaretlerle cevab vermiye çalışmıya başlamışlardı. Bu manzara Fuad Paşanın dikkatini çekmiş, Fransız Kurmay Akademisi Sen-Sir mezunu yaver Binbaşı Mahmut Beyi çağırmış, Saray Ağalarını uzaklaştırmasını ve başlarından ayrılmamasını söylemişti. Bu sırada Madam Şaban Fuad Paşaya yaklaşmış :

«— **Niçin Tulon'lu hanımları bir daha göremiyecekleri bu şövalyelerden uzaklaştırıyorsunuz?**» demişti.

Nükte, hazır cevaplık gibi meziyetleri, o çağın bütün Avrupasında meşhur olan Osmanlı Hariciye Nazırı gülerek şu cevabı vermişti :

«— **Geçen sene koleranın istilâsına uğramıştınız. Bu sene de Türklerin istilâsına uğradınız!**»

Madam Şaban'ın cevabı, Osmanlı Hariciye Nazırınınki kadar zarifti :

«— **Oh... Fehâmetmeâp... Bu onu telâfi eder!**»

Fuad Paşa bu binbir hadise içinde vakit bulmuş, Bab-ı Âliye şu telgrafı çekmişti: «— **Donanmay-ı Hümâyun bu sabah Tulon limanına vasıl olmuştur. Zat-ı Hazret-i Pâdişâhî sıhhat ve âfiyettedir. Tezahürat muazzamdır. Bugün saat beşi on dakika geçe Parise azimet-i şâhane vuku bulacak ve inşaallah, yarınki otuz haziran cumartesi saat dördü yirmi geçe Parise muvasalat buyurulacaktır.**»

Bu sırada, Paris'te ibretli bir hadise cereyan ediyordu: İki yıla yakın zamandanberi, vatanları için Meşrutiyeti, yani monarşili parlamantarizm'i istiyen ve YENİ OSMANLILAR olarak adlandırılan bir avuç aydın, yurtlarını terketmişler; Paris, Londra ve Brükselde müca-

Levent Şahverdi Arşivi

deleye girişmişlerdi. Yayınladıkları gazete ve dergiler gizli yollarla yurda sokuluyor, büyük ilgi görüyordu. Sayıları hepsi hepsi dokuz rakamının mütevazi sınırı içinde kalmıştı, fakat, temsil ettikleri fikir olarak vatan münevverlerinin ve dünyanın dikkati üzerlerinde idi. Başlıca şahsiyetleri olan Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Agâh Efendi Pariste idiler. Fransız hükümeti, Sultan Aziz'in Parise gelişi dolayısiyle, ülkelerindeki rejimle mücadele eden bu zevatın Pariste kalmasını mahzurlu görmüş, kendilerinin, Padişahın ziyâretinin devam ettiği müddet içinde Fransız devlet merkezinden uzaklaşmalarını istemişti. Dahiliye Nazırı Marki Lavalet, hükümetin kararını tebliğ için Jön-Türkleri makamına davet etti. Hükümetin bu kararını daha önce haber almış olan Ziya Paşa ve arkadaşları, İngiltereye gitmek için hazırlıklarını tamamlamışlardı ve hepsi Kuzey Garında trenin hareketini beklerken Dahiliye Nazırından çağrı almışlardı. Ziya Paşa, daha Dahiliye Nazırı söze başlamadan şöyle demişti :

«— **Nazır Efendi... Arkadaşlarımla beraber Londraya hareket etmek üzere olduğumuz bir sırada davetinizi almakla müşerref olduk. Lutfen davetinizi izah buyurur musunuz? Çünkü trenimizin hareketine bir saat var.**»

Dahiliye Nazırı Marki Lavalet bu haberden çok memnun olmuş :

«— **Ben de Sizden aynı şeyi rica edecektim. Devletimiz, Haşmetlû Padişahımızı rahatsız edebilecek bilcümle ihtimalleri gözönünde tutmak vazifesi karşısındadır. Ben Dahiliye Nazırı olarak Sizlere Parisi terkediniz diyemem. Fakat bunu Osmanlı sefareti taleb etmiştir.**»

Gerçekten de YENİ OSMANLILAR'ın Paristen uzaklaşmasını istiyen sefirimiz Mehmet Cemil Paşa idi. Ziya Paşayı asıl müteessir eden de bu aşırılık ve vehimli vesvese idi. Şu cevabı verdi :

«— **Hükümdarımızın rahatı bizim için cümleden evvel mültezem ve mühimdir. Hükümetinize bu hususta ki itinasından dolayı teşekkür ederiz.**»

YENİ OSMANLILAR'ın Paristen çıkarılmalarının sebebleri arasında, Rus Çarı İkinci Aleksandr'a bir Polonyalı milliyetçi tarafından suikasıd yapılması vardı. Fransa hükümeti, Jön-Türklerin padişahlarına karşı böyle bir harekete girişeceğine ihtimal vermiyordu. Fakat Osmanlı sefaretinin müracaatını karşılıksız da bırakamazdı. Aradan zaman geçecek, Namık Kemal 1870 ramazanında Âli Paşaya iftara davetli olduğu bir gece, üç sene önceki hadiseyi hatırlayarak sitem edecek, Sadrazam da susacaktır...

Cemil Paşa, YENİ OSMANLILAR'ın Paristen uzaklaştıklarını Bab-ı Âliye 30 Haziran 1867 tarihini taşıyan şu telgrafıyla bildiriyordu :

«— **Ziya ve Namık Kemal Beylerle Agâh ve Suavî Efendiler Londraya azimet eylediler. Rıfat Bey Brüksele çekildi.**»

Öğleden sonra saat beşde arabalar hazırlanmış, Sultan Aziz Kont dö Şaban ile birlikte Tulon garına gelmişti. Her tarafta Türk bayrakları dalgalanıyordu. Zengin bir Tulonlu dinî bir düşünce ile yeşil renkte ayyıldızlı bir bayrağın bir yanına Hazret-i Meryemi, öbür yanına, elde kılıç Sen Lui'yi temsil eden birer bayrak asmış, ve İslâmlıkla Hıristiyanlığı anlaşmış göstermek istemişti!.. Bunu gören Ömer Faiz Efendi, Mabeyn-i Hümâyun İkinci Kâtibi Halimî Efendiye, yavaşca şöyle demişti: «— **Şeyhülislâm Efendi görmesin!.. Hepimize imânımızı tecdîd ettirir!**»

Yollar çok kalabalıktı. Evlerin pencereleri, balkonla-

Levent Şahverdi Arşivi

rı, terasaları, caddeleri görebilecek bütün yüksek yerler tıklım tıklım şehirlilerle dolmuştu. Civardan da yığın yığın halk gelmişti. Tren alkışlar içinde hareket etti, Marsilyada az duruldu, Gar'da Padişah için hususî yemek salonu, maiyetindekiler için de birlikte yemek yenilecek salonlar hazırlanmıştı. Liyon'da ancak beş dakika kalındı. Burada, Mısırdan gelmiş Hidiv İsmail Paşa Padişaha saygılarını sundu ve huzura kabul edildi. Bu, bir minnet ziyâreti idi, çünkü Sadrazam Âli Paşanın bütün mukavemetine rağmen, daha çok Valde Sultanın tesiriyle Sultan Aziz, İsmail Paşaya, adetâ İstiklâl demek olan HİDİV-I MISIR unvanı ile para basmak, borç almak, anlaşma yapmak imtiyazını vermişti.

İsmail Paşa, Padişahın vagonunda bir kaç dakika kalmış, sonra kardeşi Mustafa Fazıl Paşa ile beraber, katara eklenen kendi vagonuna geçmişti. Tren Parise yakın Mulro istasyonuna gelince, Fuad Paşa huzura girdi ve Zat-ı Şâhaneye lutfen resmî üniformasını giymesini söyledi. Sultan Aziz, Hariciye Nazırına sitemli, hatta hiddetli bakmıştı: Dolmabahçe Sarayında veya Yıldız köşkünde olsa, bu yaz gününde bağrı açık rahat geceliği içinde göğsünü Boğaz rüzgârına verir, Bursanın Uludağından getirilmiş pınar sularının karıyla soğutulmuş çeşid çeşid şerbetini yudumlar, körpe câriyeleriyle şakalaşırdı. Bütün bu zahmetler, Âli ve Fuad Paşaların başı altından çıkıyordu. Ne var ki, Batıdaki her adımı, Osmanlı tâcidarına **devrin öylesine değiştiğini gösteriyordu ki, bu değişmeye ya ayak uydurmak, ya da BÜYÜK DEVLET** olabilmenin her ân hayâlleştiği acı ve sert gerçeğini anlatmıyor da değildi. Nitekim dönüşten sonra bir gün, Bâşmabeyincisi Hafız Mehmet Beye, yolculuğundan bahsederken: «— **Keşke bizden evvelkiler de gidip görse imiş. Biz dahi geç kalmışız!..**» demişti.

Buna rağmen, rahata alışmış itiyadı, merasimlerden asla haz etmiyen mizâcı, yabancı dil bilmemenin çaresizliği içinde bunalmıyor da değildi. Hatta dönüşünde oğlu Yusuf İzzettin'i huzuruna kabul etmiş, her türlü hürmet mesafesini bir tarafa iterek :

«— **Bak Yusuf, seyahatte gördün. Frenkçeyi bilmemek yarı dilsiz olmak demek. Bir lisan, bir insan demekmiş. Bir değil iki, üç öğren. Sadece Arapça, Farsca yetmez. Hatta bunlardan birini eksik öğren, amma şu Fransızcayı iyi öğren.**» demişti.

Mulro İstasyonunda Osmanlı heyetinin hâli bir âlemdi: Şehzadeler, maiyetlerinde getirdikleri oda hizmetkârlarının —yâni vale dö şambrlarının— yardımı ile giyinmeye çalışıyorlardı. Fuad Paşa, seyahate çıkarken akıl etmiş, Beyoğlundaki büyük Fransız ve İngiliz giyim-kuşam mağazalarından birer İtalyan-Rum vale dö şambr almıştı. Saat dörde doğru hazırlıklar tamamlanmıştı. Parisin varoşları da gözükmüştü.

Daha o günlerde bile **NUR ve IŞIK BELDESİ** adını taşıyan Fransız devlet merkezi, tarihi boyunca İLK ve SON olarak bir Âl-i Osman Padişahını haşmetli misafir olarak karşılamıya hazırlanıyordu.

★ ★ ★

Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa, Sultan Azizle beraber gidecekleri tesbit edilirken, İstanbul Şehremini, yâni Belediye Reisi olan Ömer Faiz Efendinin de gitmesini istemişti. Fuad Paşa, şahsen yakın dostu olan bu İSTANBUL EFENDİSİ'nin Avrupa yolculuğunda Padişahın maiyetinde bulunmasını, kendisi için saaded saymıştı. Nükteleri, zekâsı, gerçek bir Osmanlı olmasının binbir tecellisi içinde onun Batı'yı anlayış ve anlatış tarzının derinliğinin ibretlerine samimiyetle inanıyordu. Sadrazam ve Hariciye Nazırı, Ömer Faiz Efendiyi bu yolculuğa razı edebilmek için sıkıntı çekmişlerdi. Fran-

Levent Şahverdi Arşivi

sızcasının yeter derecede olmadığını, yaşlılığını, resmî törenlerden hoşlanmadığını, herşeyi duyduğu ve gördüğü gibi söylemesinin hadiselere sebeb olabileceğini ileri sürmüş, birçokları için gaye ve hayâl olan bu müstesnâ yolculuktan mazur görülmesini istirham etmişti. Bunun üzerine Âli Paşa demişti ki :

«— **İşte bizler sizden bunun için seyahate iştirâk etmenizi istiyoruz. Bize resmî rapor yazanlar çok olur. Onların neler anlatmak istedikleri de bizim için çok zaman meçhul değildir. Şimdi ben, şahsım ve Fuad Paşa biraderim namına zat-ı fâzılânelerinden bir ricada bulunacağız: Seyahat sırasında müşahedlerinizi mümkünse günü gününe yazınız. Müsvedde hâlinde... Ve İnşallah sağ sâlim avdetten sonra elinizdeki bu ruznâmeyi hiç tashih etmeden, olduğu gibi bize veriniz.**»

Âli Paşa gibi, insan seçmekte ve kıymet takdirindeki mahâretini tarihin tescil ettiği bir zatın Padişah ile beraber yolculuğundan, böylesine neticeler beklediği Ömer Faiz Efendi kimdi?

Ömer Faiz Efendi, ilim adamlarından Ebezade Salih Efendinin oğlu idi. 1805 tarihinde İstanbulda doğdu. Medrese tahsili gördü. Hususî hocalardan ders aldı. Babası, Nizam-ı Cedîd'e fetvâ verenlerden olduğu için Kabakçı ayaklanmasından sonra ailesi İstanbuldan sürülmüştü. Kendi kendisine Fransızca öğrendi. Maliyeye intisab etti. Zeki, çalışkan, daima okuyan bir zattı. Kısa zamanda Defterdarlığa kadar yükseldi. Meşhur Şekip Paşanın Maliye Nazırlığı zamanında verdiği ıslâhat lâyihası, Sultan Abdülmecidin dikkatini çekmiş, kendisini Maliye Nazırı yapmak istemişti. Fakat Ömer Faiz Efendi Padişaha cesaretle şu cevabı vermişti :

«— **Şevketmeâp... Tavsiye ettiğim iktisadı evvelâ Saray-ı Hümâyununuzda tatbike söz verirseniz o mute-**

nâ makama oturabilirim. Musa Saffetî Paşa kulunuza benzersem zat-ı şâhaneleri mükedder olursunuz...»

Musa Saffetî Paşa devlet bütçesinde tasarruf istediği için meşhur Cihan Seraskeri Rıza Paşa tarafından dövülmüştü!

Böyle bir zattı Ömer Faiz Efendi...

İstanbul'u çok sevdiği için Âli Paşanın ısrarıyla İstanbul şehremini, yâni Belediye Reisi olmuştu.

Ömer Faiz Efendi Sultan Azizle giden heyetin **en yaşlısı** idi.

Ömer Faiz Efendinin, Sadrazam ve Hariciye Nazırına verdiği sözü yerine getirdiği anlaşılıyor. Âli Paşanın **tashih ve tebyizine,** yâni (her not tutuluşda yapılması zarurî hataların düzeltilmesi ve sonradan yeniniden yazılması)na lüzum göstermemesine rağmen, o, Bab-ı Âli terbiyesi almış Ömer Faiz Efendinin ülkenin koskoca Sadrazamına gördüklerini ve işittiklerini **müsvedde kâğıdı hâlinde** vermesi mümkün mü? Elbet de değil!.. Fakat anlaşılıyorki, müsveddeleri de atmamış, saklamış, elden ele geçmiş, nihayet mes'ut bir tesadüf sonucu, aziz Üstad Semih Mümtaz Beyefendiye, oradan da bana intikal etmiş.

Araştırdım ve bu geçişin akışını tesbit edebildim : Semih Mümtaz Beyefendinin dedesi Ebubekir Mümtaz Efendi, Ömer Faiz Efendinin aziz dostu imiş. 1867 de Deavî Nazırı, yâni bugünkü yeri ile Adalet Bakanı idi. Ömer Faiz Efendinin son vazifesi ise Deâvî Müsteşarlığı idi. Ömer Faiz Efendinin **AVRUPA RUZNÂMESİ** Ebubekir Mümtaz Efendiye, ondan da oğlu İstanbul şehremini Reşit Mümtaz Paşaya ve dolayisiyle kütüphanesi ile birlikte, oğlu Semih Mümtaz Beyefendiye kalmıştır.

Üslûb, ifade, terkibli ve ağır, fakat teşbihler ve tesbitler samimî, külfetsizdir. Aslına sadık kalarak sadece

Levent Şahverdi Arşivi

dil'i sadeleştirmiye çalıştım. Ruznameden anlaşılıyor ki devlet adamlarımız Batı medeniyetini gördükleri ve tanıdıkları andan itibaren hasret çekmişlerdir. Yalnız tepkiler o kadar kuvvetli olmuştur ki, özlemlerini değil gidermek, ifade edebilmek kudretini bile çoğu zaman bulamamışlardır.

Ömer Faiz Efendinin RUZNÂME'sinden **Parise giriş'** den sonraki bölümden dönüşe kadar olan safhadan bazı pasajlar almakla yetindim. Seçtiklerim, yüz üç sene evvel dedelerimizin **alafranga hayat** tâbirinden neyi kasdettiklerini ortaya koymak içindir. Bu RUZNÂME'yi gördükten sonra kanaat getirdimki, Batı ile aramızdaki mesafe, bir çoklarının zannettiği ve en büyük hatalara sebeb olan yanlış teşhis ile, son yüz sene içinde açılmamış. Hayır!.. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında başlamış... Rönesans, Orta-Çağ karanlığını, Fatih Sultan Mehmed'in Bizansı yıkışı ile beşeriyetin üzerine yeni ümid olarak Türk'ün himmeti ile doğmuş, fakat Fatih'in oğlu İkinci Bayazıt'ın yetersiz şahsiyetinde bu doğuş büyümemiş... Medresenin kendisine VELÎ dediği bu zat yerine; şair, medeniyetçi, devri anlamış, babasının sayısız meziyetlerine vâris talihsiz Cem Sultan Osmanlı tahtına geçebilmiş olsa idi, Boğaz köprüsü bile bugün beşyüzüncü yaşına yaklaşmış olacaktı... Unutmayınız ki, ferdin de, toplumun da yaşantısını çağdaş eserler temsil eder ve uygarlıkların sadece KAFASI değil, bu KAFA'nın târif ettiği **maddî eserler'i** de vardır.

Ömer Faiz Efendinin kıyaslamaları bu bakımdan 1970 Türkiyesi için **ibretli**'dir zannediyorum. Öylesine ki, tebessümlerde bile acı duraksamaların izleri var...

Şimdi, Ömer Faiz Efendinin RUZNÂME'sinden, Sultan Aziz'in **Parise girişi**'ni anlatan bölümle anlatışımıza geçiyoruz :

Ömer Faiz Efendi'nin **RUZNAMESİ'nden** derlenmiş sahifeler

Levent Şahverdi Arşivi

★ — GECE ve GÜNDÜZÜN BİRLEŞTİĞİ BELDE :

«Bugün 1 temmuz 1867... Buradan dönünciye kadar Avrupanın kullandığı Milâdî tarihe bağlı kalacağım. Çünkü kullandığımız Hicrî tarihe tebdil ederken yanlışlık yapmaktan korkuyorum.

İşte, bugün, 1 temmuz 1867 pazartesi... Öğleden sonra saat dört buçukta Parise girdik. Bir beldenin halkı ne demektir, burada gördüm: Kadın-erkek, yaşlı-genç-çocuk... Hepsi bir arada kaynaşmış gibi. Bakışlarına dikkat ettim: Evvelâ kılığımızla, giyim-kuşamımızla alâkalılar. Aradaki farka rağmen, diyebilirimki bizimkilerin hususiyeti onlarda yok. Fakat onlar basitlik içinde daha rahat giyiniyorlar. Meselâ kafalarındaki şapka, güneşten kendilerini daha iyi koruyor. Biz fesler altında buram buram terliyoruz. Bu şapkalar kışın yağmur ve soğuktan da korur.

Asıl dikkatimi çeken kadınlarının kıyafeti... Yüzleri açık, bedenleri istedikleri gibi hareket ettirecek fistanlar içinde. Anlaşılan MİLLET denince, umumî hayata erkeği kadını, kızı çocuğu beraberce iştirâk edebilen toplulukları kasdetmek lâzım. Bizim kadınlarımız, evlerinin dışında olan-biteni göremiyorlarki yaşadıkları dünyanın eb'adı hakkında fikir sahibi olsunlar...

Hele bakın: Ben buraya, o koskoca Paris'in bizi karşılamak için yerinden oynamasını anlatma yerine mukayeselere daldım!

Evet!.. Paris yerinden oynadı. Bilhassa geceyi görmek şart: Paris'in gecesi, hatta bütün Garb diyârlarının gecesi bizim gecelerimize benzemiyor: Bizde hayat, gü-

Levent Şahverdi Arşivi

neşle başlıyor, güneşin batmasıyla son buluyor. Buralarda öyle değil!.. Sokakları ve evleri, taş kömürünü yakarak elde ettikleri ve hava gazı dedikleri nur huzmeleriyle aydınlatıyorlar. Tiyatrolar, konserler, opera dedikleri sesli ve muayyen mevzuu musiki ile beraber icra eden sahne oyunları gecelerin başlıca meşgaleleri... Bir de, cemiyetler ve kulüpler var. Dinlenme ve eğlenme sahasında benzer hisleri olanlar bir araya geliyorlar, kulüpler kuruyorlar. Çalışma saatleri dışındaki hayatın dinlenme ve eğlenmeye ayrılmış kısımlarını kendileri gibi düşünen dostlar arasında geçiriyorlar. Bütün bunlar, geceyi gündüz yapıyor.

Paris'e trenler, muhtelif garlardan giriyor. Bunların her birisinin gittiği istikameti taşıyan ismi var. Biz, LİYON garından girdik. Garın cephesi silâh armalarıyla kırmızı zemin üzerine beyaz ayyıldızlı Osmanlı bayraklarıyla donatılmıştı. Ben bu büyüklükte bir bayrağımızı kendi memleketimizde görmedim.

Fransa İmparatoru Üçüncü Lui Napolyon, beraberinde Fransanın asker ve sivil bütün ileri gelenleri, üzerlerinde büyük merasim üniformaları ile Liyon Garında idiler. İki hükümdarın karşılaşması çok heybetli oldu. Şurasını hemen söyliyeyim ki, Zat-ı Şâhânenin gerek kıyafeti, gerek şahsiyeti harikülâde idi ve ev sahibinin yanında daha da teferrüd ediyordu. Maiyet-i Şâhâneleri de kendilerini karşılıyanların önünde görünüşleriyle bir başkalık, mehâbet arzediyordu. Daha sonra öğrendimki garı dolduranlar arasında bu kadar kalabalık Osmanlı kafilesini hayatlarında ilk defa görenler çoğunlukdadır!. Bu bakımdan tecessüsler ve dikkatler şeklî görünüşümüz üzerinde toplanmıştı. Çoğu bizi Çinliler gibi sarı, bazıları Cezairli yerliler veya Aşağı Mısır'ın Fellâhları gibi zannediyormuş!

İlk arabaya, Zat-ı Şâhane ile Fransız İmparatoru

bindiler. Karşılarında Fransız Veliahdı ile Fuad Paşa vardı. İkinci arabada Veliahd Şehzade Murad, Şehzade Abdülhamid, Şehzade Yusuf İzzettin Efendilerle karşılarında Prens Yuvakim Mura bulunuyordu. Diğer arabalarda ise, Paris, Londra, Petersburg büyük elçilerimizle bizler, ve bizlere refaket eden Fransız devlet adamları yer almıştı. Araba sayısı herhalde otuzu geçiyordu.

Alayımız, Liyon caddesinden Sentantuvan, Rivoli ve Luvr caddelerinden geçip Senjermen meydanına, oradan Üçüncü Napolyon ve Karüsel meydanlarıyla Tüileri Sarayına ulaştı. Yollar, mahşer hâlinde idi. YAŞASIN TÜRKİYE, YAŞASIN FRANSA, YAŞASIN SULTAN, YAŞASIN İMPARATOR sesleri muhakkakki samimî idi. Yollar boyunda Dragon taburları, İmparatorluk muhafız alayları, hafif piyade müfrezleri, hassa süvarileri mevzi almışlardı.

Hazırlanmış muhteşem zafer takları içinden geçerek Tüileri Sarayına girdik. Mızıkalar Osmanlı marşını ve Marseyyez'i çalıyorlardı. Sarayın merdivenleriyle Sulh Koridoru iki sıra San-Gard askeri tarafından tutulmuştu. İmparatoriçe Öjeni Padişahı büyük merdiven başında karşıladı. Maiyetinde dam-donörlerinin Apollon, Sulh, Büyük Konsül salonlarına kadar iki sırayı doldurmaları ve Hünkâr geçerken zarif şekilde eğilmeleri görülecek manzara idi. İmparatorun, Zat-ı Şâhâne ile maiyetini İmparatoriçeye ve devlet ricâline takdimi Birinci Konsül salonunda oldu.

Buradan, Zat-ı Şâhanenin ve heyetimizin ikametlerine tahsis edilen Elize sarayına geldik. Diyebilirimki burasının bambaşka hususiyetleri olduğunu, sadece Fransadaki değil, İngiltere, Almanya, Avusturyadaki sarayları gördükten sonra anladım. Elize sarayı, Fransa tarihinin son yüz senesine bir çok hadisat ile bağlı idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Meşhur Madam dö Pompadur burada yaşamıştı. Napolyon Bonapard'ın hayatında büyük yeri olan İmparatoriçe Jozefin'in seneleri burada geçmişti. Sarayda duvarları simsiyah bir matem salonu vardı ki, Napolyon Bonapard, tahttan feragatini burada imzalamıştı. Çar Aleksandr, Kraliçe Viktorya, İmparator Fransuva-Jozef gibi devrin muhteşem tâcidarları burada misafir edilmişlerdi. Şimdi sıra, Âl-i Osman Padişahınındı.

Burada büyük bir acı kalbimizi parçaladı: Sarayın bahçesinde mevzi tutmuş Fransız müstemleke askerleri içinde Cezair taburunu da gördük. Üç yüz sene bizim olan Barbaros Hayrettin'in diyârının evlâtları, şimdi, eski Hakanlarını başka bir devletin silâhları elinde, başka bir devlerin üniforması ile selâmlıyorlardı.

Yorgunluğumuzu ve gördüklerimizin tesirini kavramış oldukları için olacak, o gün bu kadarı ile iktifa olundu, tahsis edilen müstakil salonlu dairelerimizde yalnız bırakıldık.»

★ — ZÂT-I ŞÂHANE MÜKÂFAT DAĞITIYOR...

«Bize anlattılar ki 1867 Dünya Sergisi, çatısı altına cihanı toplıyan ikinci meşherdir. Birincisi 1855 de yine Pariste imiş. Amma, hakikisi bu... 687 bin metre kare yer kaplıyor. Orta kısımda merasim salonu numaralı 20.000 koltuk alıyor. Bütün dünya milletleri, neleri var, neleri yok, buraya taşımışlar. Sanayi ilerlemesi karşısında hayrette kaldık. Aziz dostum Halimî Efendiyle nemli gözlerimizi sildik. Hiç tereddütsüz mutabık kaldık ki, bu yapılanların daha alâsı bizde yapılabilir: İlk madde olarak herşeyimiz var. Halkımız zeki ve daha da vazife şuuruna sahip aslında... Tahsil yok, ilim yok, irfan yok, teşkilât yok... Bunların hepsi de devletin vazifesi ve cemiyetin onu seferber etmesi lâzım. İkisi birbirini tamamlıyor. İkisi de yok bizde... Mucize mi lâzım?

Ben Size, Zat-ı Şâhanenin **Dünya Sergisinin şeref misafiri olarak büyük mükâfatları** nasıl dağıttığını anlatayım :

Taht, sanayi salonunun ortasında idi. Burası anfiteatr halinde, 14.000 metrekarelik bir salondu. 1.200 kişilik mızıka korosunun Osmanlı marşını çalmasını bütün vücudümüz heyecandan titriyerek dinledik. Biz buraya, bize ait olması icap edip de, bizde olmıyanları görmek ve dinlemek için mi gelmiştik? Ah, keşke ders-i ibret alabilmesi şart olanlar gelmiş olsa idiler... Zat-ı Şâhâne tahtın üzerinde öylesine mehâbetli idi ki, o makama, ondan daha lâyık bir tâcidar bulabilmenin imkânsız olduğunu rahatça söyliyebilirim. Ne olurdu da, bu sergi, Paris'ten milyon defa daha güzel, amma tabiat güzeli olan İstanbula nasîp olsa idi...

TAHT'ın önündeki yarım daire hâlindeki mevkilere İngiltere, Prusya, Avusturya, Rusya veliahdleri ile öteki Hanedan mensubları davetliler oturmuşlardı. Bu arada bizim Şehzadelerimiz de orada idiler. Daha sonra kordiplomatik yer alıyordu.

Zat-ı Şâhane, yüz senedenberi ilk defa olduğu yerden çıkarılan Fransanın en büyük kralı On Dördüncü Luiye ait murassâ faytonla teşrif etmişti. Üzerinde pek yakışan büyük üniforması vardı. Sanki defalarca böyle mükâfat tevziine nezaret etmişcesine tabiî tavırla büyük mükâfatları dağıttı. Resmî merasimden sonra pavyonların gezilmesine başlanıldı. Bunlar, mükâfata lâyık görülenlerin bir nevi taltifi idi. Diyebilirimki hayatımızda en büyük ilim ve sanayi dersini alıyorduk. Çünkü bir çok pavyonlarda en ağır sanayi mamulleri bile imâl halinde gösteriliyordu. Bunları hayranlıkla seyrettik.

Levent Şahverdi Arşivi

Her halde Fuad Paşanın basireti sayesinde olacak, bu resmî kısım bittikten sonra bizleri serbest bıraktılar. Oh... Çok şükür... Çünkü cümlemiz kendi hâlimize kalmak, bir daha karşılaşmamız mümkün olmıyacak bu fırsattan istifade ederek şu dünya sergisini rahatça, içimize sindire sindire, ve çoğu zaman gıpta ile tetkik imkânını bulduk.

Bu arzumuza elemli bir hadise yardımcı oldu. Dünya çok gariptir, ibret dersleriyle doludur. Yeterki o dersi alabilecek şuur mevcud olsun... Bu satırlara sebeb olan hadise şu: Avrupa memleketleri, zamanlardır müstemleke siyaseti takib ederler. Tabiî imkânları geniş, fakat geri kalmış memleketleri kendi menfaatleri namına istismar ederler, buraya idare edecek yetişmiş vatandaşlarını gönderirler, neye ihtiyaçları varsa o maddeleri çok ucuz alırlar, memleketlerine getirirler, onları mamûl hâle koyarlar ve yine o memleketlere satarlar. Hiç bir mükellefiyet altında olmadan oraların hazinelerini istismar ederler. İşte Fransa için çok uzaklarda olan Meksika da böyle bir ülke... Orada yerli halk yabancıları istememiş. Jüarez isimli vatanperver bir zatın bayrağı altında toplanarak ayaklanmış. Avrupa devletleri Meksikanın başına Avusturya-Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef'in küçük kardeşi Maksimliyen'i göndermişler. Üçüncü Napolyon da, Meksika'daki Fransız askerleriyle Maksimliyene karşı ayaklanan yerlilerin hareketini bastırmak vazifesini üzerine almış. Fakat Meksika halkı, Maksimliyenin aslında iyi bir insan olmasına rağmen yabancıları istemiyorlarmış. Bu sebeble ayaklanmalar devam etmiş. Maksimliyen Üçüncü Napolyondan yeni yardımlar istemiş. Halbuki Fransada da zahirî tantanaya rağmen vaziyet pek parlak değilmiş. Çünkü bugünkü İmparator, Cumhur reisi olarak seçildikten sonra İmparatorluğunu ilân etmiş. Gün geçtikçe kuvvetlenen mu-

halifleri de var. Üstelik Meksikaya gönderilen askerler ve malzeme büyük masraflar istiyor. İmparator, Maksimliyen Karataro savaşında yenilince, Napolyon kuvvetlerini geri alarak onu büsbütün kaderiyle başbaşa bırakmış. KRÜZ kalesine kapanarak müdafaaya devam eden Maksimliyen, bir ihanete kurban olmuş ve kale teslime mecbur bırakılarak esir edilmiş, muhakeme ve idama mahkûm olmuş, bizim İstanbuldan hareketimizden üç gün evvel de kurşuna dizilmek suretiyle bu idam hükmü yerine getirilmiş. Elemli haber, biz Parise gelmeden Avrupaya gelmiş amma, resmî malûmat ve artık Meksikanın idaresini eline alan Jüarez'in ültimatomu Fransaya, biz TULON'a çıktığımız gün gelmiş. İmparator da resmî matem ilân etmiş.

Zat-ı Şâhanenin teşrifi dolayısiyle ancak hususî olarak tatbik edilen matemin, yapılacak kabul resmi ve verilecek baloya mâni olmıyacağı bildirilmiş. Fakat Hariciye Nazırı Fuad Paşa, bir taraftan Zat-ı Şâhânenin merasimlerden hoşlanmadığını bildiğinden, öte taraftan haşmetlû misafiri için İmparatorun hiç bir sebeble hürmette kusur edilmemesini istemesine rağmen, bizzat müracaat ederek, resmî balo ve kabul resmini iptale muvaffak olmuş. Bunu bizzat Paşadan dinledim ve kendisine teşekkür ettim. Bana lâtife etti :

«— **Aman azizim... Baloda öylesine güzel hanımlar görecektiniz ki bu fırsat bir daha ele geçmez...**» dedi. Ben de kendisine, Sultan Üçüncü Ahmedin yaşlı hocasına hediye ettiği güzel câriyelerinin: «— **Bu yaşdan sonra gelen peri ziyaretinin ah-ı vâhını**» hatırlattım, ve ilâve ettim: «— **O kadar görülmiye değer varlıklara sahipler ki, ömrümüz bizde hiç olmıyanları seyre yetmez diye korktum.**»

Fuad Paşa içini çekti. Hayıfla başını salladı. Öyle

Levent Şahverdi Arşivi

acılar mevcutturki bunlar söylenmiyor, amma hissediliyor.»

★ — HER TARAFTAN DAVETLER :

«O gece, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Paristeki sefiri Prens Meternih, Zat-ı Şâhâneyi ziyaret ederek, İmparatorunun avdette Viyanaya şeref vermesini istirham ettiğini arzetmiş. Bunu, Rusyanın Paris sefiri Kont Nevski Orlof'un ziyâreti ve eğer zat-ı şâhâne lutfen kabul buyururlarsa, Çar'ın hususî trenini derhal Parise göndererek Petersburg'a teşrifi ile Rusyanın mübâhî olacağını arzetmesi takib etti. Belçika, İsveç ve İspanyadan da aynı mâhiyette davetler alındı. Zat-ı Şâhâne, bu alâkadan teşekkürlerini bildirdi ve ilk fırsatta yerine getirme arzusunu izhar etti.

Gazeteler devamlı olarak Osmanlı heyetinden bahsediyorlar. Dün sefirimiz, kadîm dostum Cemil Paşa ile hususî olarak öğle yemeği yedik. Bana, ziyâretin kararlaştığı ilk günden itibaren Fransız gazetelerindeki neşriyatı bir araya toplıyan dosyaları gösterdi. Ayrı dosyalarda da, diğer İmparator ve Kralların ziyâretine ait haber ve resimler vardı. Bizimkiler her bakımdan daha dolgun ve alâkabahş idi. Cemil Paşa dediki :

«— **Hiç bir ziyâret, Fransa'da bu kadar alâka uyandırmamıştır. İnşaallah devletimiz bundan istifade eder.**»

Şu cevabı verdim :

«— **Ben de temenni ederim amma biraz sizden farklı olarak: Bu istifade sadece siyasi sahada kalmamalı... Aklımızı başımıza alıp, biraz da** onların bizden istifade etmeleri'**ni temin edecek hâle gelmeliyiz. Ben şahsen vatana gördüklerimin elemi ve ibreti içinde döneceğim. Zamanı büsbütün kaybetmeden aradaki mesafeyi kapatmıya bakmalı...**»

Ertesi gün, Fuad Paşanın tavsiyesi ile Zat-ı Şâhânenin Hocası Hasan Nâmi Efendi, İmam Hayrullah Efendi ve Esad Paşa ile birlikte, Fransız Kilisesinin en büyük ruhânî reisi Paris arşevekini, ve onu tâkiben de Papa'nın Paristeki sefirini ziyâret ettik. Bizim bu ziyâretimiz ertesi günü bütün Fransız gazetelerinde yer aldı. Çünkü, bir Müslüman ilim heyetinin, ilk defa Hıristiyan âleminin mümessillerini makamlarında ziyâreti vukua geliyordu. Papanın sefiri dedi ki :

«— **Vakia Romadaki mütevazı hükümetimizin maddî imkânı, Zat-ı Şâhâneyi karşılamıya müsaid değildir. Fakat kalbî hislerimizle bu fakrimizi telâfi etmiye amâdeyiz. Sultan, lutfen Romaya şeref verirlerse, Papa Hazretleri kendilerini karşılamaktan şeref duyacaklardır.**»

Ertesi gün, resmen değil de, tamamen hususî olarak Zat-ı Şâhâne Operayı şereflendirecekti. Ziyâretin gizli tutulması kararlaşmıştı. Bizler hiç kimseye bir şey söylemedik amma, daha arabalarımıza binmeden gördük ki Bulvar-dezitalyen tıklım tıklım insanla dolu idi. Bu sebeble Bulvar-dekapusen'i dolaşarak ancak muhteşem Opera binasının arkasından içeri girebildik. Zat-ı Şâhanenin yanlarında şehzadeler vardı. Opera idaresi, dünyaca meşhur piyeslerden mürekkep zengin bir program hazırlamıştı. Fakat binayı dolduran Paris'in en üst tabakası ile kordiplomatik mensublarının gözleri Osmanlı heyetinin localarında idi. Perde aralarında devamlı olarak YAŞASIN SULTAN sesleri binayı çın çın sarsıyordu. Bir kaç ressam, Zat-ı Şâhanenin hemen orada kara kalem tablosunu çizerek huzura kabul ve imzalattılar. Bu hadise muhteşem salonu dolduran kalabalığın dakikalarca süren alkışlarına vesile oldu. Opera mutaddan daha çok devam etti. Avdetimizde adetâ başka bir âlemden gelmiş gibi idik.»

Levent Şahverdi Arşivi

★ — NAKŞİDİL SULTAN İÇİN PADİŞAHIN MERAKI :

«Ben senelerce evvel, İstanbulda, Fransız sefaretinin tercümanı olarak vazife gören, ve anne cihetinden Romanyalı olan Mösyö Jan Tassu'dan şöyle bir hadise dinlemiştim: Napolyon Bonapard'ın ilk karısı İmparatoriçe Jozef'in akrabasından olan Eme dö Riveri ismindeki genç kız, Martinik'den Fransaya gelirken korsanların eline düşüyor. Çok güzel olduğu için Osmanlı Sarayına hediye ediliyor. Güzelliği ile olduğu kadar zerafet ve bilgisi ile Sultan Birinci Abdülhamid'in dikkatini çekiyor, ve Padişahın zevceliğine kadar yükseliyor. Sultan İkinci Mahmudun annesi olan meşhur Nakş-i Dil Sultan, işte bu Eme dö Riveri'dir. Üçüncü Napolyon da Birinci Napolyon Bonapard'ın yiğenidir. Sultan Aziz'le İmparator görüşürlerken bu mevzu açılıyor ve Fransız İmparatoru diyor ki: «— **Biz, zat-ı şâhanenizle akrabayız. Çünkü şevketmeâplarının pederlerinin anneleri, yâni büyük anneniz ailemizin mensublarından bir Fransız kontesidir.**»

Ve, Zat-ı Şâhaneye, meseleyi tafsilâtıyla izah eden, on iki sene önce yâni 1855 de basılmış M. J. Ubucini'nin bir kitabını takdim ediyor. Hünkâr mevzu ile o kadar alâkadar oluyor ki, Fuad Paşaya hacım itibariyle çok uzun olmıyan kitabı o gece hemen tercüme ettiriyor ve tamamlayıcı bilginin toplanmasını irade ediyor.

Mevzuu ben de şahsen merak ettim. Bir münasebetle Fuad Paşaya sordum. Paşa dedi ki: «— **Zat-ı Şâhanenin iradesi ile Nakşidil Valde Sultanın Kont dö Dubuo unvanını taşıyan ailesinin ferdlerinin nerede olduğunu tahkik ettirdim. Büyük kısmı Orlean şehrinde ikamet ediyorlarmış. Zannediyorumki Fransa hükümeti bu aile-**

nin ileri gelenlerini Parise davet ederek Zat-ı Şâhâne tarafından kabullerini temin edecek.» (1)

★ — İSTANBUL SOKAKLARI ve ÖMER FAİZ EFENDİNİN CEVABI :

«Meksika'da Maksimliyen'in idamının matemine rağmen, Fransız İmparatoru, askerî kudretini göstermek arzusuyla önceden plânlanmış olan geçit merasimini Konkord meydanında yaptırdı.

Her ihtisas kolundan elli bin askerin iştirâk ettiği geçit çok parlak oldu. Zat-ı Şâhane, Üçüncü Napolyon'un eliyle takdim ettiği Lejiyon Donnör nişanının pırlanta kordonlu rütbesini göğsüne takmıştı. Üzerinde Büyük Üniforması vardı. Geçit resminde ortada Zat-ı Şâhane, sağında İmparator, solunda Saks-Vaymar dükası bulunuyordu. Denilebilirki Başkumandan ve bu ordunun sahibi İmparator değil de Âl-i Osman Padişahı idi. Şev-

---

(1) — Nakşidil Sultan hadisesi, bir çok romanlara mevzu olacak kadar genişlemiştir. Sultan İkinci Hamid de, büyükannesinin Fransız kontesi olup olmadığını merak etmiş ve senelerce Pariste sefirlik yapmış olan Salih Münir Paşaya, meseleyi gizlice tahkik ederek kendisine bildirmesini irade etmişti. Salih Münir Paşa, Nakşidil Sultanın akrabası olan Baron dö Gransey ile görüşmüştü. Bu zat Salih Münir Paşaya, Nakşidil Sultanın, Fransadaki akrabalarına sık sık hediyeler gönderdiğini söylemiş ve hediyelerden kendisinde olanları Salih Münir Paşaya göstermişti. Sefirimiz bunların fotoğraflarını alıp bir listesi ile birlikte Sultan İkinci Hamide takdim etmişti. Baron dö Gransey, Sultan Aziz'in Nakşidil Sultanın Orlean'daki akrabalarına, bir minyatürünü gönderdiğini ve Padişahın gönderdiği bu minyatürde, Nakşidil Sultanın ortayaşlı hâlinin genç kızlığındaki resmine mutlak olarak benzediğini de söylemişti.

1817 de ölen Nakşidil Sultan, Fatih camisinin bahesinde ayrı bir türbeye gömülmüştü.

Levent Şahverdi Arşivi

ketmeâbın mehâbeti önünde bütün Fransızlar hayran idiler. Geçit merasimi dört saat kadar sürdü. Ben dahi askerlik mesleğim olmadığı ve yaşlı bulunduğum halde yorulmamıştım. Ordu ve donanma mevzularında hassasiyeti malûm olan Zat-ı Şâhanenin memnuniyeti çehresinden okunuyordu.

Fakat benim bu seyahatimin asıl ibretli hadisesi, aynı gece, Paris Belediyesinin şerefimize verdiği yemekte cereyan etti. Fuad Paşa Paris Belediye Reisine beni, İstanbul Şehremini resmî vazifem ile takdim etmişti. Evvelâ bu **şehremini**'nin ne demek olduğunu anlatmak güç vazifesi ile karşılaştım. Onlar, bir beldenin idaresini eline alan kişinin ancak seçileceği, tâyin ile gelemiyeceği düşüncesinde idiler. Öğrendimki, Garbin en büyük hususiyetlerinden birisi, daha iki yüz sene evvelindenberi, mahallî vazifeleri alacak zevatı seçmekle başlamıştı. Bizde de çok zaman evvel böyle imiş. Obalar ve aşîretler, AKSAKAL adı altında kendilerini idare edenleri seçerlermiş. Bir zamanlar mahalle muhtarlığı dahi öyle idi. İlk nizamnameyi hazırlıyan ve bu hususiaki maddeyi ne sebeble bilmiyorum kâfi derecede tasrih etmiyen Deavî Nazırı Mümtaz Efendi Hazretleri dostumu inşaallah avdette ikaz edeceğim.

Ziyafet esnasında bize ikram edilen ve dînen memnû olduğu için adı şarap olmıyan bir nevi şerbet ve şurup olarak anlatılan kekremsi, amma taamı hoş ve biraz sonra baş döndüren güzel râyihalı meşrubdan fazla mı aldım, hava sıcak idi de hararetimi söndürmek için mi, yoksa lâtifeleri ile kalbleri fetheden Fuad Paşanın teşhisi ile çok, amma çok güzel hanımların havası içinde bir başka sarhoşluk içinde mi idim, pek bilemiyorum, ziyafet sırasında bana Paris belediye reisi İstanbul sokaklarını nasıl suladığımızı sordu. Samimiyetle itiraf edeyimki, Paris'i görünciye kadar Belediyelerin şehir sokaklarını muayyen zamanlarda sulamalarının aslî vazifeleri arasında olduğunu bilmiyordum. Hatta geldiğimiz ilk günün sabahının çok erken saatlerinde tekerlekleri fazla patırdı yapmasın diye tedbir alınmış tek atlı arabalarla büyük caddelerin sulandığını gördüğüm zaman hayret etmiş idim. Bu arabalara konulmuş büyük fıçıların iki tarafındaki hortumlardan fışkıran sularla cad deleri bir temiz yıkıyorlardı. Bu manzarayı görmemiş olsa idim, ziyafetin geç saatlerinde ve arzettiğim gibi başım oldukça hoş iken Paris Belediye Reisinin «— **İstanbulun sokaklarını nasıl sularsınız?**» sualine muhatab olsa idim kim bilir nasıl cevab verirdim. Fakat onların bu işi nasıl yaptıklarını görmüş olduğumdan hatırıma derhal bizimkisi ile mukayese geldi, sükûnetle cevap verdim :

«— **Bizim İstanbul sokaklarını belediye olarak sulamamıza ihtiyaç yoktur. Çünkü sokaklarımız kendiliğinden sulanır.**»

Paris Belediye Reisi hayret etmişti. Merakla sordu :

«— **Çok enteresan... Bu vazifeyi kim ifa ediyor?**»

Artık olan olmuştu. Hakikatı söylemek, fakat bu acı gerçeği pek anlıyamıyacakları şekilde izah etmek icab ediyordu. Karşımda oturan Fuad Paşanın dahi vereceğim cevabı merakla beklediğini hissettim. Fütursuz ve tabiî bir edâ ile dedimki :

«— **Efendim... Bizim bütün caddelerimiz ve sokaklarımız iki keçeli kahve, berber, bakkal, aşcı dükkânlarıyla doludur. Bakkal meselâ peynir tenekesinin, zeytini içine bastığı fıçının, aşçı temizlediği sebzelerin, kahveci yıkadığı fincanlarının ve nargilelerinin, berber traş öncesi ve sonrası kalan sularını sokağa döker. Bu sular içinde meselâ berberlerinki çok zaman sabunludur. Bu**

Levent Şahverdi Arşivi

sebeble ayrıca bizim koku giderici ve temizleyici madde kullanmamıza lüzum da kalmaz!»

Fuad Paşanın zeki bakışlarında tahsin ve tebrik pırıltılarının dolaştığını gördüm. Ben de **sokaklarının belediyesi eliyle bir damla su nasibi olmıyan bir beldenin şehremini** olarak yüzümüzün kızarmasını, karşımdakinin anlıyamadığına kani olduğum bir garip mizahî izahın içinde geçiştirmenin hem rahatı, hem rahatsızlığı içinde idim. Avdet esnasında Fuad Paşa ile bir ân yalnız kalmıştık. Lutufkâr hâli ile :

«— **Efendi Hazretleri... Cevabınız fevkalâde idi.**» dedi.

«— **Evet Paşa Hazretleri... Çok zaman zât-ı devletlerinin de en acı ve elem verici hadiseleri mizâhın örtüsüne sararak gözlerden saklamak yolundaki derslerinizden istifadeye çalıştım. Fakat onları avutmuş olsak bile acılarımız içimizde...**»

★ — AYRILIŞ ve İNGİLTEREYE DOĞRU :

«Bugün 11 temmuz 1867 perşembe. Paristeki son günümüz. Yarın İngiltereye hareket edeceğiz. Dün ve bugün tamamen serbest olduğumuz için başta milletlerarası sergi olarak her tarafı bol bol gezdik. Sadece dün RESMÎ vazifemi ifa ettim: Bugünün muhteşem Parisini yaratan ve kendisi, Parisle beraber civarın PREFE'si, yâni tam selâhiyetli Vali ve Belediye Nazırı olan Mösyö Husman'ı ziyâret ettim. Halîm tavrım müşarünileyhin hoşuna mı gitti bilmiyorum, samimî şekilde sohbet ettik. Bir ara bana dediki :

«— **Samimî olarak söylüyorum, İstanbul gibi bütün dünyanın dikkati üzerinde olan bir şehri bugünün şartlarına göre imâr etmek isterdim. Biz Parisi yedi sene evvel bugünkü hâline getirme çabasına giriştiğimiz zaman az kimse neticeden ümidli idi. İnsanlar öyledir : Muvaffakiyetine inanmadıkları teşebbüslerin başarıya ulaştığını gördükleri zaman itimatsızlıklarını unuttturmak için işe başlamış olanların himmetlerini yetersiz görürler. Şimdi benden dünkü muarızlarım DAHA BÜYÜK ve DAHA GÜZEL BİR PARİS istiyorlar.**»

Bana, İstanbul Belediyesinin **(yâni bizim tâbirimizle Şehir Emânetinin)** bütçesini sordu. Olduğu gibi söyledim. Verdiğim rakamın Napolyon altını olarak karşılığı öğrenince hayret etti: «— **Bu para ile hiç bir şey yapılmaz!**» dedi. Benim cevabım da şu oldu «— **Biz de zaten hiç bir şey yapmıyoruz!**»

Zât-ı Şâhane bugün Senklu'ya teşrif ettiler ve İmparatorla hususî olarak iki saat kadar görüştüler.

Avdetimiz Bulonyi limanından olacaktı. Paristen, hatırası hafızamızdan asla silinmiyecek merasimle uğurlandık. Fransızların meşhur Figaro gazetesi iri harflerle ayrıldığımız günün intibaını şöylece hülâsa ediyordu: «**Osmanlı Sultanı Fransızların kalbini de beraberinde götürüyor.**»

Bulonyi şehrine geceleyin gelmemizden adetâ memnunduk. Trenlerde, bu kadar rahat edebilmek ve uyuyabilmek imkânı olmasa dahi öylesine yorgun ve istirahate muhtaç idik ki konuşacak hâlimiz yoktu. Fakat yol esnasında şöyle bir hadise oldu: Veliahd Murad Efendi Hazretlerinin mabeyn kâtibi, şehzadenin beni irade ettiğini bildirdi. Kompartımanlarımız ayrı idi. Gittim, iltifat ederek yer gösterdiler ve Mösyö Husman'la olan konuşmamız için izahat istediler. Hepsini anlattım. Zaman zaman tebessüm ederek, zaman zaman teessürle dinlediler. Şu sözleri söylediler :

«— **İmkânım olsa ben bu zatı İstanbula davet eder,**

Levent Şahverdi Arşivi

şehrin imârını ve ihyâsını kendisine tevdi ederdim. Çünkü şuna kanaat getirdimki, hayat-ı medeniye, ancak böyle yaşayışa imkân veren beldelerin kurulmasından sonra mümkün olabilir.»

Bütün mevcudiyetimle tasdik ettim. Huzurundan ayrılırken, bir münasip fırsatını bulursam görüşmemi zat-ı şâhâneye arzetmemi de irade ettiler.

Bulonyi limanında şafak söktüğü zaman gördüğüm manzarayı asla unutamam: Ben, müddet-i hayatımda bu kadar çok gemiyi bir arada görmedim. İçlerinde harb gemileri, buharlı ve uskurlu sefineler, sayısız yelkenliler mevcuddu. Burası Kale boğazının Britanya sahillerine en yakın mahfuz limanı idi. Bu sebeble her mevsim deniz üzeri bu kadar kalabalık olurmuş. Üstelik bizi İngiltereye götürecek olan Kraliçe Hortans zırhlısının burada oluşu, Padişahın gelişini görmek üzere civar kıyılardan toplanan kalabalık, limanın izdihamını büsbütün artırmıştı.

Eyvah!.. Bir de baktım ki deniz dalgalı idi. İtalya sahillerindeki hadiseyi hatırladım. Refikim Halimî Efendi de aynı endişe içinde idi. Fuad Paşayı da telâşlı görünce, kabaran dalgaları göstermekle iktifa ettim, sadece ilâve ettim :

«— İnşallah bu sallantı Zât-ı Şâhanenin gazabına mesned olmaz!..»

Fuad Paşa endişeli idi. Zorla tebessüm etti :

«— Dua et ki efendi olmasın!..»

O sırada oralarda dolaşan Amiral Rasim Paşayı işaret ettim :

«— Bendenizin duaları deniz üzerinde hükmünü icra etmez. Rasim Paşa kulunuza irade buyurun!..»

Top tarrakaları, YAŞASIN SULTAN, binbir tezahürat arasında hareket ettik. O koskoca zırhlı, Manş denizinin sallantıları ile öylesine yalpa vuruyordu ki, Zat-ı Şâhâne dayanamadı, hemen bir şilte üzerinde yere oturdu, bize de eliyle : «— **Oturun, oturun...**» diye işaret etti. Ben, tesadüfen tam karşısında idim. Bana bakarak iradesini tekrar edince, arkamı bir sütuna dayamış olmanın rahatı içinde ve bundan mahrum oldukları için iki tarafa yalpa vururken kılıçları şakırdıyan yâverleri işaret ederek :

«— Kulları Mevlevî tarikatinden ve bende-i Âl-i Abâ olarak daima sallantı hâlindeyimdir Efendimiz...» cevabını verdim. Zat-ı Şâhane, mevkiin ve vaziyetin kendisini tedirgin etmesine rağmen yüksek sesle güldü, biraz neşelendi. Nitekim, Amiral Rasim Paşa hemen yaklaştı ve arz-ı ubudiyetten sonra :

«— Efendimiz... Kulları bu Manş denizinde çok seyahat ettim. Bu sarsıntı sefine açığa çıkıncıya kadardır. Mendireği aşarak şimale teveccüh ettikten sonra derhal zail olur. Huzur-u Hümâyunları münselip olmasın...» dedi.

Daha sonra öğrendimki, Amiral Rasim Paşayı gönderen, Kaptan köşkünde olan Fuad Paşa idi: İtalya sahillerindeki hadiseyi unutmamış olacak ki, pek ortalarda görünmüyordu ve Zât-ı Şâhâneyi teskine mesleği dolayısiyle Amiral Rasim Paşayı memur etmiş idi.

Nitekim bir müddet sonra deniz sâkinleşti. Duvr limanındaki karşılama, Tulon'dakini aratmıyacak kadar muhteşemdi. Zengin, kudretli, deniz varlığı cihana üstün İngiltere, mâzide bütün denizlere hâkim ve dünyanın en büyük donanmalarını çıkarmış, en emsalsiz zaferlerini kazanmış Osmanlı Padişahına, şeref ve itibarına lâyık merasim tertip etmişti. Eğer top seslerinden insan

Levent Şahverdi Arşivi

kulakları sağır olsa idi biz toptan duymaz insanlar olarak vatana dönerdik...

Prens dö Gal ile Dük dö Kembriç Kraliçe namına Padişahı Kraliçe Hortans zırhlısının güvertesine çıkarak selâmladılar. Vakit öğleye gelmiş olduğu için Duvr'da yemek yenecekti. Sofra pek muhteşemdi. Karaya çıktığımız zaman, Fransada olduğu gibi, karşılayıcıların refikaları, kızları, yetişmiş erkek çocuklarının teşkil ettiği ihtiram safları, Zât-ı Şâhâneye takdim edildi. Lord Warden Hotel'de hazırlanan yemek, İngilizlerin kendisine hâs dikkatlerini temsil ediyordu. Sofranın hazırlanışı bile **Şark usulünde** idi.»

★ — BAKİNGAM SARAYINDA :

«Yemekden sonra tren hemen hareket etti. Yolda sağ lı sollu her taraf bir feyz ve bereket kaynağı halinde idi. İki saat içinde Londranın sınırları içine girmiştik ki, fabrikalar, bacalar, sınaî imalâthaneler birbirini takib etmiye başladı. Hava, kömür bulutlarıyla adetâ kapalı idi. Kımarıng-Kros istasyonuna girdiğimiz zaman gördüğümüz manzara bizi hayrette bıraktı: Burada, belki Paris kadar şaşaalı değil, fakat daha mânalı ve hacımli bir karşılama hazırlığı vardı.

Âl-i Osman Padişahına tahsis edilmiş ve ancak şimdiye kadar iki defa müzesinden alınmış Üçüncü Jorj'un saltanat arabasında, Zât-ı Şâhânenin yanında Prens dö Gal, karşısında da Dük dö Kembriç ile Fuad Paşa vardı. İngilizler, programı o kadar mahmûl ve dakikalara kadar öylesine itina ile taksim ederek hazırlamışlardı ki, Bakingam Sarayına hareket edeceğimiz sırada Fuad Paşa yanıma gelmiş: «— **Aman Efendim, Âli Paşa Hazretlerine dündenberi malûmat veremedik. Rica ederim, zât-ı**

fâzılâneleri hemen sefarete lutfen teşrif ederek sıhhat ve âfiyeti şâhâne ile istikbâl merasimini tasvir eden bir telgraf ihzar ederek kâtip beylerden yanınıza alacağınızla acele isâl ediniz.» demişti. Hariciye Nazırı, resmî bir mevzu olduğu zaman hemen resmîleşirdi!

Sefirimiz Müzürüs Paşa, refikasıyla beraber Duvr'a gelmiş idi. Kadîm dostumuz olduğundan karşılaşmamız çok samimî olmuştu. Kendisinden hemen bir kâtip bey istedim. İstikbal resminde bulunan Atıf Bey isimli nâzik ve kıymetli bir genci bana terfik etti. Bize tahsis edilmiş arabalardan birisine binerek, şehrin merkezinde olan Sefarethane binasına geldik. Yolda bütün gözler, feslerimizin altındaki sırmalı üniformalarımızın hemen diğerlerinden ayırdığı bizler üzerinde idi. Fuad Paşanın kitâbet hususundaki itinasını bildiğimden elimden geldiği kadar dikkat ederek ve resmî hitaplara itina ederek arzu buyurdukları telgrafı yazdım ve müsveddesini hıfz ederek buluştuğumuz zaman takdim ettim, hiç okumıya lüzum görmeden «— **Bir kitâbet nümunesi olarak hıfzedeceğim.**» buyurdu. Halbuki ben düşüncelerimi olduğu gibi ifade ettiğine kani değildim. Bu seyahat sonunda tahassüs ve müşahedelerimi olduğu gibi kâğıda dökmüş olsa idim, zannediyorumki asgarî olarak evimden çıkmamıya mahkûm edilirdim!

Bakingam sarayında bir başka **İngiliz zarafetine** şahit olduk: Altı sene evvel Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon İngiltereyi ziyaret ettiği zaman Bakingam sarayında misafir edilmiş, sarayın üst katı kendisine tahsis edilmişti. Fakat, Sultan Aziz'in İngiltereye ziyâreti kat'iyyet alınca, derhal faaliyete geçilmiş, en üstteki yarım dairelik kısım ıslâh ve tevsi edilerek Zât-ı Şâhânenin ikametine bu **şimdiye kadar hiç bir yabancı tâcidarın oturmadığı mahal** tahsis edilmişti.

Zât-ı Şâhane ile Kraliçe Viktorya 13 temmuz 1867

Levent Şahverdi Arşivi

cumartesi günü Vindsor Sarayında mülâkî oldular.

Kraliçe Viktorya tam bir inzivâ içinde yaşıyordu. Dokuz çocuk doğurmuştu, kocası Prens Alber'in ölümünden sonra adetâ dünyaya küsmüştü. Çoğu vaktini İskoçyadaki Balmoral şatosunda geçiriyor, çok nâdir olarak Londraya iniyordu. Devlet işleri kendisine Balmoral'da arzediliyordu.

Kraliçe, kıyafetleri yüz yıllar evvelini hatırlatan kalabalık maiyeti ile Zat-ı Şâhâneyi merdiven başında karşıladı. Kraliçe Viktorya bu tarihte 48 yaşında idi. Fakat yaşından çok gösteriyordu. Zât-ı Şâhanenin mehabeti onu büyülemiş gibi idi. Daha sonra dinlediğime göre, âdâb-ı muaşerete çok bağlı olan İngiliz Sarayının kaidelerine çok riayetkâr olmasına rağmen adeta gayr-ı ihtiyâri bir kaç adım attı ve Al-i Osman Padişahının elinden tuttu. Zât-ı Şâhane, ilk defa Üçüncü Napolyonla karşılaşması sırasında müşahede edilen ürkekliğinden tamamen kurtulmuştu. Tabiî bir tavırla bu eli takdîs etti ve maiyetindeki zevatı, Hidiv İsmail Paşa ile biraderi Mustafa Fazıl Paşa da dahil olarak Kraliçeye tanıttı. Kraliçenin bu takdim sırasında, zarif ve cidden kibar çehreli, fevkalâde iri elâ güzel gözlü, ince endamlı Veliahd Murad Efendiye dikkatle baktığını gördük. Nitekim, Zât-ı Şâhane şerefine Vindsor Sarayında verilen yemeği takib eden saatlerde, Kraliçe Viktorya Murad Efendi ile meşgul oldu. Veliahd, selîs ve Paris şiveli Fransızcası ile Kraliçe'in suallerine cevaplar verdi.

Burada bize verilen yemek İngilizlerin **luncheon** dedikleri **soğuk yemek** idi. Benim gibi zannederim bütün heyetimiz —belki Fuad Paşa Hazretleri hariç— ilk defa böyle bir sofra görüyor idik. Yiyecekler, ince uzun masalara dizilmişti. Çok çeşidli idi. Hepsi de soğuktu. Bu masalara White-Draming-Room diyorlardı. Münasip yerlere konulmuş boş tabaklardan birisini alıyor, istedikle-

rinizi koyuyor, sonra tercih ettiğiniz bir ahbabınızla veya istediğiniz gruba katılarak yemeğinizi ayakta yiyordunuz. Zat-ı Şâhane ve maiyeti için oturma arzuları izhar edilir diye yarım daire şeklinde koltuklar konulmuştu. Bu koltukların önünde ayrıca küçük masalar vardı. Sonradan bize anlatıldığına göre, Kraliçe Hazretleri Zât-ı Şâhaneden o kadar mahzûz kalmışlardı ki, Teşrifat Nazırının iki defa teyidine rağmen, hususî sohbetten ayrılmamışlardı.

Ertesi gün pazardı ve İngilterede umumî tatil vardı. Bizler de bu tatil ile mes'ut ve bahtiyâr idik. Herşeyden evvel, böylece serbest kalınca, Londradaki alaturka hamama gittik ve keselendik. Ne yazık ki Fuad Paşa bu ziyaretten istifade edemedi. Günümüzü nasıl geçirdiğimizi sorduğunda hamama gittiğimizi ve Hindlilerin idare ettikleri bu hamamın aynen bizim tarzımızda olduğu, hatta göbek taşının bile bulunduğunu söyledim. Esefle başını salladı: «— **Ne olur efendi hazretleri... Bugün bendeniz Şehremini, zât-ı âliniz de Hariciye Nazırı olsa idiniz!**» dedi. Güldüm: «— **Kulunuz bir gün Hariciye Nazırı olursam zât-ı devletleri bir daha o makama gelemezsiniz. Çünkü bütün teşkilâtınızla birlikte nezareti lağvederdim!**» dedim. «Nerede o günler!..» der gibi başını salladı.

Zat-ı Şâhane de pazardan istifade ederek, Prens dö Gal ile beraber, mütenekkiren ve adetâ İngiltereye gelmiş bir Osmanlı ferdi gibi, Taymis nehrinde sandal gezintisi yapmış, tarihî Richmond mesiresine gitmişler.»

★ — PAMUKLU FABRİKATÖRLERİ, KRİSTAL PALASDAKİ KONSER, DİZBAĞI NİŞANI:

«15 temmuz 1867 pazartesi gününü gayet hareketli geçirdik. İngilizlerin nezdinde belediyelerin büyük

Levent Şahverdi Arşivi

mevkii var. Belediye Reislerine Lord Mayor diyorlar. Merasimde Başvekilin hemen arkasından gidiyor. Bendeniz de, sevk-i kaderle İstanbul Şehremini, yâni belediye reisi idim ya, işte bu âcize de taşıdığım unvan ve işgal ettiğim makam dolayisiyle o mertebe itibâr gösterir idiler. Londra Belediye Sarayını, hele o muhteşem ziyafetlerini, Belediye Teşkilâtını gördükten sonra **İstanbul Şehremini** unvanından utanır oldum.

İşte Belediye Reislerinin temsil ettikleri kudret dolayisiyle olacak, Mançester Pamuklu Fabrikaları sahipleri heyeti, Osmanlı mülkünde pamuk zıraatının artırılması ve bunların kendilerine satılması için Zât-ı Şâhaneye ricada ve Osmanlı Pamuklarından imâl ettikleri kumaşlardan birer top takdim için geldikleri zaman, ben de, Zât-ı Şâhânenin hemen yanında bulunuyor idim. Gelen hey'et içinde gayet mükemmel Türkçe konuşan beyaz sakallı, müeddep, Osmanlı terbiyesi görmüş bir zat dahi var idi. İstanbulda ve İzmirde uzun zaman bulunmuş aslen Musevî bir zat imiş. On sene önce İngiltereye yerleşmiş. Hâlen pamuklu imâl eden fabrikalar namına memâlik-i Osmaniyeye seyahat eder, pamuk alır, pamuklu satarmış. İstanbul, İzmir, Şam, Bağdad, Beyrut ve Kahirede şubeleri mevcutmuş.

Heyet, pamuk ekenlere makine ve tohumluk vermek ve buna mukabil yetişecek bütün pamukların münhasıran kendilerine verilmesi arzusunda idi. Yirmi senelik anlaşma teklif ediyorlardı. Ellerinde memâlik-i Osmaniyenin mufassal bir de zırarî haritası mevcud idi ki, nerelerde pamuk yetişebilir, burada gösteriliyordu. Bizde böyle bir harita var mı idi, bilmiyorum.

Zât-ı Şâhane mevzuu dinledi, fakat kendisine neden böyle bir meselenin açılmış olduğundan da pek memnun olmadı tahmin ederim. Çünkü karşısındaki heyetin arzusunu öğrendikten sonra, Fuad Paşaya:

«— **Meşgul olunuz. Memâlik-i şâhanenin menfeatı varsa icabını icra edersiniz!**» demiş, ayağa kalkarak kabulün hitam bulduğunu anlatmıştı.

Biz, görüşmelere devam etmiş idik. Evet, makine verecekler, tohumluk verecekler, belki kredi de açacaklardı. Fakat pamuğu kaça alacaklardı? Başka rakip yoktu. Sonra üç kuruşa aldıkları pamuktan dokudukları pamukluyu otuz kuruşa satacaklardı. Fuad Paşa, heyeti memnun edecek tarzda konuştu ve Zât-ı Şâhanenin ülkesinde zıraatın inkişafını samimiyetle arzu ettiğini, kendisine yapılacak bir müracaatı Bab-ı Âliye intikal ettireceğini ve neticenin bildirileceğini söyledi. Tam bir Hariciye Nazırı edâsıyla verilen teminat, Mançesterli fabrikatörleri çok memnun etti, ayrıldılar.

Öğleden sonra İngilterenin meşhur Vulviç tersânesini ziyaret ettik. Zât-ı Şâhane bilhassa harb gemilerinin inşası ile yakından alâkadar oldu. Bir zamanlar dünyanın en mükemmel kalyonlarını ve her türlü gemileri ni yapan bir ülkenin tâcidarı olarak, elbetteki neden bugün başkalarının himmetine muhtaç kaldığımızı düşünmüş olsa gerektir.

O akşam **Sırça Saray** (Kristal Palas)da büyük bir konser verildi. İki bin şantöz, Zât-ı Şâhanenin nâm-ı hümâyunlarına tertip edilmiş manzumeyi bir ağızdan söylüyorlardı. Bu âhenk harikulâde bir coşkunlukla saatlerce devam etti. Bu nezaket tezahürü belki dünyada görülmemiş bir şeydi.

Bu konsere, Fransadan ayrılıp İngiltereye gelen YENİ OSMANLILAR'dan Namık Kemal, Agâh Efendi, Ali Suavi de iştirâk etmişler, İngilterede yaşıyan insanlar gibi, ileriki sıralarda beraberce oturmuşlardı. Sultan Aziz başlarında fesleriyle dikkati çeken bu üç kişi-

Levent Şahverdi Arşivi

nin kim olduğunu Fuad Paşaya sormuştu. Fuad Paşa, YENİ OSMANLILAR, JÖN TÜRKLER gibi bir tâbir kullanmak istememiş, bu gençlerin, Mustafa Fazıl Paşanın temin ettiği imkânlarla Avrupaya gelebildiklerini telmih ederek, Padişahın onlar üzerindeki menfi düşüncelerini tahrik etmekten kaçınmıştı.

Zât-ı Şâhanenin Kristal Palas'daki konserden memnun olmaları üzerine, 16 temmuz salı günü İtalyan operasında, 40.000 ağaç dalı ile yeşil orman hâline getirilen muazzam salonunda ASANİELLO opereti temsil edildi. Padişahımız, kendilerine cidden yakışan MÜŞİR üniforması içinde idi. Ben, cennetmekân Abdülmecid Hanın Saray-ı Hümâyunda inşa ettirdiği opera salonunu görmüş, vefatından sonra orasının atıl ve başıboş vaziyette bırakılmış olduğunu düşünerek ezâ duydum. Mademki hayran kalıyor ve zevk alıyorduk, o halde neden kendi memleketimizde başlamış olanları yarıda bırakıyorduk?

17 temmuz Çarşamba günü Portsmut'a gidecek ve dünyanın en kudretli deniz kuvveti olan İngiliz donanmasının geçit resmi takib edilecek idi. Denizciliğe merakı ve donanmay-ı hümâyununu kuvvetlendirmek için her çâreye baş vurduğu bilinen Şevketmeâba cemile yapılmak istenmişti.

Fakat ne yazık ki, hava, yirmi dört saattenberi bozuyor, şiddetli bir şimâl rüzgârı esmiye başlamış bulunuyordu. Bizler, karadan gitmiş idik. Zât-ı Şâhane, beraberinde Prens dö Gal, Lord Stanley ve Amirallik Baş Lordu ile OSBORN gemisinde idi. Kraliyet ailesine ait muhteşem bir yat hüviyetinde olan OSBRON'un görülmesiyle sahil bataryaları selâm ateşine başladılar. Buna gemiler birden cevab verdiler. Dalgalı deniz, adetâ daha da karıştı. Zât-ı Şâhane, Kraliçenin kendisine intizar ettiği Viktorya end Albert zırhlısına geçti. İngiliz

Amiralliği adetâ hakikî bir muharebe plânı hazırlamıştı. Zât-ı Şâhaneye izahat verildi ve Viktorya end Alberd'den atılan topla harp tatbikatı başladı. Sahilden açılan gemiler, atış sahası dışına çıkınca hakikî mermi kullanmıya başladılar. Bu tatbikat, iki sene evvel bir defa ve açık denizde yapılmıştı. İngiliz hükümeti, Şark siyasetinin icabı olarak Osmanlı siyasetinin daima kendi tarafında olması düşüncesini bu kudret tezahürü ile göstermek istiyordu. Bizler, Barbaros'un hafidleri olarak bu tatbikatı kendi denizlerimizde başkalarına göstermek ile mükellef idik. Tarihden aldığımız bu verâsetin neden ve ne sebeble yerine getirilmediğini çocuklarımız bir gün gelecek, ruhlarımızdan soracaklardır. Zât-ı Şâhanenin yüz çizgilerinden bu acıyı müşahede ettiğimi kaydedersem, hakikate tercüman olurum.

Şimdi bütün Osmanlı heyeti, Viktorya end Albert zırhlısının muazzam güverte salonunda, Kraliçe Viktoryanın uzun saltanat devresinde İLK DEFA vukua gelen bir merasimin şâhidi olacaktık: Kraliçe, kendi eliyle Al-i Osman Padişahına, İngilterenin en büyük nişanı olan **Dizbağı** nişanını takacaktı. Artık şişmanlamış bedenine rağmen, çok şık bir tuvalet içinde olan Kraliçe, yanında Prens dö Gal ve Dük dö Kembriç olduğu halde ilerlemiş, «— **Saaded ve şeref getirmesi dileği ile**» nişanı Hünkârın göğsünün sağ tarafına tâlik etmişti. Salon, bir anda alkışla dolmuştu.»

★ — İNGİLTEREDE SON İKİ GÜN :

«Dizbağı nişanını alanların, an'ane gereğince Vindsor Şatosundaki Sen-Jorj kilisesindeki merasimde bulunmaları şarttı. Dünyada ancak yirmi kişiye verilebilen bu nişanı alanlar, üzerlerinde hususî bir kıyafetle kiliseye girerler ve İngiltere Krallarına dostluklarını göstermek

Levent Şahverdi Arşivi

için eğer asker veya devlet reisi iseler kılıçlarını, değil iseler mesleklerine ait en yüksek işaretleri kilise başpiskoposuna teslim ederler. Aynı merasimi Zat-ı Şâhanenin de yapması icap ediyordu.

Fuad Paşa, Padişaha bu zarureti anlatabilmek için çok sıkıntı çekti. Merasimden hiç hoşlanmadığı bilinen Şevketmeâp, üzerine mavi elbise, başına peruk takmayı reddetti!.. Hele kılıcını Papaza nasıl teslim ederdi? Kendisi İslâmların Halifesi değil miydi? İngilizler de elbet bunda ısrar etmediler. Fuad Paşa da rahat bir nefes aldı. Kendisine yavaş sesle dedim ki :

«— **Canım efendim, ne telâş edersiniz? Ordularımızın silâhlarını ve gemilerini bu heriflerden alalı beri zaten kılıcımızı teslim etmiş değil miyiz? Devletlerinin ellerindeki kılıcı papazlarına versek ne çıkar?**»

Zât-ı Şâhane, seyahatten hoşlanmıya da başlamıştı. Prens dö Gal'in, bir gün daha kalmak ısrarlı teklifini kabul etti. O gün, Londra Belediyesinin muhteşem ziyafetinde bulunduk. Belediye, Guildhall önünde merasim için dört günde muhteşem bir salon inşa ettirmişti. Padişah, bu koskoca salonun bu kadar kısa zamanda nasıl yapıldığını merak etmiş, kendisine belirli eb'atta tahta duvarların ve bölmelerin evvelinden hazırlanılmış olduğu anlatıldığı zaman huzurlarına kabul şerefine nail oldum. Şu iradelerini tebliğ ettiler :

«— **İstanbulda sık sık yangın olur. Yüzlerce ev yanar. Yerlerine yenilerinin yapılması için seneler geçiyor. Herifler elli evlik yere bir o kadarlık inşaatı dört günde yapmışlar. Sebeb ve hikmeti nedir? Tahkik ediniz de istifade edelim.**»

Bütün yapılanlar fabrika mamulâtı idi. El âletleri devrini tamamlamıştı. Hepsini gezmiş ve görmüş idik. Avdet esnasında Zât-ı Şâhane bendelerine aynı iradeyi tekrar tebliğ lûtfunda bulununca şu cevabı verdim :

«— **Şevmetmeâp... Bu memleketlerde sadece insanlar Cenab-ı Hak tarafından anne karnında yetiştiriliyor. Geri kalanları fabrikalarda imâl ediliyor, anne karnından çıkanlara da onları icab eden yerlere koymak düşüyor. Memâlik-i Şâhanenizde İnşaallah bu fabrikalar zaman-ı saltanatlarında tesis edilir ise Ömer Faiz kulun İstanbul'u baştan aşağı yakar, o harâp evler yerine hazır mâmurelerin mimarlığını bizzat ifa eder!**»

Ben kulları, Zât-ı Şâhâne nezdinde aklına geleni söyliyen **bir garîp âdem** idim. Şu hikmet dolu beyti kendime rehber yapmıştım :

Derûn-u aşinâ ol, taşradan bigâne sansınlar,
Bu bir özge reviştir: Âkil ol, divâne sansınlar!..

Âl-i Osman Padişahı benim bu derviş hâlimi takdir etmiş olmalı ki, meselâ bir veziri böyle cevap vermiş olsa, başına gelmedik kalmıyacağı hâlde yüzüme tebessümle baktı, ve bu tebessümünü zehr-i hande (yâni **ağlamamak için gülmeye**) çevirmemek için başını döndürdü!

★ ★ ★

O akşam Londra Belediyesinin verdiği ziyafetin, son senelerde emsâli görülmemiş merasime vesile olduğunu o ciddî ve bizler için günlerce mevzu olacak haberleri ancak bir kaç satırla veren Taymis gazetesi, birinci sahifesinde baş tarafta sahifenin yarısını kaplıyacak şekilde veriyor, resimler de neşrediyordu.

Hakikaten de öyle idi: İngilterenin Başvekili meşhur Disraeli, Lord Derbi, Lord Stanley, Lord Romilli, İrlanda lordlar heyeti, İskoç Prensleri, Gal Prensleri, sayısı 150 olan Belediye Meclisi âzaları, kafalarında garip

Levent Şahverdi Arşivi

peruklar olan yüksek hâkimlerden hepsi tarihî kıyafetleri içinde Loncaların mümessillerine kadar bütün İngiltere orada idi. Biz bu kıyafet meşheri önünde hayretle şaşkına dönmüştük. Azîz dostum Mabeyn-i Hümâyun ikinci kâtibi Halimî Efendi bana dediki :

«— **Eğer bizler bu kılıkda önlerine çıksak içlerinden nasıl gülerler acaba... Sarığımız, fesimiz, çubuğumuz kendilerine bu kadar acâip geliyor. Kendi kıyafetlerini görenlerin nasıl hayret edeceklerini hiç düşünmüyorlar mı?**»

«— Düşünmez olurlar mı, **dedim**, fakat biliyorlar ki onlar ne maskaralık yapsalar dünya kendilerine hayran gözükmek zorunda...»

Hakikaten üzerlerindeki elbiseler de, kafalarına geçirdikleri PERUK DENİLEN saç kümeleri de, bizim Gedikpaşada Güllü Agop'un tiyatrohânesindeki oyunculardaki hâl-i garîpten daha acîp idi. Fakat bize acâiplik gibi gelen bu kıyafet ile İngiltere halkı iftihâr ediyorlardı. ECDÂDPERESTÎ, yâni cedlerin hayat ve mişvârına hayran ve merbut olmak, bir millet için âlî hislerden sayılmalı idi. Bu hâl beni uzun uzun düşündürdü.

Bizi saat altıda dâvet etmişlerdi. Zât-ı Şâhane saat yedide gelecek idi. Osmanlı heyet âzasının her birinin koluna, Lord Mer, yâni Belediye Reisi tarafından seçilmiş bir kız, bir erkek Londra şehirlisi refakat hemşehrisi olarak giriyordu. Sol kolları üzerine ortasında etrafı zümrütle murassâ Londra şehrinin arması ve İngiliz arslanının resmi vardı. Hususî mevkilerimizi almıştık ki, Dük dö Kembiriç, Prenses Mari Adelayt, Prens Lüi dö Hes ve refikası geldiler. İngiliz ve Prusya Marşları dinlenildi. Saat tam yedide borular tîz sedalarla etrafı ikaz ettiler. Dört yüz kişilik muhteşem mızıka Marş-ı Osmanî'yi çalmıya başlayınca cümle davetliler ayağa

kalktılar. O sırada trampeta sesleri arasında Âl-i Osman Padişahı vekar, mehâbet, haşmetle gözüktü. Cenab-ı Hakkın namına yemîn ederimki bunca tâcidar arasında Zât-ı Şâhanenin heybeti, asaleti, endâm ve levend reftârı bir başkasında yok idi. Üzerinde MÜŞÎR-İ MUFAHHAM üniforması var idi. Şeref mevkiine kemâl-i azâmet ve mehâbetle teşrif etti, Lord Mer kendisine Londra şehrinin altın anahtarını takdim etti, mahzuziyet-i şâhanelerini bildirdiler. Veliahd Murad Efendi Hazretleri hemen yanında idiler. Veliahdın zerâfet ve kibârlığı cümlenin dikkatini çekiyordu. Prenses Mari Adelaytla muhteşem balonun açış dansını Osmanlı veliahdının yapması ve bu dansı şehzadenin fevkalâde maharetle icrası büyük alkışlarla karşılandı.

Konseri takib eden yemekde üç bin dâvetli olduğunu öğrendim. Cidden yemek salonlarının bir ucu öteki taraftan görünmüyordu ve binanın dört katında sofralar kurulmuştu. Yemekten sonra lisan bilenler arasında tatlı sohbetler yapıldı. Diyebilirimki İngiltere ziyâretinin en müstesnâ günü geçirildi.

Ertesi gün, yâni 19 temmuz 1867 de İNDİA OFİS'de **(Hindistan Nezaret Dairesinde)** parlak bir ziyafet verildi, ve bunu da tantanalı bir balo takip etti. Hindistanda büyük bir Müslüman topluluğu vardı ve Âl-i Osman Padişahı aynı zamanda Osmanlı Halifesi idi. Davete, İngilizlerin **high life** adını verdikleri kibar sınıfı şâhane tuvaletleri ile katılmışlardı. İngilizler tüccar milletti : Osmanlı Padişahının Hindistan Ticaret Heyetinin davetlisi olarak kendilerine şeref verdiğinin bilinmesinden çok şeyler beklemekte imişlerki, o gecenin ziyafetine ait resimler ertesi günkü İngiliz gazetelerinin hepsinde büyük büyük boylarda çıktı!

Yalnız bizi çok üzen bir hadise oldu: Sefirimiz Mü-

Levent Şahverdi Arşivi

zürüs Paşa, çok sevdiğimiz nâzik, kıymetli bir devlet recülü idi. Madaması da kendisi gibi herkesle meşgul olmayı ev sahipliği sayan kibar bir hanım idi, fakat çok şişmandı. O gece, Prens dö Gal kendisi ile dans ederek Türk sefirinin İngiliz devleti nezdindeki itibarını göstermek istedi. Fakat ne oldu ise bu dansı takip eden dakikalar içinde oldu: Yüzü sararan Madam Müzürüs'ü koluna girip dışarı çıkardılar, orada olan hekimler hemen başucuna koştular. Heyhat!.. İyileştiremediler. Hemen hastahaneye naklettiler. Müzürüs Paşanın yüzündeki acıyı unutamam, Zât-ı Şâhaneyi bırakıp gitmek istemiyordu. Fakat Fuad Paşa çok ısrar etti, gönderdi, biz sabaha karşı avdet ederken esef verici haberi aldık: Madam Müzürüs'ü kurtarmak mümkün olmamış, ölmüştü. Asıl mesleği tabiblik olan Fuad Paşa, o kadar şişman bedende kalb hastalığının çok tehlikeli olduğunu söyledi (1).

Bugün Vembledon'daki gönüllü askerlerin geçit resminde bulunduk. Yirmibeş bini aşkın askerin büyük bir intizamla geçişini Zât-ı Şâhâne alâka ile takib etti. Geçit merasimden sonra Hindli, Bengallı, Cihanın dört bir tarafındaki İngiliz idaresindeki Müslümanlar arasında

(1) — **Çok garibtir: Ömer Faiz Efendinin buradaki cümlesi, Fuad Paşanın âkibetini hatırlatmıya vesile oldu: Fuad Paşa, Sultan Aziz'le yaptığı seyahatten öylesine yorulmuştu ki, dönüşünde hastalandı ve Nis'e, tedaviye gitti. Onun da kalbi vardı. Rahmetli Salih Fuad Keçeci Beyefendi, kalb hastalığının bütün ailelerinde irsî olduğunu söylemişti. Nitekim Fuad Paşa da, elli dört yaşında, kalb hastalığından gözlerini hayata kapadı. Tedaviye giderken Sami Paşaya edebiyatımızda unutulmaz yeri olan mezar kitâbesini de hazırlatmıştı. Fatma Aliyye Hanım** «Cevdet Paşa ve Zamanı»**nda, Sadrazam Âli Paşanın azîz ve değerli arkadaşını uğurladıktan sonra arkasından** «dönmiyecek...» **diye ağladığını kaydeder.**

bu askerlere dahil olanların zabitleri gelib zat-ı şâhanenin el eteğini öptüler. Yüreğim kan ağladı. Neden bu ehl-i İslâm, bir başka devletin bayrağı altında idiler? Neden olacaktı? Kendi kendime cevap verdimki onları biz başıboş bıraktık, İngiliz gitti, aldı!

Yarın, İngilteredeki SON günümüz idi: İNGİLİZ PARLAMENTOSU'nu ziyâret ettik. Tarihlerden okuduklarımızı gözlerimizle gördük. O gün, bir vergi kanunu müzakere olunuyor idi. Çok hareketli müzakereler oldu. İngiliz lisanına vakıf olanlarımız pek mahdud olmakla beraber, milleti temsil eden zevatın hükümet icraatını nasıl mürakabe ettiklerine şâhid olduk. Buradan ayrılırken cümlemiz, kalben de olsa, aynı hassasiyetin memleketimizde de mevcud olmasını temenni eyledik. Fakat ne faideki, çok azımız bu niyâzı izhar edebildik.

Ertesi gün öğleden sonra Londradan ayrılacak idik. On gündür İngilterede bulunuyorduk. Sabahleyin Müzürüs Paşa Fuad Paşaya Rusyadan gelen haberlere ait malûmatı getirdi: Moskoflar, Zât-ı Şâhanenin Avrupa seyahatinden telâşta, hatta hiddete kapıldıklarını çekinmeden gösteriyorlardı.

Fuad Paşa bu asabiyete şaşmamakla beraber, olan biteni Zât-ı Şâhaneye anlatmadı. Çünkü Moskof sefiri elbetteki içi kanıyarak, Âl-i Osman Padişahına Fransa'da ve İngiltere'de yapılan samimî karşılamayı adım adıma takip ediyordu. Bütün vekar duygularına rağmen, Padişahın şeklî güler yüzlülükte kusur etmiyen Rus sefirine karşı sert tavır takınmış olmasından endişe ederdi.

Ayrılışımızın son ziyafetini Osmanlı Bankası verdi. İngiltere kabinesi, Saray erkânı, ticâret ve sanayi erbabı hazır idiler. Fuad Paşa Hazretleri, seyahatimizin en mühim nutkunu irâd etti. O kadar güzel, mantıkî, haklı ko-

Levent Şahverdi Arşivi

nuşuyorduki, İngilizler, o meşhur soğukkanlılığına rağmen, Osmanlı Hariciye Nazırını ayakta alkışladılar. Zât-ı Şâhanenin mubarek çehrelerinde hazzın ve gururun ifâdesi vardı. Başyaver Halil Paşadan dinledimki, o gece oğlu şehzade Yusuf İzzettin Efendiyi çağırmış, demiş ki: «— **Bak oğlum... Gördün mü? Fuad Paşa kulumuz bu gece bizim tâc ve tahtımız üzerinde güneş gibi parladı. Frenkler dahi konuşmasına hayran dinliyorlardı. Dünya yüzünde ilm-ü irfan gibi haslet olamaz. Göreyim seni. Cümlesini öğrenesin. Saraya avdette tahsilini yeniden tanzim edelim. Seyahat esnasında gördüklerini hatırında tut da, Valde Sultan Hazretlerine nakleyle...**»

Cennetmekân Abdülmecîd Han, Garb hayatına alâkalı ve Fransızcaya mükemmel vakıf idi. Şevketmeâp daha çok kendi musikimiz ve yazımızla meşgul idiler. Gördük ki, Avrupa Hanedânı Prenslerinin muhakkak bir zatî meslekleri var. Çoğu Ordu ve Donanmada vazifedâr.. Bunun Hanedânımızda da tatbiki ne kadar arzu edilir. İnşaallah Şevketmeâp avdette, Âl-i Osman Hanedânı için de aynı yolu takib eder.»

★ — BELÇİKA ve ALMANYADA :

«Londra'dan ayrılmamız, gelmemiz gibi fevkalâde merasimle oldu. Ayrılış merasimine gelenler içinde çok kalabalık halk kitlesi göze çarpıyordu. Gazeteler, son senelerde İngiltereye gelen yabancı tâcidarlar arasında hiç birisinin, Âl-i Osman Padişahı kadar hürmet ve alâka görmediğini yazıyorlardı.

Kraliçe Viktorya o gün Osborn'da idi. Bütün Saray gara toplanmıştı. Duvr'da kalmadık. İngilterenin en mükemmel ve yeni zırhlısı ile Kaleye geldik. İstasyon donatılmıştı. Burada da kalmadık, ve Belçika toprağına girdik.

Belçika Kralı, üzerinde general üniforması ile bizi Berverlo'da karşıladı. Flander Kontu da Liyejdeki büyük merasime nezaret ediyordu. Halk sokaklarda idi. Belçikada gördüğümüz intizam, sanayi, medeniyet, umran bizi hayrette bıraktı.

Katarımız on dört vagondan mürekkebdi. Pencerelerden ayrılamıyorduk. Köyler birer kasaba büyüklüğünde idiler ve birbirini takib ediyordu. Halimî Efendi biraderimle Belçikayı elimizdeki mufassal haritadan bulup çıkarmakta müşkilât çekmiştik. Yol müddetince, aynı vagonda idik. Kendisine dedim ki :

«— **Birader... Dün gece** mini mini memleket, krala ne ihtiyacı var? **dediğimiz Belçikanın umranına bak!... Mesele bomboş toprakların büyüklüğü küçüklüğü değil!.. Ben Yemeni baştan aşağı dolaştım. Gel orasını verelim de buradan bir kaç kasaba alalım. Halbuki Yemen Belçikanın belki yüz mislinden büyük!..**»

Bu konuşmayı işiten Başyaver Halil Paşa güldü :

«— **Efendi Hazretleri... O zaman zat-ı fâzılânelerinin Yemen kahvesi nereden gelir?**»

«— Sen altından, servetten, o kahveyi taşıyacak gemiden, onu satın alacak tüccardan haber ver paşa oğlum... Bu saydıklarım Yemen'in sahibi bizde değil, şu küçüçük Belçikalılarda... Heriflerin mal alacak altını, taşıyacak gemisi, bu işe aracılık yapacak tüccarı olduktan sonra, Yemen'in kahvesini senden-benden önce içer, artarsa da kâr ile bize satar!..» cevabını verdim.

Trenimiz büyük bir debdebe ile Liyej Garına girdi. İstasyon ve civarı Türk Bayraklarıyla tezyin edilmişti. Zat-ı Şâhane, arkasında Fuad Paşa, vagon kapısında ayakta durarak halkı selâmladı. Binmesine tahsis edilen

Levent Şahverdi Arşivi

Belçika Hanedânına mahsus lando salon kapısı karşısında duruyordu. Kral İkinci Leopold, Zât-ı Şâhanenin elinden tutarak vagondan inmesine bizzat delâlet etti. Mahşer halindeki kalabalık, üzerinde koyu mavi ve sırma işlemeli zarif elbisesi, gerek mâiyet-i şâhânelerinin rengârenk ve mükellef elbiseleri, bilhassa cümlesinin levendâne etvarı, mehâbeti, haşmeti, Belçikalıları hayran bırakmıştı. **YAŞASIN BÜYÜK TÜRK** sesleri garı çınlatıyordu. Âl-i Osman Pâdişahının Liyejden geçeceğini öncesinden bilen Belçikalılar, burada hususî bir salon hazırlamışlardı. Yemek burada verildi. Kral İkinci Leopold Veliahd iken İstanbula gelmiş, cennetmekân Abdülmecid Hanı tanımıştı. Ağabeyisinden şükran ve takdirle bahsetmek Zât-ı Şâhanenin memnuniyetini mucip olmuştu. Bu arada, Mustafa Reşit Paşa merhumdan sitâyişle bahsetti, bir çok şahsiyetleri sordu. Ne yazık ki, sorduklarının çoğu hayatta değillerdi.

Liyej'den doğruca Almanya üzerinden Viyanaya gidilecekti. Berlin sefiri Aristaki Bey, İstanbuldan ayrılmamızdan evvel, Prusya Kralı Giyyom cenâplarının Zât-ı Şâhaneyi Almanyada görmekten hududsuz zevk duyacağının Alman Hariciyesi tarafından kendisine tebliğ edildiğini bildirmişti. Fuad ve Âli Paşalar, Prusyanın Rusya ile politikasını gözönüne alarak, Moskofları daha fazla kuşkulandırmamak için nâzikâne bir cevabla, **Zât-ı Şâhanenin ilk fırsatta bilhassa ve yalnız Almanyayı ziyaret edeceği** mâzeretiyle vaziyeti idare etmişlerdi. Fakat Viyanaya gidişin Alman sınırları içinden geçme zarureti mevzuu kendiliğinden halletmiş, Kralın Âl-i Osman Padişahını Koblenç şehrinde karşılaması kararlaşmıştı.

Burada, tarihî ve meşhur bir Şato vardı. Alman tahtında olan ve bir çok Prensleri Avrupanın muhtelif tahtlarında bulunan Hohenzollern Hanedânının ecdadı bu

şatoda idiler. Zât-ı Şâhanenin bir gece burada misafir edilmesi kararlaşınca, tren istasyonundan Şatoya hususî **dar hat** yapılmıştı. Yol, öylesine tezyîn edilmişti ki, hayretler içinde kaldık. Geceleyin Ren nehrinin gazla aydınlatılması, havaî fişeklerle gök yüzünün kaplanması, miğferlerinde ışıklar elli bin askerin hayranlık verecek şekilde gece geçit resmi bizi şaşkına çevirdi. Hiç bir yerde bu kadar intizam görmemiştik.

Şato'nun muazzam salonunda yüzlerce kişinin bulunduğu yemekte, Zât-ı Şâhane için yüksek bir mevki, adetâ taht hazırlanmıştı. Solunda Kral, sağında Fuad Paşa vardı. Prens ve prensesler Osmanlı heyetinin aralarında idiler. Ziyafet dört saat sürdü, sonra Şato'nun musiki salonunda çok güzel bir konser dinledik. Şato havagazı ile öylesine aydınlatılmıştı ki, güneş aydınlığını andıran bu ışık hüzmesi altındaki kabul resmi gündüz yapılmış intibaını bıraktı. Veliahd Murad Efendinin Alman Veliahdın zevcesile yaptığı dans uzun uzun alkışlandı.

Ertesi gün ancak öğleden sonra Konblenç'den hareket edebildik. Kral Hazretleri, Fuad Paşaya memleketinin en büyük nişanı olan Kara Kartal, bizlere de kırmızı kartal nişanlarını verdi.

Ertesi gün Nürnberg'e, Orta-Çağdan beri sanat ve irfan merkezi olmakla şöhret bulan bu tarihî beldeye geldik. Beş günlük devamlı yolculuk cümlemizi yormuştu. Bunu gören Fuad Paşa, Alman hükümetinden burada merasim yapılmamasını rica etmişti. Zât-ı Şâhane için Wurndof Şatosu hazırlanmıştı. Merasimsiz, rahat, külfetsiz bir gece geçirdik. Alman sınırları içinde son durağımız Passav şehri idi. Sigara, kâğıt, porselen fabrikaları ile tanınan bu şehirde, Halimî Efendi ve Halil Paşa ile hususî olarak gezdik. Gördüğümüz âsâr-ı um-

Levent Şahverdi Arşivi

ran bizleri hayran bıraktı. Halil Paşa askerlere yakışan iri sesiyle :

«— **Bizim sefirlerimiz, paşalarımız buralarını görmüyorlar mı? Neden memleketimizde de aynı eserler yok. Ben, İstanbula hastalanıp döneceğim.**» dedi. Sokaklarda halk bize tecessüsden çok sevgi ile bakıyordu. Halil Paşa Almancasıyla hepsine lâf yetiştiriyordu. Bir genç hanım niçin çoğumuzun sakallı olduğunu sordu. Meşhur cevab olarak **sözümüzün dinlenmesi** için dedim. O zaman, masmavi, güzel gözlerini hayretle açarak ikinci bir sual sordu: «— **Peki.. Hepiniz sakallı olduğuna göre kim kimin sözünü dinliyecek?**» Biraz tereddüd ettim amma hemen karşılık verdim: «— **Hangimizin sakalı daha büyükse onun sözü dinlenir!**»

Allahın bildiğini şurada saklamak hata olur: Bu cevabımla beraber gözlerimin önünde sakalı iki tarafına inmiş bir keçi hayâli geldi! Hayır... Bu ibretlerin geçit resmi yaptığı seyahatte anlamıştım ki, sakal, kavuk, şalvar, tesbih, istanbulin, galoş ve dışa ait ne varsa hepsinin devri bitmişti!.. Kafanın içinde **bir şeyler** olması gerekti.

Biz, ikametimize tahsis edilen şatoya dönerken Fuad Paşa, Yaverlerden kaymakam Salih Beyi telgrafhaneye göndererek Bab-ı Âliye, Viyana yolunda olduğumuzu bildirmişti.»

★ — OSMANLI NİŞANLARI İÇİNDE FRANSUVA JOZEF :

«Passav ile Viyana arasındaki mesafe, başımızı döndüren süratle giden trenle on bir saat idi. 27 Temmuz 1867 Cumartesi günün öğleden sonra trenimiz Viyanaya girdiği zaman muazzam gardan büyük bir uğultu

geliyordu. Burada hiç bir yerde rastlamadığımız iki hadise ile karşılaştık: Garın duvarları, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Ordularının kullandıkları silâhlarla yapılmış armalarla tezyin edilmişti. Bu, artık iki devlet arasında bir harb olmıyacağına dair Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun teminatı idi. İkinci ince ve hassas nezâketi de, bizzat, İmparator Fransuva Jozef Hazretleri şahsen gösterdi: Üzerinde Mareşal elbisesi ve göğsünde de dört sıra mertebeli Osmanlı nişân-ı zîşânını hâmil olarak ilerledi, ve mızıkanın çaldığı marş-ı Osmanînin nağmeleri, ve muazzam garı inleten alkış, HURRA GROSE SULTAN sesleri arasında haşmetli misafirini askerce selâmladı: Göğsünde, Osmanlı nişanları olan İmparator, o nişanların sahibi olan kudretli ülkenin tâcidarını selâmlıyordu. Zât-ı Şâhane öylesine mütehassis oldu ki, her türlü merasim kaydını bir ânda unutup İmparatorun elini iki eli arasına alarak sıktı. Bu samimiyet tezahürü de ayrıca çoşkunluğa vesile oldu.

Şeref salonunda takdim merasiminden sonra Zât-ı Şâhane Şönbrön şatosunu şereflendirdi. O gece bu muazzam tarihî şatoda çok müdebdeb bir ziyafette bulunduk. Benim yanımda, çok güzel Türkçe konuşan Macar Şark İlimleri Akademisi âzasından Profesör Lazlo Aponyi vardı. O kadar Türk dostu ve bizim tarihimizi öylesine bizden iyi biliyordu ki, benden hiç çekinmeden ziyafet sonunda yavaşça dedi ki :

«— **Şimdi Efendi Hazretleri ben sizlerden ve bilhassa Zât-ı Şâhaneden şikâyetçiyim. Ne için diyeceksiniz. Eğer biraz daha akıllı hareket etse idiniz, bu sarayda ev sahibi ile misafir yer değiştirirdi!..**»

Macarlar, Osmanlıları severler, Avusturyalıları hiç sevmezlerdi. Zamanlardanberi Macarlar, ayrı bir devlet kurma mücadelesi yapıyorlardı. Bir müddet önce de, meşhur vatanperver kralları Rakoçi Frenç, memâlik-i

Levent Şahverdi Arşivi

Osmaniyeye iltica etmişti. Bu sözleriyle, iki defa Viyanayı kuşatmamıza rağmen askerî ve idarî hatalardan şehri zaptedememiş olmamızı hatırlatıyordu. Elini samimiyetle tutarak şu cevabı verdim :

«— **Viyana bizde değil amma kalbiniz bizimle... Bu daha büyük ve ebedî bir fetihdir.**»

Daha sonra hadiseyi Fuad Paşaya anlattığım zaman Hariciye Nazırımız içini çekti :

«— **Lâf efendi, sizinki boş lâf... Acı teselli... Asıl doğru olan Macar profesörünün söylediği... Bizim kusurlarımızı sıralamaya kalkarsak, Viyanaya sığmaz. İstanbula kadar uzanır.**»

Ertesi günü Şönbrön şatosunda Zât-ı Şâhane, Viyana Belediye heyetini kabul etti. Heyette bulunan Viyana Şehir Meclisi ikinci reisi Dr. Zelinka, vaktiyle İstanbulda vazife görmüştü. Yaşlı bir zattı. Zât-ı Şâhanenin şehzadeliğini biliyordu. Resmî ve teşrifata ait tâzim cümlelerinden sonra, Zât-ı Şâhane ile Boğaziçinde Avusturya-Macaristan sefaretinin yazlık binasında nasıl teşerrüf ettiğini anlattı. Bunun üzerine Âl-i Osman Padişahı bu tanışma sırasında merhum Sadrazam Mustafa Reşit Paşanın da maiyet-i şâhanelerinde bulunduğunu ve sadrazam vasıtasıyla Peşteden celbettiği cins Katana atları hâdisesini anlattı. Bu mazi hatırası, misafir ve hane sahibini çok mütehassis etmişti, Zât-ı Şâhane, Teşrifat-ı Divân-ı Hümâyun Kâmil Beyden murassa Mecidî Nişanı irade ve eliyle Dr. Zelinkaya lutfetti. Bu iltifat, artık çok yaşlı olan bu hatırşinâs zatı öylesine duygulandırdı ki, gözyaşlarını tutamadı, ve: «— **Hanedânlık asaleti irsen mevrûstur. Fakat Âl-i Osman Padişahında bu asalet mutlaktır, ebedîdir, çünkü Zât-ı Şâhâne Türktür...**» dedi.»

★ — GÜLBABA TÜRBESİNİN TOPRAĞI :

«Ertesi günü, yâni 29 Temmuz 1867 pazartesi günü, Belveder resim galerisini ziyâret ettik. Öğrendik ki, 1698 senesinde inşa edilmiş bu güzel saray, elli senedenberi resim galerisi olarak kullanılmaktadır. Buradan İnn suyu kenarında olan ve eski silâhlar müzesi olarak tanzim edilen Ambr şatosuna gittik. Bu şatoda, Osmanlı silâhları, en büyük kısmı işgal ediyordu. Öğleden sonra, Viyana kalesinin hâlâ sağlam kısımlarını gezdik. Beraberimizde olan Macar Şark ilimleri akademisi profesörü Lazlo Aponyi'den, iki Viyana musahasarında, buradaki mücadeleyi dinledik. Yavaş sesle bize söylenen bu mâzi, gözlerimizin önünde, o, mânia tanımıyan şanlı ecdadın fâtihâne kudretini canlandırdı. Zât-ı Şâhane devletinin tarihi ile yakından meşgul olmuştu. Biz böyle iken, O, bu mâzinin bugünkü vârisi olan kendisi, kimbilir hangi acı hislerle meşbû idi.

Avusturyalılar, müzenin iki tarafına, iri yazılı gotik harfli kitâbelerle Osmanlıların taarruzlarının nasıl neticesiz kaldığını anlatan levhalar koymuşlardı. Bunlar, mermer ve zemin üzerine oyulmuştu. Bu sebeble, Âl-i Osman Padişahının geleceği bilindiği halde yerinden kaldırılmamıştı. Fakat zafer levhalarının yerinden sökülduğü anlaşılıyordu. Bilhassa Leh Kralı Jan Sobyeski'nin, bahtsız serdâr Kara Mustafa Paşanın son savleti ile şehrin varoşları düşmüş iken âniden gelmesiyle Osmanlı ordusunun arkadan kuşatılmasını gösteren tablolarla, Türk askerinin ric'atini olduğundan daha fecî gösteren panolar kaldırılmıştı. Fakat bir Osmanlı için en elemli olan sahne vardı ki, onu yerinden çıkarabilmek mümkün değildir: Türk serdârı Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın olduğu iddia edilen kılıncı ve bir de gümüş içinde tahnît ettirilmiş kesik baş!.. Bu, bir övünme ma-

Levent Şahverdi Arşivi

salı idi, çünkü Mustafa Paşa, Padişah Dördüncü Mehmet Han'ın fermanı ile Edirnede boğdurulmak suretiyle idam edilmişti.

Zât-ı Şâhane burada büyük bir vekar ve sabır gösterdi. Cümlemizden çok onun içinin kan ağladığını tahmin etmek güç değildi. Yaver Tevfik Bey bana: «— **Efendi Hazretleri... Bizi buraya davet münasebetsizlik değil midir?**» dediği zaman menfi cevab verdim: «— **Hayır!.. Değildir. İki faydası var: Bizim buna göre onlara gösterilecek nice nice mâzi şân ve şerefini saklamama hakkını bize verirler bir, ikincisi de aklımızı başımıza alıp hiç yerine zaferler kaybetmeme hatasını bir daha irtikâp etmeme dersi alabilirsek alırız iki...**»

Bize, bu acı hatıraları unutturmak için olacak ki, bundan sonraki Viyana'da geçen iki günümüz çok şaşaalı, hattâ başka yerde rastlamadığımız hususiyetlerle geçti. İmparator Fransuva Jozef, Padişahımızın askerliğe, bilhassa biniciliğe merakını bildiği için, o meşhur Hussar alaylarına muhteşem bir geçit resmi yaptırdı ve Hünkârın, İstanbulda üzerine bindiği KARABULUT adlı atına tıpatıp benziyen cins bir Küheylânı onun binmesi için üzeri altın - gümüş Türk eğer takımı ile hazırlattı. İki tâcidar atlar üzerinde iken Âl-i Osman Padişahının heybeti daha açık görülüyordu. Bir ân geldi ki, Zât-ı Şâhane geçit merasiminden sonraki selâm törenine bu atla giderek biniciliğine ait mükemmel hüneri, çok tabiî şekilde lutfen ibraz etti, çok, pek çok alkışlandı. Geceleyin şeref-i müsûle nail olduğumuz sırada, bu tabiî cündîliğin neden bu kadar tezahüre vesile olduğunu samimî hayretle Başyaver ve çok meşhur bir binici olan Halil Paşaya sordu.

O akşam Şönbörn Sarayının yazlık bahçesinde bin kişilik bir ziyafet verildi. Yemeklerin büyük kısmı Osmanlı yemeklerine benzer idi. Hele bir güveç vardı ki, İstanbulun meşhur konaklarındaki Bolulu aşçılar tarafından yapılabilirdi. Öğrendik ki, bunlar MACAR YEMEKLERİ imişler. Hiç bir zaman yanımdan ayrılmıyan dostum Prof. Lazlo bana «— **Cedlerimiz beraber geldikleri Ural - Altaylarda bu yemekleri beraber yerlerdi.**» dedi. Ne garip dünya... Bizimle beraber iken patırtı gürültü çıkarmak için sebeb arıyan bu milletler, idaremizden çıkıp ta, hem kendi istiklâllerini elde edemeyip, başkalarının boyunduruğu altına girince Türk'ün değerini kavrıyorlar, hasret çekiyorlar amma giden geri gelmiyor!...

Viyana'nın Avrupanın sanat, musiki, edebiyat, sahne hayatında ne büyük merkez olduğunu o gece, Ander Wien tiyatrosunda verilen meşhur kadın tiyatro yazarı Mm. Jülyet Onuva'nın La Biche au Bois adlı bale oyununu seyrederek anladık. Çıktığımız zaman adetâ bir rüya âlemi içinde idik. Halîmi Efendi biraderim bana sordu: «— **Efendi Hazretleri bu ne hâlettir?**» **Adetâ** rüya üzerimde devam edercesine cevap verdim:«— **Birâder-i azîzim... Bizler, Binbir Gece Masallarını kitaplarında okuruz. Bunlar kitaptan almışlar, sahneye koymuşlar... Bizimkisi hayâl, onlarınki hayat!...**»

Buraya gördüğümüz ve bir daha ömrümüz boyu seyretmemiz ancak mucize sayılacak balenin mevzuunu anlatmadan geçemiyeceğim. Anladımki mühim olan mevzudan çok onu sahneye geçirebilmenin sanat mahareti.. Evet, bizim Karagözümüz de bazı hususiyetlere sahip amma ufku o kadar darki, zavallı Hacivad tekerleme tekrarından başka icrây-ı hüner için saha bulamaz...

Efendim, mevzu şöyle: Bir avcı dağda gezerken bir karaca vurmuş. Avcının kıyafeti de, doğrusu canlı karaca da az ormanda rastlanacak cinsden idi. Renkli sah-

Levent Şahverdi Arşivi

nede Karaca, avcının doldurma barutla, büyük patırdı yapan, fakat öldürmiyen kurşunu yediği zaman, şeffaf iplerle çekilerek yere yıkılıyor ve güyâ ölüyor. Bu sırada da sahnede dekor değişiyor. Ne var ki bu Karaca bir peri kızı imiş meğer... Kızın babası avcıya ceza veriyor. Öyle ceza ki, avcının hergün ayakları baş, başları ayak oluyor. Bir başka peri avcının bilmeden yaptığı hatanın cezasını çok ağır buluyor, ona yardım ediyor, bir yüzük veriyor, bu yüzük parmağında oldukça büyü tesirsiz kalıyor. Fakat avcı birgün yüzüğü denize düşürünce ceza yeniden başlıyor. Avcı denize dalıp çıkıyor, yüzüğü arıyor, bulamıyor. Bu dalışlardan birisinde, periler cemiyetinin toplantısına rastlıyor. Bunlar arasında türlü balık ve sedef hâlinde periler de var. Bir kısmı da, deniz kızları gibi yarı insan, yarı balık... Cemiyetin başkanı bunlardan birisi. Avcıyı misafir ediyor, denizin dibini gezmeyi teklif ediyor. Gezinti sırasında avcı derdini açıyor, periler seferber oluyor, yüzüğü buluyorlar. Fakat bu buluş için bütün perilerin dans etmesi gerekiyor. Çünkü kayıblar perisi, ancak, hoşuna giden danslar sonunda kaybedileni buluyor.

Tam Zât-ı Şâhanenin hoşuna gidecek bir bale seçilmişti. Sahneler, onu seyreden kadar şâhâne idi. Mevzu da hayatı Saraylarda geçmiş bir tâcidarın hazzını kazanacak hulyavî safhaları takib ediyor, sonu iyiye bağlanıyordu.

Tiyatronun medhali, vistibül, merdivenler çiçekler ve bayraklarla donatılmıştı. Burada büfelerin önündeki çeşmeler, durmadan aranılan ve beğenilen içkileri bol ve cömert şekilde akıtıyordu. Doğrusu, her türlü mahzuru şöylece rafa koyarak bunlardan bol bol denedik. Fuad Paşa Hazretleri, İmam Hasan Nami Efendinin de bu ikrama iştirâk edip etmediğini sorduğu zaman Hoca Efendiyi halâs etmek için: «— **Meşrûbun mâhiyeti tesbit için**

Efendi Hazretleri tadmadan nasıl fetvâ verirler? Zat-ı âlileri mevzuu mahallinde tetkik etmeden icrây-ı karar buyuruyorlar mı?» dedim.

Ertesi gün, bizlerin çok anlamadığı, fakat Zât-ı Şâhaneyi çok alâkadar eden ziyaretlerle geçti. Topçunun atışları, bilhassa Köprücü kıt'aların Tuna nehri üzerinde yirmi dakikada köprü kurmaları ve Âl-i Osman Padişahının bu köprü üzerinden saltanat arabasıyla rahatça geçmesi, bizleri hayrette bıraktı. Yok efendim yok, bir daha tarihlerimiz, bahtsız serdâr Kara Mustafa Paşa için hata aramasınlar... Eğerki biz buralarda kalsa imişiz dahi, onlar böylesine ilerlemenin, binbir vasıta-ı medeniyenin kâşifi ve sahibi olacak iseler ne yüzle kalacak idik ve kalsa idik de neler yapacak idik?

Öğleden sonra İmparatorun hazinesini ziyâret ettik. Bize anlattılarki, Viyanaya gelen yabancı hükümdarlar içinde burasını ziyâret edenler çok mahduddur. Bilhassa gelen Kral veya İmparatorlar, ancak Nazırlarıyla beraber gelebiliyor, heyetler kabul edilmiyormuş. Öyle ya... Gelenler içinde hepsinin namus ve iffeti nasıl temin edilebilir? Eli çabuk ve maharetli olan çıkar da, büyük kısmı açıkta olan bu değeri misilsiz hazineden bir şeylerin yerini değiştiriverirse... «— **Şunlar kayboldu...**» diyebilmenin imkânsızlığı da malûm. O halde en eminini ziyâreti tahdid etmekde bulmuşlar. Bizi neden istisnâ ettikleri aramızda münakaşa edilirken dedim ki: «— **Efendim... Orada gördüklerimizden çoğu bizden alınıp gitme... Hatta en çok beğendiğimiz ve Zât-ı Şâhanenin de gıpta ile baktığı Harun-ür Reşîd'in kılıcı bile bizim ihmâlimiz sebebiyle oralarda kalmıştır, bir arkeolog adlı kibar hırsız çıkmıştır, almış buralara getirmiştir. Hem Bağdad'ı asırlarca önce fethet, hem hâlâ idarende olsun, Hem de Harun-ür Reşid'in kılıncını, âlemce**

Levent Şahverdi Arşivi

meşhur saatını vatanına getirme... Sonra bizim cömert Paşalar Hazerâtının Çerkes dilberlerine hediye ettikleri mücevherler burada İmparatorun hazinesinde... Sadece onlara birer de hikâye eklemişler.»

Bulduğum mâzaretten ben dahi memnun olmamıştım amma, mevzuu değiştirmek icab ediyordu. Çünkü mukayeseler, kendi hatalarımızı tesbit sadedine girmiş olsa idi, bu güzel seyahat hepimiz için zehir olurdu.

Biz Viyanadan hareket etmeden, Bab-ı Âliden, Saffet Paşanın, Serasker Paşa ile birlikte, Zât-ı Şâhaneyi karşılamak üzere Ruscuğa hareket edeceğini bildiren telgrafı aldık.

Ertesi günü, yâni 31 temmuz 1867 sabahı Viyana'dan bu musiki, dans, tiyatro beldesinden ayrıldık.

Bütün Avusturya-Macaristan ileri gelenleri, Hanedan âzası uğurlama merasiminde hazır bulunuyorlardı. Burada yeni bir karşılıklı hassasiyete ve dostluk tezâhürüne şâhit olduk: Zât-ı Şâhane, Avusturya-Macaristanın en büyük nişânı olan Sent-Etyen'i, İmparator Hazretleri de murassâ Mecidî nişân-ı zîşanını takmışlardı. Endamları da birbirlerine uyan iki hükümdarın aynı saltanat arabası içinde geçişleri gözalıcı manzara teşkil ediyordu. Bizim zârif endamlı Veliahd Murad Efendi Hazretlerinin, iri-yarı Prens Giyyom yanında küçük kalması dikkati çekiyordu. Fakat şehzademizin güler yüzlü cana yakın hâliyle durmadan halkı selâmlamasına mukabil arşidük Giyyom çok mağrur, hatta mağmûm idi.

Tuna yolu ile Peşteye, Macar başşehrine gelecektik. İskelemiz Preşi'ye kadar arabalarla gidecektik. İskele hınçahınç halk ile dolu idi. Ahali, Zât-ı Şâhane ile şehzadelerin bulundukları arabalara çiçek buketleri atıyordu. Âl-i Osman Paşidahı için hazırlanan Zeşenyi vapuru Osmanlı-Avusturya-Macaristan bayraklarıyla süslenmiş-

ti. Hareket işâreti verilince iki İmparator çok samimî şekilde kucaklaştılar. Önce Matyas gemisi klavuzluk yapıyordu. Zeşenyi Zât-ı Şâhaneyi taşımakla şerefyâb oluyordu. Bizler Rudolf gemisinde idik. Bu gemi, Arşidüklere mahsus idi. Her tarafı murassa kumaşlarla örtülü idi. Döner koltukları, yatar-kalkar şezlongları, hareket halinde sehpâlarıyla görmediğimiz rahatlıklara sahipti. Halimî Efendi, bu böyle olduğuna göre Zât-ı Şâhanenin irkâbına mahsus olanın kimbilir nelere sahip olduğunu merak ettiğini söyledi. O sırada Tunada sular çok hızlı akıyordu. Suları işaret ettim: «— **Birader!.. Haşmet karadadır. Su üzerinde asıl aranan çarşaf gibi bir denizdir. Maazallah fırtına koparsa şu süslü ağır şamdanlar kafana düşer. Hemen Cenab-ı Hak mahalli maksuduna rahat erdirsin!..»**

Benimkisi, erişilemiyecek rahatlıklara karşı duyulan gıptanın sözleri idi. Fırtınasız denizde böyle gemilerle gitmek, elbette bizim **pat pat-ı bahrî** dediğimiz o iskeleye yanaşması da, kalkması ayrı bir derd olan buharlılarla, kâr-ı kadîm pazar kayıkları ile gitmekten çok rahat, emîn, doğru idi.

Akıntı ziyâde idi ve yirmi mil süratle gidiyorduk. Bu hızla, akşam Peşteye varacağımız umuluyordu. İki buçuk saat içinde, Napolyon'la Avusturya arasındaki Osterliç anlaşmasına sahne olan Presburg şehrine geldik. Hareketimizin beşinci saatinde Komorn kalesine eriştik. Burası çok sağlam şekilde tahkîm edilmişti.

Akşam saat dokuzda Peşteye eriştik. Şehir ışıklar içinde idi. Halk sokaklara dökülmüştü. Vapurlarımız iskeleye yanaşdığında bizi çok heyecanlandıran bir manzara ile karşılaştık. İşte bu ânda benim dahi gözlerim yaşardı: Başlarında sorguçlu kalpak, boyunlarında altından yapılmış ağır kordon, omuzlarında dolman, bel-

Levent Şahverdi Arşivi

lerinde aynen Türk biçimi kılınç, bacaklarında bizim zeybeklerinki gibi pantalon, dizlerine kadar çizme ile, tam birer Türk bahadırı kıyafetinde Macar asılzâdeleri sıra sıra saf olmuşlar, Türkçe YAŞASIN HAN, YAŞASIN HAKAN diye bağırıyorlardı. Macarların yakın mâzideki istiklâl kavgasında, Avusturya ile Rusyaya karşı gösterdiğimiz celâdet onları minnettar etmişti.

Zât-ı Şâhane hepsine ayrı ayrı iltifatta bulundu, Âl-i Osman padişahı için çok mükellef, Macar Kralları-nın kullandığı tarihî araba tahsis edilmişti. Prof. Lazlo bana anlattı ki, bu araba, 190 senedenberi ilk defa müzeden alınmaktadır. Bunun için Peşte şehir meclisi ittifakla karar almıştı.

Buradan, Peştenin merkezinde medfun olan Gülbaba türbesini ziyâret ettik. Türbe civarında bir de cami var idi. Zât-ı Şâhane türbeye dühul eylediklerinde fâtiha tilâvet buyurdular. Buradaki geniş bahçeye kırmızı bir çadır konulmuştu. Atlas ipekli çadırın içinde istirahat için herşey mevcud idi. Zât-ı Şâhane burada bir müddet dinlendiler ve bendelerini irade ettiler. Huzurlarına lutfen kabul ettiklerinde iltifât-ı şâhanelerine nail oldum. Gülbaba hakkında malûmat irade eylediler. Mütevâzı bilgimi arzeyledim: GÜLBABA'nın bir Bektaşî babası olduğunu, Fatih Sultan Mehmet, İkinci Bayazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî devirlerini idrâk ederek, yüz on yaşına kadar yaşamış, cenklerde bulunmuş, Peştenin fethinden sonra buraya yerleşmiş ve burada vefat etmiş olduğunu arzettim. Türbesi, bir köy evine benziyor idi. Türbedeki iki levhadan birisi manzûm idi. İlk beyti şuydu :

Bunda medfûn GÜLBABA hazretleridir, daima
Bülbül-asâ zâiridir ruh-i pâk-i evliyâ.

Türklerden kalan an'aneye Macarlar da rağbet edi-

yorlar ve dilekleri olanlar, türbenin demirlerine ince ipek renkli kordelâlar bağlıyorlardı. Zât-ı Şâhane buradan ayrılırken, millî kıyafeti içinde bir Macar kızı, GÜLBABA türbesinden alınmış al renkli atlas kese içindeki toprağı Padişahımıza takdim etti. Bu kesenin üzerinde şu satırlar vardı: «Macar halkı 1849 daki âlicenâp müdafaanın minnetini her zaman izhar edecektir.»

Tarih ne kadar ibretli hadiselere sahiptir: 1849 senesinde Macar mültecileri meselesini daha henüz Hariciye Müsteşarı iken Fuad Paşa halletmişti. Bunu bilen Macarlar, Osmanlı Hariciye Nazırına çok değerli bir saat armağan ettiler. Üzerinde şu cümle vardı: **1849 da insanî cesaretin sahib-i faziletmeâbı devletlû, fehâmetlû Fuad Paşa Hazretlerine.»**

★ — TUNA ÜZERİNDE ŞANLI ADAKALE :

«Peşteden hareketimizden evvel, Talia vapurunun, Saffet Paşa, Serasker Mütercim Mehmet Rüştü Paşa ve devlet büyüklerini hâmilen Varnaya vardığını haber aldık. İstanbul, Zât-ı Şâhaneyi karşılama hazırlığında idi. Valde Pertevniyâl Sultan başağası Cevher Ağayı karşılamıya gelenler arasında göndermişti. Seyahat, tahmin edildiğinden daha çok devam ettiği için Zât-ı Şâhanenin kullandığı bazı eşya da gönderilmişti. Bütün bunları Peşte Başkonsolosumuza gelen şifreli telgrafdan öğrenmiş bulunuyorduk.

Peştede beklenmiyen bir hadise oldu: YENİ OSMANLILAR'a maddî yardımda bulunan, bu yüzden de Âli Paşa ile arası açık olan Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa Paris'te Zât-ı Şâhane tarafından kabul ve iltifata mazhar olmuştu. Londraya da maiyet-i şâhanede gelmiş idi. İstanbula avdet edeceği ve yine bir nezaret alacağı söyleniyordu. Peştede olduğumuz gün, oğlunun hastalığına

Levent Şahverdi Arşivi

dair Paristen haber aldığı ve Fransaya avdeti için Padişahdan izin istediği duyuldu. Bu, beklenmiyen bir hadise idi. Paşa avdetinden evvel, kadîm hukukumuz olduğu için beni davet etti ve İstanbulda bir kaç hususî dostuna verilmek üzere bazı mektuplar tevdi etti. Niçin döndüğünü de, hiç çekinmeden şöyle ifade etti :

«— **Kendilerine bizlerin YENİ OSMANLI, Frenklerin JÖN-TÜRK dediğimiz bu zevat, bir avuç insandır. Onların vatan haini oldukları, hatta saltanat-ı seniyyeye müteveccih bir harekete giriştiklerini reddederim. İstedikleri vatanın teâlisi, saltanat makamının bu suretle takviyesidir. Avrupanın hâlini gördünüz. Refah, umran, servet, saadet, medeniyet her şey var. Onlar, belki tercih ettikleri yolda hata ediyorlar, fakat asla suiniyet sahibi de bulunmuyorlar. Ben şimdi İstanbula avdet edersem onların şevki kırılır, belki de kendilerini terkettiğime kani olurlar. İşte size kadîm dostum olarak avdetimin hakikî sebebini ifşa ediyorum. Bunu böylece biliniz. Mahrem tutup tutmamak da şahsî telekkinize mevdû... Yalnız şunu söyliyeyimki ben YENİ OSMANLILAR'la dost olmaktan asla nâdim değilim ve bununla iftihar da ediyorum.**»

Kendisine dedim ki :

«— **Paşa Hazretleri... Unutuyorsunuz ki ben burada, Sadrazam Âli ve Hariciye Nazırı Fuad Paşalar Hazeratı tarafından tercihen ve vazifeten bulunuyorum. Vazifemi de samimiyetle arzedeyim: Ne gördü isem, ne duydu isem onları sadakatle kaydetmek!.. Yâni şimdi sizden duyduklarımı da ruznâmeme kaydedeceğim!.. Bunu biliniz!**»

Ciddî bir tavırla söylediğim bu sözler üzerine Mustafa Fazıl Paşa heyecana, hatta asabiyete kapıldı :

«— **Siz kendi iz'anınızın ben de kendi vicdanımın istikametinde yürürüz. Yalnız bu hadise, zat-ı fâzılâneleriyle kadîm hukukumu asla rahnedâr etmez. Bunu da biliniz.**» dedi. Güldüm :

«— **Behey Paşam!.. Şu gördüğümüz medeniyet ve umranı memleketimizde kim görmek istemez? Zât-ı Şâhanenin teesüründen zaman zaman dudakları titrer idi. Eğerki YENİ OSMANLILAR'ın istedikleri bu mes'ut neticeyi temine medâr olacağına memâlik-i Osmaniyede zerrece aklı ve sedakati olan her kime anlatılırsa aman bu kervanın içine beni de katınız der. Şairin dediği gibi** «herkesin maksudu bir âmma rivâyet muhtelif»... **Ben bu mektubları sahiplerine veririm, size de iyi seyahatlerle hayır dua ederim. Paris sefaretimizin imamı Hoca Tahsin Efendiye de hürmetlerimi arzederim.**»

Vak'ayı olduğu gibi buraya kaydettim. Muaheze edilecek tarafı varsa hesab vermiye amâdeyim. Zaten bir avuç münevverimiz var, onlar da birbirleriyle geçinemiyorlar. Halbuki yapacakları elele verip şu bedbaht vatanı dertlerinden halâs eylemek!..

Tuna üzerindeki seyahatimiz arızasız devam ediyordu. BAZYAZ'dan itibaren manzara çok değişik bir hâl aldı. Tuna'nın dar bir yerine geldik ki, burada iki tarafta büyük delikler, kayalar arasına oyulmuş halat artıkları vardı. Bunların, iki bin sene evvel eski Yunanlıların bir taraftan diğerine geçmek için yaptıkları asma köprü bakiyesi olduğunu öğrendik. Öğle vakti Harşova'ya geldik. Memleketeynden **(Yâni Romanyadan... Bugünkü Romanyanın idaremizde olduğu zamanki ismi MEMLEKETEYN idi. Romanya, iki ayrı parça idi: Buğdan memleketi, Eflâk Memleketi... İkisine birden MEMLEKETEYN deniliyordu.)** bir çok heyet gelmişti. Bunlar Âl-i Osman Padişahına kulluklarını arzettiler. Zât-ı Şâhâne ken-

Levent Şahverdi Arşivi

dilerine iltifatta bulundu. Harşova'yı geride bırakıp Tuna üzerinde kavis yaptıktan sonra gözlerimizin önüne o şanlı mâziyi öz varlığı ile canlandıran ADAKALE çıktı: Asırlarca, üzerimize elbirliği ile gelmiş Haçlı tazyiklerini aşılmaz bedeninde geri itmiş olan ADAKALE, Tuna'nın öteki kalelerini kaybetmiş olmamıza rağmen, ADAKALE hâlâ, **memâlik-i saltanat-ı seniyyede** idi. Sahilde Osmanlı askeri sefer kıyafeti ile bekliyordu, mızıkalar çalıyor, trampet sesleri geliyordu. Ayyıldızı çok büyük bir Türk sancağı sahile gerilmişti. Askerin ve halkın **PADİŞAHIM ÇOK YAŞA** sesleri kulaklarda derin akisler yapıyordu.

Akşama doğru VİDİN gözüktü. Kendi ülkemize girmiş bulunuyorduk. Beş yüz seneye yakın Türk hükümranlığı altındaki Vidin şirin çehresi ile gönüllerimizi fethetti. Sahil muntazamdı. Gemimiz Vidine yanaşınca, kaleden atılan toplarla selâmlandık. Bütün şehir sahile dökülmüştü. Padişah-ı Âl-i Osman, muntazam kıyafetli iptidaî mektepleri ve hiç bir başka Osmanlı eyâletinde olmıyan sanat mektepleri talebeleri ile esnaf teşkilâtı tarafından karşılandı. Bunlar, TUNA VALİSİ Mithat Paşanın eser-i himmeti idi. Hünkâr, Mithat Paşayı huzuruna kabul ile kendisinden izahat aldı. Kabul edilen idare-i umumiye-i vilâyat kanununa göre, üç vilâyet birleştirilmiş, adına TUNA VİLÂYETİ denilmişti. İçinde Sırpların, Bulgarların, Makedonyanın, kısmen Yunanistanın ve Romanyanın bulunduğu bu geniş vatan, Mithat Paşanın dirâyet ve idaresine tevdi edilmişti. Ruscuk'a kadar bütün sahil de Tuna vilâyetinin hududları içinde idi. Padişah, gördüğü intizamdan ve umrandan fevkalâde memnun oldu. Mekteplere ve sanayi erbabına verilmek üzere yüz bin kuruş ihsan etti.

O geceyi Vidinde geçirdik. Zât-ı Şâhane için vaktiyle Alemdar Mustafa Paşaya ait olan ve sahilin hâkim mevkiinde, kayalıklar üzerinde kartal yuvası vaziyetinde

inşa edilmiş konak tahsis edilmişti. Mithat Paşa şâyet Padişah burayı tercih etmez ise, sahilde de yer ihzar etmişti. Fakat Hünkâr, bu yüksek yeri tercih etti ve ertesi gün Fuad Paşaya, civara bu kadar hâkim bir yerde oturmanın ayrıca zevki olacağını söylemişti.

Cümlemiz Mithat Paşanın cömert alâkasından müstefid idik. Paşa, memleket yemeklerine hasret çektiğimizi bildiği için bize Rumelinin o nefis böreklerini, hamur tatlılarını hazırlatmıştı. Öğleden sonra Vidin'den ayrıldık. Zât-ı Şâhane, bir iltifat-ı hâs olarak Tuna Valisi Mithat Paşayı da maiyetlerine almış, Fuad Paşa ile beraber Ruscuğa kadar sohbetleriyle taltife devam etmişti. Yolumuz üzerindeki Lum, Rahova, Niğbolu, Zişţovi önünden geçerek Ruscuğa vardık. Âl-i Osman Padişahı, Vidin önlerinden geçerken vapuru yavaşlattı ve kimbilir, o kahraman ceddi Yıldırım Bayazıt'ın, gece karanlığı içinde farkedilmemek için siyah ata binerek, düşman karakollarını aşıp, kalenin yanına sokularak, dört tarafı düşmanla çevrilmiş ve bir avuç kahramanı ile haftalardır karşı koyan Niğbolu serdârı Doğan Beye «— **Bre Doğan, bre Doğan... Nicesin?**» sesini duymak mı istemişti?

Ruscukta bizi daha sonra karşılaşacağımızı tahmin ettiğimiz bir zat, Sadrazam Âli Paşa Hazretleri karşıladı: Kısa zaman sonra anladık ki, Sadrazamın gelişi, seyahatin umulduğundan daha derin tesirleri ve neticeleri üzerinde Padişaha izahat vermek, Fuad Paşa ile temas etmek ve zaman kaybetmeden sefaretlere alınacak kararları bildirmekti. Çünkü artık malûm idi ki devleti Âli ve Fuad Paşalar idare ediyorlardı: Zât-ı Şâhanenin esas meseleler üzerinde iradesini aldıktan sonra herşeyi kendi aralarında hallediyorlardı. YENİ OSMANLILAR'ın, Âli ve Fuad Paşalara **şerik-i saltanat** demelerinin sebebleri vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Zât-ı Şâhane, çatana ile sefine-i hümâyuna gelen Âli Paşayı kabul ve İstanbuldaki hadisat üzerinde izahat aldılar, valde sultanın Saray-ı Hümâyunları için maruzatını bildiren hususî arizayı mütalâadan sonra Sadrazamın resmî muamelât için maruzatını dinlediler. Ruscuk baştan aşağı donanmıştı. Şehre askerin ve halkın alkışları arasında çıkıldı, vali konağına gidildi, Âl-i Osman Padişahı geceyi burada geçirdiler.

İstanbul için iki yol vardı: Şıpka-Kızanlık-Edirne yolu ve Varna yolu... Birincisi daha uzun, fakat Zât-ı Şâhanenin ülkesinin üzerinde tarihî hadiselerin akıp gittiği yerleri görmesi bakımından daha manâlı ve faydalı idi. Mithat Paşa bu yolun tercihini Fuad Paşadan istirham etmişti. Âli Paşa ise, Varna yolunu tercih ediyordu. Padişah da, bir ân evvel Sarayına kavuşmak arzusunda idi. Bu sebeble Varna yolu tercih edildi. Ruscuktan Bab-ı Âli'ye Sadrazam Âli Paşanın imzasıyla şu telgraf çekildi :

«— **Zat-ı Hazret-i Padişahî yarın Varna yolu ile hareket ve çarşamba sabahı Allahın inâyetiyle İstanbula muvasalat buyuracaklarının malûm olması ve icabının ihzarı zımnında...**»

Bu (icabının ne olduğu)nu Âli Paşa hareketinden evvel, kabine arkadaşlarına tafsilâtıyle izah ettiğini avdetimizdeki fevkalâde karşılama ile anlamış olduk.

Ruscukta Romanya Prensi asaletlû Prens Şarl'ı huzuruna kabul buyuran zat-ı şâhane pâyitahtına avdet ederken arzusunun memâlik-i seniyyesinde yaşıyan cümle halkın kanun ve nizam içinde kardeşce yaşaması olduğunu bildirdi. Bunun sebebi, mahallî anlaşmazlıkların kanlı hâdiselere sebeb olması idi. Bizler de o geceyi, zamanlardır hasretini çektiğimiz ve alışdığımız rahatlık içinde geçirdik.

Ruscuk-Varna demir yolu üzerinden yolumuza devam edecektik. Varna'da sekiz saatlik kalmamız içinde şehri gezdik. Bir daha kanaat getirdim ki, cedlerimiz, fethettikleri ve vatan yaptıkları hiç bir toprağı, tesadüflerle elde etmemişler, sonsuz ve heyecanını öz varlığından alan fetih emellerine gayesi malûm istikamet vermişler. 1391 de bayrağımızı diktikleri Varna, Avrupa içerlerine akan ordulara deniz ve kara yoluyla büyük ikmal merkezi olmuş. Belgrad'ı Sırplardan alan cedlerimiz'in buraya **(Dâr-ül cihâd = savaş evi)** adını vermelerinin sebebini, sadece yetmiş sekiz yılda Viyana kapılarına dayanmakla anlamak mümkün... Fakat zaman değişmiş, bir ülkeye sadece bayrak dikmekle herşey halledilmemiş. İşte bunu kavrıyamamışız, Padişahlarımız da değişen dünyayı görmemişler, devlet büyükleri de can ve makam korkusunu herşeyin üstünde tutmuşlar...

Sultaniye yatı ile Pertevniyâle ve Tâlia vapurları Varna limanına geceleyin girdiler. Baştan aşağı fenerler, kandiller, meş'alelerle aydınlatılmışlardı. Halimî Efendi biraderime dedim ki :

«— **Bu sarı renkli ışıklarla bizim Paris ve Londra'da, hele Koblenç'de Ren nehri üzerinde gördüğümüz havagazı ışıkları arasında ne kadar çok fark var değil mi?**»

O da aynı şeyi düşündüğünü temin etti :

«— **Birader... Biz, Mabeyn-i Hümâyun mensubu olduğumuz için müşahedelerimizi kendi kendimize tesbit eder, bunları söylemek için müsaid zemin ve zaman bekleriz, amma siz, devlethânede ikameti tercih ettiğiniz için zemin zaman beklemeden söylersiniz!**»

Otuz sene kadar evvel, böyle bir SÖZ'ümden dolayı sürülmek üzere idim de, Mustafa Reşit Paşa merhum beni kurtarmış, evimde hapsedilmemle iktifa edilmişti. Halimî Efendi bu hadiseyi hatırlatıyordu. Güldüm :

Levent Şahverdi Arşivi

«— **Amma görülüyor ki sizin beklediğiniz** zemin ve zaman **gelinceye kadar, bu zaman geçecek, yerine başka zamanlar gelecek, biz de yerimizde sayacağız!**»

Çok şükür ki deniz çok sâkin, adetâ çarşaf gibi idi. Karadenizin, böylesine müsaid hava içinde olması, bilhassa Fuad Paşayı sevindiriyordu. Şehzadeler, Tâlia vapurunda idiler. Neden Zât-ı Şâhane, oğlu Yusuf İzzettin Efendi dahil, veliahd Murad ve şehzade Abdülhamid Efendileri Sultaniye yatından ayırmıştı? Zannediyorum ki buna sebeb, İstanbula yaklaşırken, taht ile, tahta yakın olanlar arasında mesafeyi açmayı daha muvafık bulmuştu.

Âli ve Fuad Paşalar başbaşa idiler. Âli Paşa evvelâ Zât-ı Şâhaneye geçen bir buçuk aylık zaman içindeki iç-dış hadiseler hakkında maruzatta bulunmuştu. Padişah, Sadrazamından, seyahatinin dünyada uyandırdığı derin ve müsbet tesiri dinlemekle memnun olmuştu. Hâlinde, yolculuğa çıkarken müşahede edilen tedirgenlik ve sinirlilikten eser yoktu. Nefsi Hümâyunlarına tam bir itimad gelmişti. Avrupa ahvâlini yakından görmüş olmanın üzerindeki tesiri ne idi? Bunu zaman gösterecekti. Âli ve Fuad Paşalar, seyahatın bu son devresi içinde başbaşa kaldılar. Bize refakat eden harb gemilerinin de katılmasıyla adetâ bir filo olan sefinelerimiz yavaş yavaş ve Gamsız Hasan kaptanın mâhirâne kılavuzluğu ile, mümkün olduğu kadar sahili takib ederek ilerliyordu. Kıyıda toplanan halk, Padişahlarına gönülden, samimî tezahürat yapıyordu.»

★ — İSTANBULA GİRİŞ ve ÇOŞKUN KARŞILAMA :

«7 Ağustos 1867 çarşamba sabahı gün ağarırken Karadeniz Boğazı önlerine gelmiştik. Filotillâmız Rumeli

ve Anadolu Fenerleri önüne geldiği ânda, kalelerden çok muntazam top atışları başladı. Hepimiz, irade-i şâhane ile Sultaniyenin güvertesinde toplanmıştık. Zât-ı Şâhanenin üzerinde müşîr **(mareşal)** üniforması vardı. Göğüslerini, bu seyahatte kendilerine armağan edilen Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan devletlerinin, ancak İmparatorlara verdikleri nişanlar tezyin ediyordu. Hepsinin üzerinde ağabeyisi merhum Sultan Abdülmecid'in saltanat devrinde ve Kırım Harbi dolayısiyle çıkarılan İmtiyaz madalyasının pırlantalı nişân-ı zîşanî pertevendâz oluyordu. Hepimiz, resmî üniformalarımızı giymiş idik. Bunun böyle olmasını Fuad Paşa telkin etmişti. Geceliklerimizi giyerek, şu sıcak yaz gününde Boğaziçinin serin rüzgârına sînemizi verip, görüp geçirdiklerimizin hayâli ile demgüzâr olmayı tahayyül ederken, bu merasime ne lüzum var der gibi yüzüne sitemle baktığımda gülmüş :

«— **Yok, Efendi Hazretleri, henüz daha yirmi dört saat ev rahatı yok... Şimdi göreceksinizki, bütün sefirler, kendi hususî gemileriyle, ajanlar buladikleri vasıtalarla bizi donanmay-ı hümâyundan evvel çevirirler, çehrelerimizden mânâ çıkarırlar. Hele hepsini bir hasedden çatlatalım!**» demişti. Melûl ve mahzun cevab verdim :

«— **Paşa Hazretleri... Üniforma giymek bir şey değil, güler yüz göstermek de bir şey değil.. Amma merasim bitip de yalılara çekildikten kısa zaman sonra asıl çatlama bize gelecek...**»

Hariciye Nazırı merakla yüzüme bakınca izah ettim :

«— **Zat-ı Devletleri kudretlû, devletlû Hariciye Nazır-ı âlişânı olarak o münevver, mamûr, müreffeh beldeleri her zaman ziyâret imkânına sahipsiniz. Bu fakir Ömer Faiz kulunuz ise,** geçmiş zaman olur ki hayâli ci-

Levent Şahverdi Arşivi

han değer **fehvâsınca yâd-ı mâzi ile demgüzar olup iç çekeceğim. Asıl o zaman zat-ı fahîmâneleri bizleri hasedden çatlatacaksınız!**»

Fuad Paşanın çehresinde derin bir kederin izleri dolaştı, yavaş sesle hasta kalbini dağdar eden acıyı adetâ ifşâ etti, eliyle kalb nâhiyesini gösterdi :

«— **Ah, Efendi... Ben, her Avrupa seyahatimin sonunda buradaki acının derinleştiğini hissederim. Zannediyorumki hekim olduğum halde bu derde hiç bir ilâcın kâr etmemesinin asıl sebebi de, orada gördüklerimin kendi yurdumda hasretini çekmem... Haricî görünüşü başkalarına gıpta, iç yüzü de bizlere elem oluyor.**»

Filotillâmız, limana yanaşmakta olduğunu telgrafla alâkalı makamlara bildirdi. Zaten buna lüzum da kalmamıştı: Fuad Paşanın tahmini gibi, başta sefaretlere mahsus imtiyazlı gemiler, daha sonra da idare-i mahsusanın şehir hatları vapurları ile eski-yeni ne çeşidi varsa küçüklü büyüklü deniz vasıtaları, Boğazın oynak sularında bir mahşer hâlinde sıralanmıştı.

Bu vapurlarda yerli-yabancı bütün İstanbul halkı vardı: Uzun bir seyahatten dönen Âl-i Osman Padişahı ve dünya yüzündeki Müslümanların Halifesi, bütün milleti ve tebeası tarafından karşılanıyordu. Bu karşılama, tecessüsden çok samimî hasrete ve güzel günler ümidine dayanıyordu. Dükkânlar kapanmış, resmî dairelerde mesaî yapılmamıştı. Evler bayraklarla süslenmişti. Hademelerine varıncıya kadar devlet kadrosu, kavaslarına kadar sefaretler, ruhanî reisler, kız-erkek mektep çocukları, tarikat şeyhleri, dedegânlar ayrı ayrı vapurlarda idiler. Rumlarla Ermeniler arasındaki rekabet burada göze çarpıyordu. Hükümet, hadise çıkmasın diye Rumlara Fevaid-i Osmaniye'nin bir numaralı vapurunu ayırmıştı: Rum Patriki, 100 kız-erkek Rum talebe ve 100 muganni ile bu vapurda idi. Ermeni Patriki de, 100 kız-erkek talebe ve 100 muganni ile Şirket-i Hayriyenin bir numaralı vapurunda idiler. İki taraf da vapurlarını birbirlerinden daha revnaklı ve şaşaalı donatmak için büyük emek harcamışlardı. Bizim şeyhler, tarikat ileri gelenleri, dedegânlar, ayrı bir vapurda idiler. Onlardan tekbîr sesleri geliyordu. Yenikapı Mevlevihânesinin mıtrıp üstadlarının hoş nağmeleri, Mevlâna Celâleddîn'in beşerî nefhaları ile ruhları teshir eden bambaşka câzibenin mihrakı idi.

Zannediyorumki İstanbul, böyle bir karşılamayı, hiç bir Âl-i Osman Padişahına yapmamıştı... Çünkü hiç bir Padişah, Sarayından çıkıp, kırk yedi gün, dünyanın başlıca merkezlerini dolaşmak, cihânın içinde bulunduğu şartları tetkik etmek ihtiyacını duymamıştı. Şu hakikati de burada kaydetmek mecburiyetindeyim: Seyahat sırasında Fuad Paşaya şu suali sormuştum :

«— **Zât-ı Şâhane Sicilya sularında fırtınaya tutulduğumuz zaman avdeti irade etmişlerdi, siz de hayatınızı ortaya koyarak mâni olmuştunuz. Acaba aynı makamda merhum Sultan Abdülmecid olsa idi ne yapardı?**»

Fuad Paşanın gözleri nemlenmişti :

«— **Cennetmekân Abdülmecid Hanın en büyük arzusu, hatta hasreti, sadece Avrupayı değil, Amerikayı dahi gezmek, dolaşmak, ibret ve ders almak, onları memâlik-i şâhânesinde tatbik etmek idi. Bu emelini çok zaman ifade etmiştir. Her fırsat bulduğu zaman da evvelâ kendi ülkesini gezmiştir. Çok iyi hatırlarım: Vefatından iki sene evvel, bir seyahat tasavvur ediyordu. Beyrut'a kadar vapurla gelecek, kara yolundan daha içerlere giderek Bağdad, Basra, Şam'ı ziyaret edecek, Anadoluyu baştan aşağı dolaşarak İstanbula dönecekti. Hususî hekimi olan Avusturyalı meşhur Dr. Şpitzer, sıhhî vaziye-**

Levent Şahverdi Arşivi

tinin bu kadar uzun ve meşakkatli seyahate mütehammil olmadığını söylediği zaman, cennetmekân doktorun yanında susmuş, yalnız kaldığımız zaman bana şunları söylemişti :

«— Anlamasına, benim de anlatmama imkân yok... Bilmiyorki benim asıl şifam, bu seyahatlerle mümkün olur. Halkımı ve idaresi bana mevdû ülkemi tanımak istiyorum. Mümkün olsa sadece Avrupaya değil, bugün cihân sahnesine büyük bir kuvvet olarak giren ve hergün bu kudreti artan Amerikayı dahi ziyâret etmek isterim. Dünyanın her tarafından, bir tâcidârın alacağı ibret dersleri var.»

Merhum Abdülmecid Han, her seyahatinden avdetinde yeni ıslâhat ve gördüğü noksanların izâlesi için ciddî tedbirler irade eder, bunların neticelerini de azimle tâkip ederdi. İnşaallah Zât-ı Şâhane de, Avrupa seyahatinde o umran ve medeniyet diyarında gördüklerinin memâlik-i şâhanesinde nasıl vücud bulabileceğini öğrenmek ister ve kendisine hayırhâhâne telkinleri kabul eyler.»

Karadeniz boğazından Üsküdara kadar her iki sahil halk ile dolmuştu. Mes'ut bir tesadüfle, bir ayı geçkin zamandanberi yağmur yağmadığı, şehir susuzluk çektiği halde sefine-i hümâyunun geldiği 7 ağustos 1867 çarşamba gecesi bol yağmur yağmış, şafakla beraber de hava açmıştı. Askerin deniz üzerindeki atışlarına, Selimiye ve Davutpaşa kışlalarından cevab veriliyordu.

Âl-i Osman Padişahı, Sultaniye yatının güvertesinde, üzerinde yeknasak elbiseleri ile iki kıyıda yer almış asker-sivil-talebe evlâtlarının, **PADİŞAHIM ÇOK YAŞA** seslerine eliyle mukabele ediyordu. Her tarafı gülümsiyen, her tarafı yeşil, güzel minâreleriyle zârif yalıları, mavi suları ve daha mavi semâsıyla şehirler imparatoriçesi, Zât-ı Şâhânenin üzerinde güneş batmıyan ülkesinin pâyitahtı olan bu emsalsiz beldenin mutenâ yerlerinden birisinde nârin endamının aksini denize uzatan Dolmabahçe Saray-ı Hümâyunundan ayrılan yedi çifte muhteşem Saltanat kayığı demiratan Sultaniye yatına yanaştı ve Zât-ı Şâhane, başta Sadrazam ve Hariciye Nazırı, mâiyet-i melûkânelerinde kırk yedi günlük Avrupa seyahatini yapan bendegânı tarafından izz-ü ikbâl ile uğurlanarak kayığa bindi, Saray-ı Hümâyunun rıhtımı üzerinde Ebced hesabı ile dönüş tarihini ifade eden:

Avdet-i Şâhâne pür nûr eyledi İstanbul'u.

beyti, güzel bir tâlik yazı ile levhalanmıştı.

Zât-ı Şâhâne, üç gün için, **müstacel bir mevzu olmadığı takdirde** vükelâsına dinlenmelerini irade etmişti. Âli Paşaya tebliğ edilen iradenin asıl manâsı, Padişahın, kendisini üç gün **Sarayının içinde rahat bırakılması** arzusunu anlatıyordu. Bu irâdeden, seyahat sırasında Zât-ı Şâhânenin binbir hissî hareketine, iğbirarına, hiddetine muhatap olan Fuad Paşanın memnun olduğuna şüphe yoktu. Bizler, evlerimize, hasretini çektiğimiz çehreler ve alıştığımız hayata kavuşmak için dönerken, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa Hazretlerinin bizzat mühürdarı Emin Paşa ile, ertesi akşam için Bebekdeki yalısında ziyafet dâvetini aldık. O günlük merasim intibalarını buraya kaydederken, bu dâveti de ilâve ettim. Zannediyorumki, seyahatimizle alâkalı olan davetin tahassüslerini de şuraya ilâve ettikten sonra, gördüğümü, gıll-ü gışsız, olduğu gibi satırlar hâline getiren bu dağınık ve pejmürde intibalar nihayet bulmuş olacak.»

★★★

Hafız Ömer Faiz Efendinin RUZNÂMESİ'nin SON sahifesinde şu satırlar var :

Levent Şahverdi Arşivi

«— Dün akşam yemeğinde, sadrazam Âli Paşa Hazretlerinin Bebek'de kâin yalılarında misafir idik. Dâvette münhasıran Zât-ı Şâhâne ile Avrupa seyahatine iştirâk etmiş zevat var idi. Çubuk safhası dahil samimiyet-i mutlaka içinde intibalarımızı ortaya döktük, düşüncelerimizi söyledik. Bir çoklarımız Garb memleketlerini ilk defa görüyor idik. Âli Paşa bilhassa bunlarla sohbette bulundu, söze başlamadan dedi ki :

«— **Şimdi burada Sadrazam yok... Menafi-i vatan için en musîp tedbirleri düşünen bir muhibb-i hâlisiniz var. Herşeyden evvel şu meseleyi öğrenmek isterim: İçinizde, gördüğünüz Avrupa memleketlerinin hayatından ve şartlarından hangilerine muhtaç olduğumuzu, yoksa başka bir yol mu takip etmek icab ettiğini mülâhaza edeniniz var mı? Evvelâ, Hoca Efendi Hazretlerinden fikrini rica edelim.**»

(Hoca Efendi Hazretleri) İkinci İmam, Hasan Nâmi Efendi idi. İlmiyyeden rütbesi KAZASKERLİK idi. Hoca, sakalını sığazladı ve fetvâ veren bir edâ ile dedi ki :

«— **Paşa Hazretleri... Aslımıza hâlel getirmemek üzere ne alabilirsek, almıya mecburuz: İlimlerini, vasıtalarını, mesaî şekillerini... Umran ve refahlarını memâlik-i şâhânede görebilmek için başka çâre yok...**»

Sadrazam bu cevabla iktifa etti, zannediyorum ki Hoca'ya girizgâh yaptırmak istemişti. Sözü sıra ile diğer zevata verdi, beni en sona bıraktı. Bunun bir sebebi olduğunu idrâk etmiş idim. Yaş ve mevki olarak davetlilerin önünde olduğum, Sadrazamın bizzat ısrar ile âcizlerini sağ tarafına, Fuad Paşayı sol tarafına alması ile ayân ve beyân idi amma, SON SÖZ'ü bana bırakmasının manâsını da idrâk etmeye lehülhamd aklım müsaid idi. Dâvetliler içinde Başmabeyinci, Başkâtip, Başyâver gibi Saray-ı Hümâyunun BAŞ'ları vardı, bunlar Zât-ı Şâhâne

ile daima temas hâlinde idiler, fikirleri sık sık alınırdı ve Padişaha telkin yapabilecek mevkide bulunuyorlardı. Söz sırası bana geldiği zaman dedim ki :

«— **Paşa Hazretleri.. Bu memleketlerden herşeyi alalım, hatta Müslümanlığı bile alalım...**»

Tahmin ettiğim gibi Sadrazam dahil, herkeste bir irkilme olmuştu, sadece Fuad Paşanın zekî çehresinde bir tebessüm dolaştığını görür gibi oldum. Meclisteki bir ânlık derin sükûtu yine ben, sözlerime devam ederek ihlâl ettim :

«— **Evet, Paşa Hazretleri, evet efendimiz, Müslümanlığı dahi bu memleketlerden alalım, çünkü onlar, ilim, irfan, medeniyet, çalışkanlık, adalet, müsavatları ile Müslümanlığın asıl emirlerini, Hıristiyan oldukları halde tatbik ediyorlar, yâni bilmeden hidâyete mazhar olmuşlar. Böylelikle** diyâr-ı küfür **olarak onlardan en çok tehâşî ettiğimiz, çekindiğimiz ve sakındığımız sebeb aslında mevcud değil... Bunu idrâk edersek gerisi kolay, çünkü biz Osmanlılar, medeniyet, refah ve umranın bizler için nasıl mânevî ve dinî vazife-i asliye olduğunu idrâk edersek, evet efendimiz gerisi kolay, çünkü şahsî ve cem'î olarak cümle vasfımız onlardan üstün... Cehaleti bırakıp ilmi, iptidâiliği bırakıp medeniyeti, tenbelliği bırakıp çalışkanlığı, el emeği bîçâreliğini bırakıp makineyi, şehirlerde ve köylerde pisliği bırakıp temizliği, üfürüğü bırakıp ilâcı, deveyi bırakıp treni, yelkeni bırakıp uskurlu gemiyi alır, kadın-erkeğimizle birlikte ve beraber bir** tam millet **olursak hem dinimizin, hem devletimizin bekasını ve izz-ü şân ile devamını temin ederiz. Evvelâ buna karar verelim, bunun aslî ve ulvî vazifemiz olduğunu idrâk ve kabul edelim, gerisi kolay devletlû..**»

Davette hazır olanlar sözlerimi sükûnla dinlediler, fakat hiç kimse bir şey ilâve etmedi. Cümlesinin, bilhas-

Levent Şahverdi Arşivi

sa Sadrazam ve Hariciye Nazırının aynen benim gibi düşündüklerine kaniim. Diğerlerinin de teferruata ait farklarla aynı fikri paylaştıklarına inanıyorum.

Mütevazı evime döndükten sonra bu SON satırları da ilâve ederek, RUZNÂME'mi tamamlıyorum.

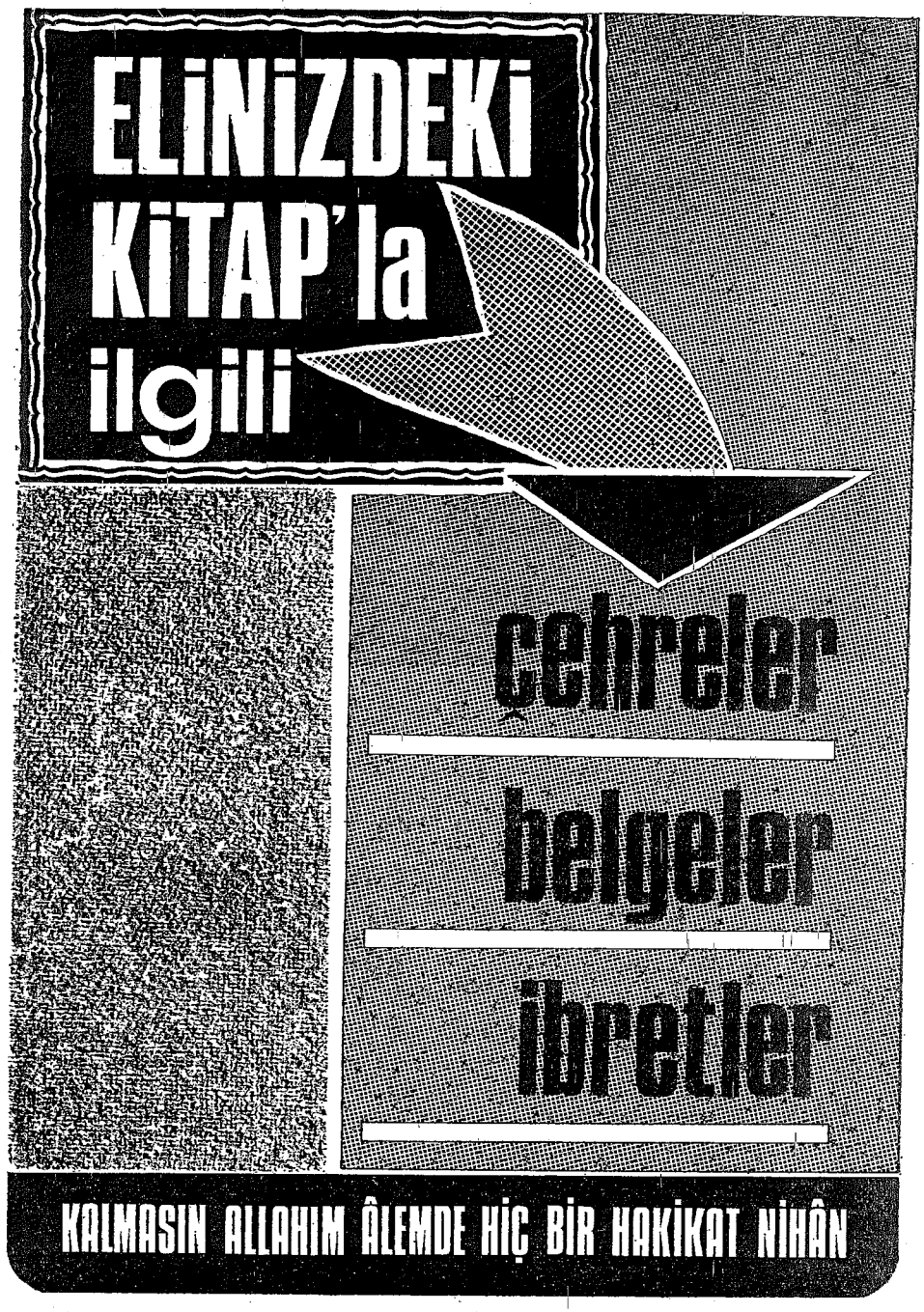
Âli Paşa Hazretleri beni ömrümde unutamıyacağım bu müstesnâ seyahate iştirâke imkân veren resmî vazifem olan RUZNÂMEMİ sordu. Bir şeyler karaladığımı, bunları tebyiz etmem şart olduğunu, fakat muhtevâda asla değişiklik yapmıyacağımı, eğer beni bu fikirlerimden dolayı cezalandırması icap ediyorsa, TANZİMAT'tan evvel tatbik edilen sürgün cezasının verilmesini, fakat, meselâ, Berlin, Paris, Londra, Peşte, Viyana, Brüksel, eğer buralarda münhal yoksa, Avrupa, hatta Amerikada en küçük bir sefaretimizde «**imamlık**» vazifesi vererek oraya sürgün etmesini niyâz ettim. Dedim ki :

«— **Çünkü böyle bir sürgün cezasına lâyık görülürsem, gittiğim yerdeki müşahedelerimi açıkça ve samimiyetle arzetmiş olmamdan dolayı cezaya marûz kalacağım. Böyle bir ceza için de en adaletli mahal, o cezaya mevzu olan fikir ve düşüncelerin mahallidir. RUZNÂME olarak vasıflandırılan müşahedelerimi zât-ı devletlerine, yazıldığı gibi, fakat cümlelerin sadece sebk-ü raptı yerine getirilmiye çalışmakla iktifa ederek arz ve takdim edeceğime itimat buyurunuz. İnşaallah beni bir cezâya lâyık görürsünüz de o diyârda vazifeten ikamete memur edersiniz!..**»

Çok nâdir tebessüm eden Âli Paşa Hazretleri, bu son cümlelerime gülmüştü.

Beni de, arzuma nail ederek güldürmesini dua ederek RUZNÂME'ye SON veriyorum.»

9 Ağustos 1867 Cuma (**8 Rebî'ül-âhir 1284**)

Levent Şahverdi Arşivi

SULTAN AZİZ VE SONRASI

Otuz ikinci Osmanlı Padişahı Sultan Abdülâziz... 7/8 şubat 1830 da, Sultan İkinci Mahmud ve Pertevniyâl Sultanın oğlu olarak, İstanbulda doğdu. 25 haziran 1861 de, otuz bir yaşının içinde, ağabeyisi Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine tahta çıktı, 30 mayıs 1876 da tahttan indirildi, beş gün sonra da

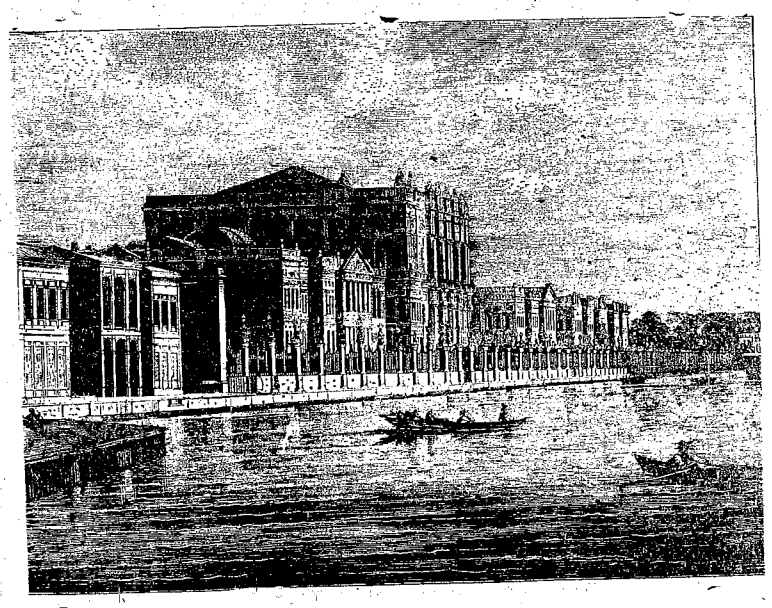
Levent Şahverdi Arşivi

4 haziran 1876 da esrarlı bir şekilde intihar etti veya öldürüldü. Tarih, bu kanlı ölüm için kesin hükmünü henüz vermiş değil...

Osmanlı tahtı, Abdülâzizin şahsında, Padişahların kişiliklerinde nasıl derin ve köklü tezadlar sığabildiğinin tecellilerini buldu. Kendisinden önce tahtta olan Abdülmecid ile, adetâ, iki ayrı dünyanın insanı idiler. 1839 da ilân edilen TANZİMAT yirmi yaşında idi. Batılı devlet hayatına yönelme olan bu harekete karşı olanlar, Abdülmecidin ölümünü ve Abdülâzizin tahta geçişini bekliyorlardı. Koç ve horoz dövüştüren, başa güreş tutan, hususî zevkleriyle tam bir Şark şehzâdesi olan Abdülâzizle beraber, Abdülmecid'in sadece şekil olarak değil, gönülden bağlı olduğu Batılı yaşayışın evvelâ Saray'dan, sonra devletten elini çekeceği ümidinde idiler. Sultan Aziz'in on altı yıllık saltanatının on yılı, Âli ve Fuad Paşaların devri olarak Tanzimat hükümlerinin tatbiki ile geçti. Karadağ, Sırp, Yunan ayaklanmalarına rağmen temel ıslâhat hareketlerine de girişildi. 7 eylül 1871 de Âli Paşanın ölümünden sonra sadrazam olan Mahmut Nedim Paşadan sonra Sultan Aziz saltanatının, kendisini tahttan indirtilmesine sebeb olan safhası başladı. Devlet bütçesi dış borçların altından kalkamaz hale geldi, Padişah rüşvete alıştırıldı, aşırı Moskofculuk siyasetinden dolayı kendisine NEDİMOF denilen Mahmut Nedim Paşanın telkinleri ile TANZİMAT hükümleri ve ıslâhatı unutuldu, nihayet 30 mayıs 1876 da, Serasker Hüseyin Avni ve Askerî Okullar Nazırı Süleyman Paşaların hazırladıkları darbeyi, Bab-ı Âli adına destekliyen sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ile, YENİ OSMANLILAR'ı temsil eden Mithat Paşanın birleşmesi gerçekleştirdi, Sultan Aziz tahttan indirildi, yerine Veliahd Murad Efendinin doksan üç günlük bahtsız saltanatı başladı.

■

DOLMABAHÇE SARAYI

Sultan İkinci Mahmud'a kadar Osmanlı Padişahlarının hayatı, genel olarak Topkapı Sarayında geçmişti. Sayısız hâilelere şâhit olan bu tarihî yapı, Sultan İkinci Mahmuddan sonra hemen hemen tamamen terkedilmişti. Abdülmecid, Abdülâziz, Murad, Abdülhamid, Mehmet Reşad ve Vahidüddin Hanların hayatı, Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında geçti.

Sultan Abdülhamid'e kadar devlet erkânının yazlık yalılar ve kışlık saraylara taşınmaları, mevsim başlarında **Padişah fermânı** ile olurdu. Abdülhamid, hayatı boyunca Yıldız'dan ayrılmadığı için, sadrazam Ethem Paşa zamanında bu âdeti kaldırdı. Abdülâziz ise Dolmabahçeyi tercih ederdi.

Harem'i çok hareketli ve kalabalık olan Sultan Azizin bilinen zevceleri Dürrinev, Gevherî, Eddil, Hayrandil, Nesrin, Mihrişâh, Yıldız Sultanlardı. Altısı erkek, yedisi kız olarak on üç çocuğu olmuştu: Yusuf İzzeddin **(veliahd iken 1915 de babası gibi bilek damarlarını keserek intihar etti.)** Mahmud Celâlettin, Mehmet Selim, Abdülmecid **(son halife)**, Mehmet Seyfettin, Meh-

Levent Şahverdi Arşivi

met Şevket, şehzadelerle, Saliha, Emine, Nâzime, Esma, Emine II. Fatma, Münire Sultanlar.

Sultan Aziz'in saray hizmetlerinde bulunanların hatıralarında müşterek noktalar vardır: Dindâr idi. Sabah namazlarına kalkar, sonra yine yatardı. Devlet işleriyle daha çok öğleden sonra meşgul olurdu. Geceleri geç yatardı. Yaz geceleri, herkes uyuduktan sonra Sarayın geniş pancurlarını açar, çok güzel çaldığı nısfiyye ve ney'ini alır, saatlarca çalardı. Şark musikisinin nazariyelerini iyi bildiği gibi, büyük amcası Üçüncü Selim ve babası İkinci Mahmud Hanlar gibi başarılı besteleri de vardı. Şarkılarının çoğunun güftesi de kendisinindir. Muhayyer Devr-i Hindî makamına bir hâne ekleyecek kadar nota bilirdi. Aşağıda, güftesi de, bestesi de kendisinin olan şarkıyı, çok sevdiği zevcesi Mihrişâh Sultanın rahatsızlığı dolayısiyle Yıldız köşkünde istirahat ettiği günlerde kendisine armağan etmişti:

Bî-huzurum nâle-i mürg-i dil-i divâneden,
Fark olunmaz cism-i bîmarım bozulmuş lâneden,
Bunca derd-i mihnete katlandığım âyâ neden,
Terk-i cân etsem de kurtulsam şu mihnet-hâneden.

Tahttan indirildiği zaman, Dolmabahçe Sarayında Padişaha ait evrakı Serasker Hüseyin Avni Paşanın emriyle tasnif eden heyet arasında bulunan askerî hekimlerden miralay Galip Bey, Padişahın çok güzel sülüs ve rik'a yazılmış levhaları olduğunu, yarıda kalmış bir çok şarkı besteleri ve bir kaç kara-kalem tablonun vükelâ heyetinin kararıyla büyük oğlu Yusuf İzzeddin Efendiye verildiğini anlatır.

Sultan Hamid tahta geçince, Dolmabahçeyi baştan aşağı yeniden aratmış, amcasına ait ne varsa hepsini Yıldız'a getirtmişti. Bunları daha sonra, o meşhur **Çadır Köşkü Mahkemesi**'nde esas belgeler olarak kullandı.

■

AVRUPA ve HASTA ADAM

Yukarıdaki klişeye lutfen dikkatle bakınız: Bu karikatür, Sultan Aziz'in 1867 haziranında yaptığı Batı seyahati günlerinde 7 haziran 1867 tarihli İllüstréyt London Niyuz dergisinde çıkmıştır. Karikatürün altında şu lejand var: **Tıbbî konsültasyon.**

Koltukta oturan hasta, OSMANLI İMPARATORLUĞU'dur. Ellerinde makaslar, hastanın illetli uzuvlarını kesme hazırlığında olanlar da arkadaki fesli Yunanistandır!.. Kendi adına kesmeye hazırlandığı da Girit adası... Karşı tarafta elinde büyük makas olan da Batılılar... Nereyi kesmeleri gerektiğini düşünüyorlar. Hastanın arka tarafındaki da Rusya... Nabzı da Fransa tutuyor. Onun hemen arkasında Alman miğferi göze çarpıyor!

Dünya tarihçileri, 12, 13, 14 ve 15 nci yüzyıllara TÜRK ASIRLARI derler: Cengiz Han İmparatorluğu, Altın Ordu, Osmanlılar, Timurlular, yine Osmanlılar... Batı Türklerinin kurdukları en büyük devletlerden birisi ve ülkeleri üzerinde güneşin gerçekden batmadığı, bu büyük İmparatorluğa ne zaman **HASTA ADAM** denildiğini bilmek, Cumhuriyet Türkleri için bilinmesi şart ibretli hadisedir: Batı, Osmanlı devletine HASTA ADAM dediği yıllarda, imparatorluğumuzun Asya, Afrika ve Avrupa'da sahib olduğu toprakların genişliği, yine **dünyanın en büyük devletinin toprak sınırları** idi amma, devir değişmişti: O top-

Levent Şahverdi Arşivi

raklar eğer, yaşanılan çağın ölçüleri içinde işlenmiyorsa, Batı o ülkedeki hâkimiyeti şeklî ve geçici kabul ediyordu: Böylesine sahiplik değildi, ancak «bekçilik»ti!

HASTA ADAM tâbirini en çok kullanmış olan, ünlü Alman devlet adamı Prens Bismark'tır: Berlin kongresi sırasında sefirimiz meşhur Tanzimat edîbi Sadullah Paşa'ya şöyle demişti :

«— Benim Size HASTA ADAM dememe üzülmeyiniz ve kırılmayınız: Bilâkis memnun olunuz. Bu tâbir, şifa bulabilmenizin ümidini de anlatır. Yeterki hastalığınızı biliniz ve kabul ediniz. Dünya yüzünde bir ŞARK MESELESİ var. Bunu da Siz temsil ediyorsunuz. Çok söylenmekte olmasına rağmen bu tâbir klişeleşmiş olarak kullanılıyor. Yoksa hastalığınız kimsenin umurunda değil!.. Amma ben açık kalbli bir asker olduğum ve kahramanlığı sevdiğim, Türklerin de kahraman ve yiğit bir millet olduğunu bildiğim için samimî konuşuyorum: Yoksa, benim için Şark Meselesi, Pomeranyalı bir neferin kemikleri kadar enteresan değildir: Çünkü evvelâ hastalığınızı kabul edeceksiniz, şifanızı da kendiniz bulacaksınız. Eğer iyileşmiye ve illetlerinizden kurtulmıya kararınız varsa...»

Sadullah Paşa bu dinlediklerini RESMEN yazabildi mi? Asla!.. Çünkü kendisi ülkesinden «kovulmuş adam»dı. Berline, kendi yerini dolduracak siyasî şahsiyet bulunamadığı için gönderilmişti. Ne ibretlidirki, sefirimize bunları söyliyen Prens Bismark, Berlin anlaşmasının imzasından sonra son celsede **«— Devlet-i Osmaniye Asya ve Avrupada sulh ve sükûn için mevcudiyeti şart varlıktır.»** diyordu.

Bu HASTA ADAM tâbirinin bir de, Namık Kemal'le Kâni Zade Rıfat Bey arasında münakaşası vardır: Namık Kemal, Sultan Aziz'in Avrupa seyahatini kovalıyan günlerde Londrada çıkardığı Hürriyet gazetesinde şöyle yazıyordu :

«— Bize HASTA ADAM diyorlar. Doğrudur... Hastalık tedavi edilmez, kendi hâline kalırsa yaralar kangren olur ve hasta ölür. Avrupa şimdi bu günü bekliyor. Mirasımızı taksim için...»

Aradan iki sene geçti, Namık Kemal Âli Paşa ile barıştı, İstanbula döndü. Bab-ı Âlinin, vatan şairininin Hürriyetine karşı Pariste OSMANLI adlı bir gazete çıkarmak için cebini para doldurup Parise gönderdiği Kâni Paşa Zade Rıfat Beyin de davetli olduğu Âli Paşanın iftar sofrasında bu mevzu açılmıştı, Kâni Paşa Zade sadrazama dedi ki :

«— Efendimiz... Kemal Bey kulları ne kadar zaman evvel devletmizin can çekiştiğini, hasta olduğunu yazmıştı. Çok şükür ki hayatı devam edip duruyor. O zaman cümlemiz dilhûn olmuştuk.»

Vatan şairi dudaklarında acı bir gülümseme, bu târize, yine Âli Paşaya hitâp ederek cevap verdi :

«— Burada bir hata var zannediyorum efendimiz... Evet, ben devlet-i Osmaniyenin can çekiştiğini yazdım ve yine aynı fikirdeyim. Yalnız unutmamak lâzımdır ki, hastalıklarda sıhhatle geçmiş ömürler arasında münasebet vardır. Osmanlı devletimiz altı yüz seneye yakındır yaşıyor. Bu kadar uzun yaşamış, hayatında şan ve şeref asırları idrâk etmiş bir devlet, bakkal Ahmet, çiftçi Mehmet, hatta falan paşa değil ki can çekişmesi bir iki sene sürsün. HASTA ADAM'a şifa çâresi bulunmazsa maazallah önümüzdeki elli sene içinde ne acı âkibetler olmaz?»

1869 + 50 = 1919... Vatan şairi, sanki geleceğin falına bakmıştı!...

Levent Şahverdi Arşivi

MEHMET EMİN ÂLİ PAŞA

TANZİMAT'ın «erkân-ı sülse = üç büyüğü»nün ikincisi olan Mehmet Emin Âli Paşa... 1815 de İstanbulda, Mercan'da doğdu.

Babası, kendi hâlinde bir esnaf olan Ali Rıza Efendidir. Kalabalık ailesini geçindirmek için Bahçekapısını açıp kaparmış. Daha sonra düşmanları babasının bu emeği ile kendisini küçültüp **«Bahçe kapısı kapıcısının oğlu»** dediklerini duyduğu zaman şu cevabı vermişti :

«— Evet, benim babam fakir, fakat namuslu adamdı. Alınteri ile her meşrû işi yapmak, bir mezar taşının gölgesine sığınmak veya miras yemekten daha şereflidir. Bakınız, biz, ilmimiz ve emeğimizle şu devletin sadrazamı olduk. Bu Paşazadelerin pederleri Paşa, kendileri Paşazade olmasaydı iftihar edecekleri neleri kalacaktı?»

Mahalle mektebinde okuduktan ve Bayazıt camiinde Arapça

dersleri aldıktan sonra, onbeş yaşında Bab-ı Âliye Divân-ı Hümâyun kalemine girdi. Resmî işlerle beraber Fransızca öğrenmiye başladı. Beş senelik zaman içinde bilhassa dış işleri üzerinde büyük istidad gösterdi, önce Ahmet Fethi, sonra Mehmet Rauf ve daha sonra Mustafa Reşit Paşaların dikkatini çekti, yirmi yaşında iken Viyana sefareti ikinci kâtibi, Divân-ı Hümâyun tercümanı, Londra sefareti müsteşarı oldu. Fransızcası o kadar mükemmeldi ki, devletin ilk resmî Fransızca gazetesi olan La Türki'yi kuran Şarl Mismer: **«— Müsveddesiz nota hazırlar ve yazdığını izaha başladığı zaman bu siyasî bir tez olurdu.»** diyor.

1839 da Tanzimat'ı ilân eden Mustafa Reşit Paşa, kendisinden sonra batılaşmayı sürdürecek şahsiyetlerin yetişmesi için ahlâk ve kabiliyet sahibi gençler ararken, Keçeci zade Fuad Paşa ile Mehmet Emin Âli Paşayı düşüncesinin iki değerli mihrakı olarak benimsedi. 1841 de yirmi altı yaşında Londra Büyük Elçisi olan Âli Paşa, İngiltere tarihinde ülkesini temsil eden en genç **sefir-i kebîr (büyük elçi)** olarak önce merak ve tecessüs, sonra takdirle benimsendi. Meşhur Gladeston kendisi için : **«— Bu ufak bedende bu kadar zekâ ve tekâmül ender görülür. Haysiyet ve gururu ise muhteşem Süleyman'a yakışıyor.»** demişti. Üçüncü Napolyon'un bazı temel dünya işlerinde, Hariciye Nazırlarına: **«— Âli Paşa ne düşünüyor? Öğrenmeden kat'î karar vermeyin.»** dediği hakikattır.

Yirmi yedi yaşında PAŞALIK, yâni VEZÂRET verildiği zaman, sakalında tek ak olmaması dedikoduyu mucip olmuştu. Otuz bir yaşında iken ilk defa Hariciye Nazırı oldu. Mustafa Reşit Paşanın beş sadrazamlığında da bu makamda bulundu. 1852 de, otuz yedi yaşında iken ilk defa, Reşit Paşanın yerine SADRAZAM oldu. Bab-ı Âli'deki resmî merasimden hemen sonra, kendisini yetiştiren Mustafa Reşit Paşanın yalısına giderek, saygı ve minnetlerini arzetti. Ne yazık ki, bizim devletlerimizin hepsinde müşterek illet olan **aradakiler,** bu iki değerli devlet adamının da arasını açtılar. Fakat Âli Paşa, daha sonra kendi kaderinde de aynen olduğu üzere, Sadaret makamında iken vefat eden büyük koruyucusunun hastalığı sırasında vefasını gösterdi, başucundan ayrılmadı.

Sultan Aziz'in ilk saltanat yıllarının mutluluğu, Âli ve Fuad Paşaların sadaret makamlarını birbirlerinden devir aldıkları 1861-1871 yıllarıdır. Birisi Sadrazam olduğu zaman, diğeri mu-

Levent Şahverdi Arşivi

hakkak Hariciye Nazırı olurdu. Âli Paşa da, selefi ve hâmisi Mustafa Reşit Paşa gibi Sadaret makamında iken 7 eylül 1871 de, henüz elli altı yaşında iken öldü. Ne ibretlidir ki, hiç bir Tanzimat lideri, altmış yaşını dolduramadı: Devlet yükü böyledir... Bilhassa çetin intikal ve yeni kuruluş devirlerinde, sorumluluk ve vatanperverlik duyguları şahsî endişelerinin üzerinde olanlar, nefislerini ağır mes'uliyetler içinde eritiyorlar...

Âli Paşaya ait ibretli fırkalar çoktur. Sultan Aziz'in keyfî isteklerine metanetle mukavemet etmesi, mağrur ve celâllı Padişahı çok sinirlendirirdi. Bir gün Padişahın yüksek sesle : «— **Allah şu adamı başımdan kaldırsın...**» diye dertlendiğini duyan Başmabeyinci Hasan Bey dedi ki :

«— **Efendimiz, niçin üzülüyorsunuz? Azledersiniz, mühr-ü hümâyunu aldırır, bir vilâyete gönderirsiniz, kurtulursunuz!**»

Sultan Aziz bu sözler üzerine hiddetlenmiş :

«— Çık dışarı... Câhil adam... Ben azletmeyi senin kadar bilmez miyim? Onu kovayım da sizin gibi adamlara mı devleti teslim edeyim? Onlar bu devletin temelleridir.» demişti. Buna rağmen, Âli Paşa hasta iken sık sık yâver göndermiş, Paşanın kurtulamıyacağını doktor İbrahim Paşadan öğrendikten sonra, yerine getirmeyi düşündüğü ve daha sonra kendisinin ve memleketin felâket sebebi olan Mahmut Nedim Paşaya iltifat eder olmuştu.

Âli Paşa, mevkiinin şerefini muhafazaya çok dikkat ederdi. Bu sebeble Sultan Azizle zaman zaman çatışırdı. Bir defa Saraya geldiğinde, Padişah kendisini başı açık, ayağında terlik kabul etmek istemiş, onun bu hâlini gören Âli Paşa derhal huzurdan çıkarak kendisine yol gösteren Mabeyn kâtiplerine : «— **Efendimiz istirahatte iken neden huzursuz ediyorsunuz?**» demişti. Bunun üzerine Padişah, giyinmiş ve Sadrazamını böyle kabul etmişti.

Birgün yine Âli Paşa Sarayda iken Sultan Aziz hokkabaz oynatıyordu. Oyundan aldığı neş'e ile hünkâr Âli Paşaya :

«— **Paşa,** dedi, **şu kavezeyi (yâni hokkabazın başına giydiği pamuklu külâhı) giyer misiniz? Bakalım yakışır mı?**»

Âli Paşa hemen: «— Ferman efendimizin... dedikten sonra cebinden mühr-ü hümâyunu çıkarıp Padişahın önüne koydu. Bu, sadaretten istifa ettiğini anlatan hareketti. Daha sonra hokkabaz külâhını almıya davrandı, Padişah şaşırmıştı :

«— Paşa, ne yapıyorsun? Bu ne hâl?» sualine Âli Paşa şu cevabı verdi :

«— **Saltanat-ı Seniyye ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniyenin sadaret makamını işgal eden adam, üzerinde bu rütbe ve cebinde Padişahın mührü olduğu müddetçe başına bu hokkabaz külâhını giyemez!**»

Sultan Aziz fena halde bozuldu ve: «— **Paşa... Hiç şakaya gelmezsin!**» diye mevzuu değiştirdi.

Sultan Azizi Avrupa seyahatine razı etmek için çok emek veren Âli Paşa, daha sonraki bir Paris seyahatinde Fransız Hariciye Nazırı Tuvenel'den İmparator Üçüncü Napolyon'un Kudüs'ü ziyaret etmek istemesinin sebebini sormuştu. Tuvenel:

«— **Zât-ı Şâhanenin Paris seyahatinin aynı sebebi...**» cevabını verince, Âli Paşa gülümsemiş :

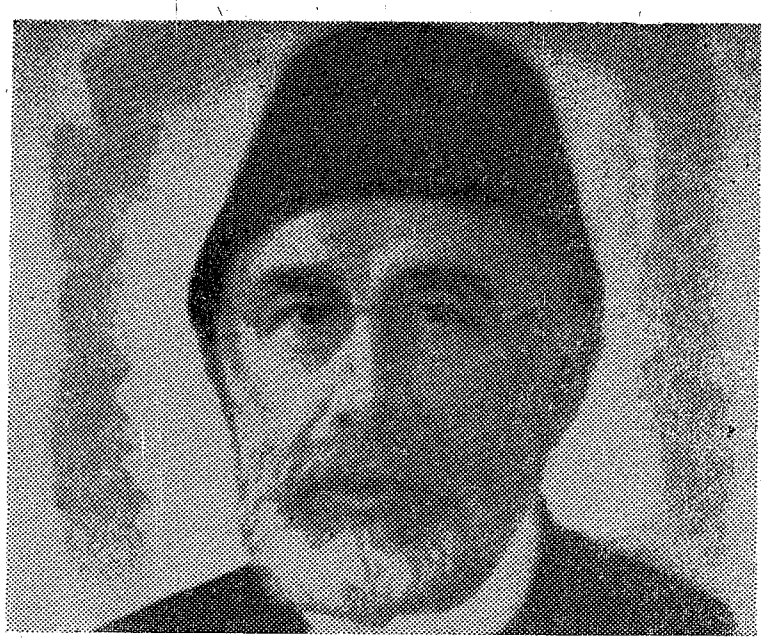
«— **Osmanlı Padişahı Pariste milletlerarası sergide yaşadığımız devrin eserlerini görmüştü. Fransızların haşmetlû İmparatoru da Kudüste kapanmış devirleri görmek istiyorlar demek... Yer değiştirmiye hazırız!..**»

Âli Paşanın HAZIR olduğu yer değiştirme, 103 senedir gerçekleşemedi: 1970 de Cumhuriyet Türkiyesinin de rüyası bu...

■

Levent Şahverdi Arşivi

KEÇECİ ZADE FUAD PAŞA

Elinizdeki kitapda adını ve emeklerini safha safha gördüğümüz TANZİMAT devrinin üç muhterem başından birisi olan Keçeci Zade Mehmet Fuad Paşa, meşhur Keçeci Zade İzzet Molla'nın oğludur. 1815 de İstanbulda doğdu. Önce cami dersleri okudu, sonra TIPHANE adıyla kurulan Tıp Fakültesine girdi, o tarihte hekimlik lâtince ve fransızca okunuyordu. Bu sebeble bu iki dili öğrendi. Kuvvetli hafızası, çalışkanlığı, bilim aşkı ile yirmi bir yaşında tıbbiyeyi birincilikle bitirdi. Ünlü Fransız Prof. Brünsöl kendisini Fransada ihtisas yapmak şartiyle asistan olarak almak istedi, fakat Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa genç doktoru yanına aldı, Çengeloğlu Tahir Paşanın maiyetinde Trablus seferine katıldı, iki yıl sonra hekimliği bıraktı, Hariciye mesleğine girdi, büyük elçilikler, Hariciye Nazırlıkları, iki defa sadrazam ve seraskerlik gibi en büyük makamlarda vatanına unutulmaz hizmetler ifâ etti. Nüktesi, zarafeti, zekâsı, kibarlığı ve hazırcevablığı ile Batının ve

Doğunun adından en çok bahsedilen devlet adamlarından birisi oldu. Elinizdeki kitapda dikkatdeğer safhalarını vermiye çalıştığımız Sultan Aziz'in Paris seyahatinin zaten rahatsız bedenindeki tahribierini tedavi için gittiği Nis'de 12 şubat 1869 cuma günü vefat etti. 54 yaşında ölen bu gerçekten müstesnâ devlet adamının azîz naaşı vatana getirildi ve bugün kendi adıyla anılan, Sultanahmette, Adliye Sarayı yanındaki türbesinde toprağa verildi.

Fuad Paşanın nükteleri başlı başına zarâfet cildleri doldurur. Sultan Azizin Avrupa seyahatinde Fransız imparatoru Üçüncü Napolyon, Girit'in Yunanistana verilmesi için Padişaha telkinlerde bulunuyordu. Tercümanlığı da Fuad Paşa yapıyordu. Sultan Aziz, vakûr ve mağrur hâli ile Napolyon'a fikirini açıkça söyliyebilmek imkânı vermiyordu. Fuad Paşa ile bir sohbet sırasında dedi ki :

«— Devletinizin kudreti malûm... Donanmanız yetersiz... Ne derece zaafa düştüğünüzü görmüyor musunuz?»

Fuad Paşa şu cevabı verdi :

«— Yanılıyorsunuz Haşmetmeâp... Türkiye öylesine kuvvetlidir ki, üç yüz senedir, sizler dışardan, bizler içerden bu kadar uğraştığımız hâlde hâlâ yıkamadık!..»

Napolyon zoraki güldü ve bu meseleyi bir daha açmadı.

Yine birgün, Napolyon, yarı şaka, yarı ciddî Fuad Paşaya sordu :

«— Paşa... Girit adasını kaça satarsınız?»

Fuad Paşa tereddütsüz cevab verdi :

«— Kâr istemeyiz Haşmetpenâh... Aldığımız fiata satarız!»

Girit'in, yirmibeş yıllık devamlı savaşlardan ve hazineler değeri donanma ve ordu masraflarından sonra fethedildiğini bilen Üçüncü Napolyon sustu!..

Pek mağrur, hatta şımarık olan Üçüncü Napolyon o gün Sultan Aziz'le manevralara gidecekti. Fuad Paşa da kendilerine refakat etmek için Elize sarayına gelmişti. Vaktin geldiğini haber veren Teşrifat Nazırına İmparator, daimî itiyadı ile :

«— Biraz beklesin, ne çıkar!...» dedi, o sırada Fuad Paşayı görünce telâşlandı :

«— Aman Paşa... Sakın zât-ı şâhaneye söyleme!...» deyince Fuad Paşa hemen cevabı verdi :

Levent Şahverdi Arşivi

«— Hiç merak buyurmayınız Haşmetmeâp... Hiç zât-ı şâhanenin Sizin hakkınızdaki söylediklerini haber veriyor muyum?»

Londrada Sultan Aziz, Kraliçe Viktorya ile görüşürken, kulaklarındaki küpeleri göstermiş **«— Bunu bana vaktiyle ağabeyiniz Sultan Abdülmecidin hediye ettiği broşdan saray kuyumcusuna yaptırdım. Broşu göğsüme takıyordum, bunlar şimdi kulağımdadır. Acaba Zât-ı Şâhane buna gücenirler mi?»**

Fuad Paşa şu cevabı vermişti :

«— Bilâkis haşmetmeâp... Türkiyeden gelen şeylere daima kulak verdiğinizi isbat ettiği için memnun olurlar!...»

Seyahat tamamlanmış, dönülüyordu. Sultan Aziz, kırk yedi gün süren seyahatın tesiri altında idi. Çanakkale önlerine geldikleri zaman Fuad Paşaya sordu :

«— Paşa... Frenklerin bizden bu kadar ileri olmalarının sebebi nedir?»

Fuad Paşa, günlerdir bu suali bekliyordu. Hatta hasta kalbine şifâsı güç dertler getiren yolculuk zahmetlerine, genç Padişaha bu suali sormanın vicdan yarası olması ümidiyle yaptırmışlardı. Büyük bir cesaretle dedi ki :

«— Haşmetmeâp... Memâlik-i Şâhaneniz Avrupanın sahip olduğu tabiî zenginliklerden kat kat üstündür. Türkiye halkı daha zeki, daha vefakâr, sabırlı, merd ve meziyetlere sahiptir. Yalnız bizim halkımız maariften mahrumdur, ümmîdir, çalışma imkânı bulamıyor, imâr ve umran mahrumuyuz. Bunlardan kurtulabilmek için takip edilecek en doğru yol, ancak, meşveretle, tebea-ı şâhaneleri içinden en lâyık olanlarını bir meclis hâlinde toplayıp onlara selâhiyet ve mes'uliyet vermekle olur. Avrupanın terakkisi, memleket içindeki idare tarzı ne olursa olsun esasında bu temelden ilham almasında ve ilim irfana kıymet vermesindedir. İlk yapılacak şey bütçe muvazenesi ve israfın men'idir. Devlet imâr ve ıslâhata ancak bu suretle muktedir olabilir.»

Ve, İstanbula döndükten sonra bunu Âli Paşaya anlatmış, hazine açığını kapatmak için de eldeki altın ve gümüşlerin darphaneye gönderilerek para hâline getirilmesi, gelen borçların faizlerinin ödenmesi ve başlanılan demiryolların tamamlanması, yeni mektepler açılması kararlaşmıştı. Fuad Paşa, bu hamiyet ve feragat yarışına evvelâ Padişahın katılmasını istiyordu. Saraya gitti ve Padişaha vaziyetin kötülüğünü anlatarak düşünülen çareye ön-ayak olmasını istirham etti. Padişah asabî ve hayret içinde :

«— Sultanların gümüş su taslarını da mı alacaksınız?» sualini sorunca Fuad Paşa sükûnetle şu cevabı verdi :

«— Hay hay efendimiz, onları da alırız. Allah göstermesin devlet-i aliyyenize bir fenalık gelip de Efendimiz başımızda kullarınız da eteklerinize yapışıp Konya ovasına doğru giderken Sultanlar bu taslarla ayrılık çeşmesinden mi su içecekler?»

Fuad Paşa Nis'e giderken şifâ bulmıyacak bir hastalığın esiri olduğunu bilmiyor değildi. Fakat bu gerçekten BÜYÜK devlet adamının asıl derdi, asıl karar sahiplerinin ülkenin hastalığına hâlâ teşhis koymamaları idi. Bu sahifelerde gördüğünüz klişedeki çökmüş, ihtiyar çehresine lutfen dikkat ediniz : Sarı sakalı ağarmış bu zat, henüz 53 yaşındadır. Bu klişe, Nis'e tedavi için gittiği günlerde alınmış SON fotoğrafıdır. Senelerin yapması anormal olan tahribi, vatanına vakfedilmiş bir bünyede idrâksizlik, umursamamazlık ve nemelâzımcılığın darbeleri yapıyor.

■

Levent Şahverdi Arşivi

BATININ BEĞENDİĞİ VELİAHD

Yukarıda, Sultan Beşinci Muradın, bir yerlerde çıkmamış gençlik resimlerinden birisini görüyoruz. Genç şehzade, VELİAHD, yâni tahtta bulunan Padişahın ölümü üzerine onun yerine geçecek makamda olduğu devrede katıldığı Avrupa seyahatinde yirmi yedi yaşında idi.

Sultan Abdülmecidin büyük oğlu olan Şehzade Murad Efendi, 21 eylül 1840 da doğmuştu. Annesi Şevkefzâ Sultandı. Zamanına göre iyi bir tahsil gördü. Fransızcası düzgün konuşacak, tercüme yapacak kadar kuvvetli idi. Musikiye, güzel sanatlara, mimarlığa, tarihe alâka ve merakı vardı. Çok okurdu. Sahne hayatı ile ilgili idi. Güzel piyano çalardı. YENİ OSMANLILAR'la yakın münasebeti mevcuddu. Masonluğu tetkik etmiş, İskoç Gran-Lojluğu ile münasebet kurmuştu. Tasavvufla da meşgul olmuş, kardeşi Reşad Efendi (**istikbalin Sultan Beşinci Mehmet Reşadı**) Mevlevilikle alâkalanmış, Yenikapı Mevlevîhânesi Şeyhi Osman Selâhattin Efendiyi mürşid olarak seçmişti. Sesinin güzel olduğu söylenir. Operaları mevzularıyla bilirdi, güzel dans ederdi.

Avrupa Saraylarında Veliahd Murad Efendinin büyük ilgi gördüğü muhakkaktır. Pariste İmparatoriçe Öjeni Osmanlı şehzadeleriyle alâkadar olmuş, içlerinde Fransızca bilen olup olmadığını Fuad Paşaya sormuştu. Paşa, Padişahı sinirlendirmemek için veliahdı birdenbire, meziyetleriyle tanıtamamış, fakat Padişah, Mehmet Cemil Paşa vasıtasıyla İmparatora maiyet-i şâhanesinin hizmet-i seniyye kadrosunu takdim ederken fırsat bulmuş, veliahdı İmparatoriçe Öjeni'ye takdim etmişti. Zarif, kibâr, cidden asîl çehreli olan Osmanlı veliahdı İmparatoriçe ile çok kısa zamanda kaynaşmış ve Öjeni, daha sonra bir çok defalar tekrar ettiği üzere Osmanlı şehzadesine hayran kalmıştı. Milletlerarası sergide mükâfat verilmesi şerefine tertiplenen galada, İmparatoriçe, **şeref dansı**'nı Osmanlı veliahdı ile yapmıştı.

Murad Efendi Pariste oldukları zaman içinde bir çok kitap, ansiklopedi, dergi satın almıştı. Bu arada, Paris Sarayında tanıştığı bazı prenseslere İstanbuldan istenilen hediyeleri ve resimleri gönderdiğini Öjeni'nin hatıralarında okuyoruz.

■

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI SARAYININ GELİN NAMZETLERİ

Fakat, Veliahd Murad Efendi asıl büyük alâkayı İngilterede görmüştü. O kadar ki, o tarihte yaşlı ve Balmoral şatosundan çıkmıyan Kraliçe Viktorya Vindsor şatosunda Âl-i Osman Padişahını ve maiyetindekileri kabul ettiği zaman, veliahd Murad Efendi derhal dikkatini çekmişti. Paristeki onbir gün, Osmanlı şehzadesine nefis emniyeti getirmişti. Muhteşem salonların asıl sahibi hüviyetinde idi. Konuştuğu Fransızcanın mükemmeliyeti, aksanının kusursuz oluşu, her mevzu üzerinde isabetli fikirleri, umumî bilgisinin genişliği, bilhassa bir Osmanlı şehzadesinde tahmin edilenin çok üstünde oluşu ile dikkati çekiyordu. Bilhassa, zarif ve maharetli dansları ile bu alâka hayranlık hâlini almıştı. Londraya gelişlerinin dördüncü günü, sefirimiz Müzürüs Paşa, Fuad Paşanın kulağına, şişman bedeninden beklenmiyen heyecanlı çocuk sesiyle fısıldamıştı :

«— Aman Paşa Hazretleri... Çok mühim bir haberim var. Lord Stanley fikrimi almak istedi. Ne cevab vereceğimi şaşırdım. Kraliçe Hazretleri Veliahd Murad Efendi Hazretlerini o kadar beğenmişler ki, eğer Osmanlı Sarayı ister ve muvafakat ederse, torunları arasından intihab ve tercih edilecek bir Prensesi Veliadhd hazretlerine zevce olarak vermeyi arzu etmektedirler...»

Tecrübeli ve sâkin Fuad Paşa, hayretle yerinden fırlamıştı: Bir ânda, iki ayrı ve tezadlı netice gözlerinin önünde belirdi, hasta kalbi sıkışır gibi oldu: Birincisi, Padişahın bu haber karşısındaki tepkisi idi. Maazallah birde asabîleşirse ne olurdu? Fevrî bir kararla veliahdın hemen yaverler refakatinde «iade»sini irade edebilirdi... Binbir sebeb bulur reddederdi, ve buna hiç şüphesi yoktu. Fakat ya aklını, hatta hislerini bir tarafa bırakıp memleket menfeatını düşünmüş ve tercih etmiş olsa idi ne şâhâne ve umulmaz neticeler verirdi? Bu haberin dünya üzerinde tesirini bir ân gözlerini kapıyarak düşündü : Osmanlı Hanedânı, Batemberg-Hanover, hatta dolayısiyle Hohenzollern hanedânı ile akraba oluyordu.

Fuad Paşanın aklına o ânda bir çâre geldi: Arasının iyi olmamasına rağmen, mevzuu, kendilerine Pariste iltihak etmiş olan Prens Mustafa Fazıl Paşaya açmak ve yardım istemek...

Bunu da yaptı Hariciye Nazırı, fakat Sultan Aziz, önce iç tepki gösterdi, bağırmadı, çağırmadı amma, Fuad Paşaya düşmanca baktı, sonra başını —çok zaman red makamında yaptığı jestle— çevirerek mevzuu değiştirdi. Zavallı Müzürüs Paşa ile Fuad Paşa, binbir dereden su getirdiler: Hatta, Veliahd Murad Efendiye kısmen iftira ederek de!.. Çünkü, Osmanlı âdetlerine ve Saray icablarına göre, şehzadelerin birden çok zevcelerinin olmamasının tebea arasında alışılmamış olduğunu nezâketle ifade ettiler ve böylesine sebebler sıraladılar... Fakat, şehzade, ancak seyahatten döndükten sonra duyduğu ve kendisine verilmek üzere bu sahifelerdeki klişelerini gördüğü Prensesler için şöyle demişti: **«— Cennetmekân Pederim Abdülmecid Han, kendisine, Osmanlıların neden bir kadınla iktifa etmediklerini soran Sicilyeteyn Prensesine** (Siz, maddî mânevî meziyetlerinizle bir erkeğin hayatını doldurmıya yetersiniz) **demişti. Bu nezaket cümlelerini ben memleketimin menfeatına da telekki ettiğim bu izdivaçla isbat etmek isterdim Amcam bir başka istibdadını daha gösterdi.»** demişti.

Sonradan anlaşılmıştı ki, Kraliçenin arzusu, İngiliz Sarayında ve hükümetinde bazı karşı koymalar görmüştü. Fakat Kraliçenin ve Prens dö Gal'ın kararı kat'î idi. Osmanlı Padişahı **EVET** dese idi, çeşidli neticeleri olabilecek bu birleşme, tarihte belki dikkatdeğer sahifeler açacaktı...

Levent Şahverdi Arşivi

OTUZ ÜÇ YILIN SUALİ

Sultan Aziz'in seyahatine, Âl-i Osman Şehzadesi olarak, tahta geçmesinin ilk günlerindeki klişesini yukarıda gördüğünüz Sultan İkinci Abdülhamid de katılmıştı.

Şehzade Abdülhamid Efendinin, bu seyahat intibalarını aradan seneler, hatta devirler geçtikten sonra, otuzüç senelik saltanatının binbir hadisesi tarihe intikal edip, kendisi otuzbir mart irticaını takib eden günlerde tahttan indirilip, önce Selânikte Alâtini köşkünde geçen ilk iki yıl sonunda, Balkan Harbi sebebile nakledildiği Beylerbeyi sarayında ömrünün son seneleri içinde, doktor Hüseyin Âkil Beye anlattığı şekilde dinlemek cidden ibretlidir. Sultan Hamid, daha şehzade ve yirmibeş yaşında iken yaptığı Batı yolculuğunda, Avrupanın ileriliğini görmüş, hatta İngiltere için şunları söylemişti :

«— İngilterede gördüğüm servet ve refah beni hayrette bırakmıştı. Havsalam almıyordu. Trenimiz Londra ile Duvr arasında adetâ havada gidiyordu. İki tarafımızdan başka trenler durmadan gelip geçiyorlardı. Bütün saha yemyeşildi. İnbât kabiliyeti olmadığını bize söyledikleri bu toprakları ıslâh ederek adetâ cennete çevirmişlerdi. Londrada mâden ve fabrika dumanlarından hava kararmıştı. Her yerde muazzam faaliyet vardı. Limanlar vapurlarla dolu idi. Bütün dünya adetâ İngiltere için çalışıyordu. Bu seyahatin uzun zaman tesirinden kurtulamadım. Bizden gitmiş çok Rumlar, Ermeniler, Musevîler gördüm ki cümlesi zengin olmuş.»

Ne kadar ibretlidir: Sultan Hamid, bu yolculuktan dokuz sene sonra, Osmanlı tahtına geçti ve otuz beş Osmanlı Padişahı içinden uzun saltanat sürenlerin üçüncüsü olarak OTUZÜÇ YIL bu makamda kaldı. Gördüğü ve hayran kaldığını söylediklerinden hangisini ülkesinde tatbik etmek için ciddî, ilmin ve samimiyetin tasdikinde olan, cesur ve ardından gidilir himmetin sahibi oldu?

Önce YENİ OSMANLILAR, daha sonra JÖN-TÜRKLER, Avrupayı, yirmibeş yaş gibi, kıyaslamıya çok elverişli bir çağında görmüş olmasına rağmen hakikatlere gözünü kapamış olan Sultan Hamide karşı bu tezadı ısrarla ve çoğu zaman da isabetle kullanmışlardır. Sadece bir Sadrazam, Tunuslu Hayrettin Paşa da, büyük bir cesaretle Padişaha şunları söylemişti :

«— Şevketmeâp... Zât-ı Şâhâneleri, seleflerinizden farklı olarak şehzadeliğiniz devrinde Avrupanın büyük merkezlerini gördünüz, tetkike imkân buldunuz. Dünyanın terakki yolu tektir. Bu da, ilim, fen, sanayi, ticaret ve bunları temin edecek şekl-i idaredir. Memâlik-i Şâhaneniz için aynı neticeyi arzu ve murad buyuruyorsanız aynı yolu kabul ve tatbik buyurursunuz.»

Hayrettin Paşa'nın sadrazamlığı kısa sürdü, fakat ardında, böylesine izler bırakmıştı.

İkinci Meşrutiyetin ünlü Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza

Levent Şahverdi Arşivi

Bey, aralarındaki çetin didişmenin ilk barış işareti Yıldız ziyafeti sırasında, kendisine: «— **Avrupa nasıl? Değişti mi?**» sualini soran Padişah Sultan İkinci Abdülhamid'e şu cevabı vermişti:

«—Bıraktığınızdan epey farklı Haşmetmeâp... Mütemadiyen terakki ediyor. Yeni icadlarla tezyin ediliyor, halkı refaha nail oluyor, memleketleri umruna... Ve, memâlik-i şahaneleri ile aradaki mesafe mütemadiyen açılıyor.»

Kendi hâlindeki Sultan Reşad bile, Başmabeyincisi Lutfi Simavî Beye şöyle demişti :

«—Amcamın Avrupa seyahatine beni götürmemişlerdi. Halbuki o tarihte yirmi üç yaşında idim. Eğer gidebilse idim ve oraları görebilse idim, bugün başka bir insan olurdum kanaatindeyim. Avdetlerinden sonra merhum Sultan Murad oralardan daima hasretle bahseder, ve memleketimizin kurtulması için Avrupa medeniyetini şart ve zarurî görürdü. Sultan Hamid ise bunun mümkün olamıyacağı düşüncesinde idi.»

YERİ BOŞ BİR İSTANBUL EFENDİSİ

İşte Hafız Ömer Faiz Efendi... Yukarıdaki Klişe ölüm tarihi olan 1875 den kısa zaman önce alınmıştır.

ON ÜÇÜNCÜ ASR-I HİCRÎDE OSMANLI RİCALİ adlı güzel eserlerinde, Mehmet Galip ve Ali Rıza Beyler şöyle diyorlar:

Levent Şahverdi Arşivi

«— Hafız Ömer Faiz Efendi, gayet hoş ve zarif bir İstanbul efendisi idi. Âli Paşa, Fuad Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Mustafa Fazıl Paşa gibi devrin ricâlinin konak ve yalılarında hususî dairesi vardı. Bu zevat, Ömer Faiz Efendi ile sohbetten zevkiyâp olurlardı. Edîp, ahlâkı temiz, medenî cesaret sahibi, hakikatlerin safında, açıksözlü, vekar ve haysiyet sahibi idi. Devlet büyüklerinin hâlis muhibbi ve hayırkâr dostu idi. İbret fıkraları o kadar çoktur ki, bir araya toplansa yüzlerce sahifelik kitap meydana gelir. Bazen en elemli bir hadiseyi, zârif nükteye sararak kederi dağıtır, bazen gülünecek bir vak'anın içine ibretle düşünülmesi şart cepheyi sokardı. Âlim ve fâzıl idi. Âli Paşanın vefatından sonra Yusuf Kâmil Paşa ile dostluğu devam ettirmiş, fakat, Fuad ve Âli Paşalardan sonra Saraydan ayağını kesmişti. Kendisine NEDİMOF dedirtecek kadar Rus taraftarı olan Mahmut Nedim Paşa'dan daima uzak durmuştu. Birgün Sultan Aziz kendisini aratmış, huzurda sustuğunu görünce :

«— Efendi... Siz önce bülbül idiniz. Ne için şakımazsınız?» diye sorunca, Fuad Paşanın babası Keçeci zade İzzet Mollanın bir beytini, tek kelime tâdili ile söyleyivermişti :

Bir mevsim-i baharına kaldık ki âlemin,
Bülbül hamûş, havuz tehîy, gülüstan harâp...

Âli Paşa ilk sadrazamlığında üç ay kalabilmiş, Mısır Hidivi İsmail Paşanın Valde Sultana telkinleri ile azledilmişti. Mabeynci Neşet Bey, azil alâmeti olarak, Padişahın mührünü Âli Paşadan almıya geldiği zaman, Paşa, yanında Ömer Faiz Efendi, Fuad Paşa ve öteki yakın dostlarıyla, Boyacıköyündeki sahilhanesinde sohbet ediyordu. Yâverin geldiği haber verilince, yerinden kalkmış, dönüşünde üzgün bir çehre ile meseleyi anlatmıştı. Herkes hüzün ve kederle başını önüne eğdiği ânda, Ömer Faiz Efendi yerinden davranmış :

«— Eh, Paşa Hazretleri, bana müsaade... Eve gidiyorum. Bizim emektar kaynanaya şu haberi vereyim. Zira her ne vakit fena bir haber versem «amân öldüm...» **der. Belki bu sefer sahiden ölür de kurtuluruz!..»**

Âli Paşa gayr-ı ihtiyârî kahkahalarla gülmüştü: Çünkü Ömer Faiz Efendinin kaynanası ile geçinmemezliği meşhurdu: İhtiyar hanıma göre damadının nükteleri neş'e dağıttığı için haramdı. Ömer Faiz Efendi kaynanasından bahsederken:

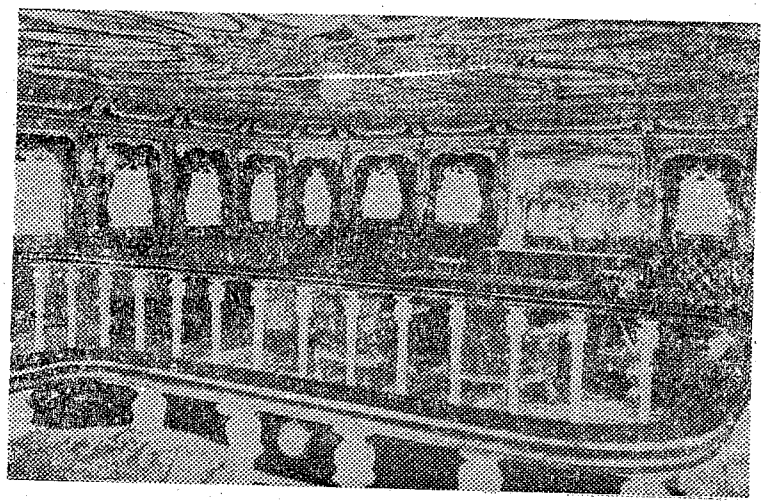
«— Mubarek kadın... Sanki Kudüs'teki Yahudilerin ağlama taşı...» derdi. Bunları bilen Âli Paşa, kinâye karşısında gülünce meclis neş'elenmiş, vakur ve mağrur vezir mevzua bir daha dönmemişti.

Avrupa yolculuğunun ibretleri ve zevkini Ömer Faiz Efendi unutamamıştı. Bunu gören Âli Paşa, hayatının büyük kısmı Pariste geçen Mustafa Fazıl Paşaya rica etmiş, iki sene sonra 1869 da Ömer Faiz Efendi ikinci defa Parise gitmişti. Bu ikinci seyahatten efendi unutulmaz hatıralarla dönmüştü: Çünkü zamanını, meşhur âlim Hoca Tahsin Efendi ile beraber geçirmişti. Evvelâ Fuad Paşanın, daha sonra Âli Paşanın ölümleri Ömer Faiz Efendiyi çok sarsmıştı. Mithat Paşa ile Bağdad'a gitti, onun kapı kethudası oldu. Fakat Mithat Paşanın azlinden sonra büsbütün yalnız kaldı, inzivâya çekildi, Mahmut Nedim Paşanın kötü idaresiyle ülkenin sarsıldığı yılda, 1875 de öldü, Yenikapı Mevlevihânesine gömüldü.

■

Levent Şahverdi Arşivi

GÜNGÖRMÜŞ BİR GEMİ

Sultaniye Yatı, İngiliz tezgâhlarında Abdülmecid için yaptırılmıştı. Tanzimat Padişahı memleketini tanımak arzusunu gönülden duyunca, zamanlardır Saraylarına kapanmış Âl-i Osman Padişahlarının **halkın içine ve hadiselerin önüne** çıkışlarını hayırlı ve aslına dönüşün mutlu sonucu sayan Reşit, Âli, Fuad Paşalar, genç tâcidarı bu yolda teşvik ettiler. Abdülmecid hasta bedenine rağmen yurdunu mümkün olduğu kadar gezdi, gördü, halkı ile temas etti. Deniz yolu ile yolculuklarını SULTANİYE yatı ile yaptı.

Hanedâna mahsus olan bu fırtınalara mukavemetli olduğu kadar nârin endâmlı yat, Sultan Aziz'i Mısır ziyâretinde İskenderiyeye götürmüştü. Hidiv'in (El-Mahrusa I.) yatı, Sultaniyeden daha küçük, fakat içi daha ihtişamla döşenmişti. Padişah İstanbula döndükten sonra Adile Sultanın kocası Kaptan-ı Deryâ Mehmet Ali Paşaya Sultaniye'nin salonlarının yeniden döşenmesini irade etti, Herekede hazırlanan gerçekten değerli kumaşlarla salonlar döşendi, yeni kamaralar ilâve edildi, üst kat salonu kapalı güverte hâline sokuldu. Bu salonun cihhânnümâları cidden zarif olmuştu. Her birisini devrin sanatkârları itina ile ceviz oyma yaptılar, üzerlerine sedef döşediler.

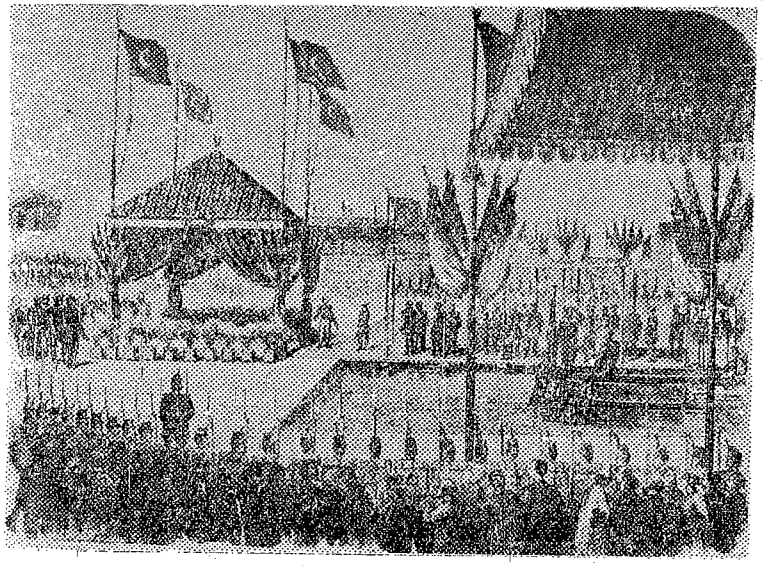
Sultaniye, Padişahı Avrupa seyahatine götürmek için hazırlanmıya başladığı zaman, Sultan Aziz zaman zaman muhtelif vesilelerle gemiyi ziyâret etti. Denizciliğe sadece merakı değil, bu alanda geniş bilgisi de vardı. Hacmı ve eb'adı müsaid olan yat, kısa zaman sonra, Avrupa Hanedânlarının bindikleri hususî teknelerin en güzeli ve haşmetlisi olmuştu.

İbretlidir ki, SULTANİYE'nin kendisine bu kadar emek veren Sultan Azizden sonra seferi olmamıştır: Doksan üç günlük buhranlı saltanatı sırasında Beşinci Murad, içinde iki yolculuk yaptığı gemiye binemedi. Otuzüç senelik saltanatı içinde de Sultan İkinci Abdülhamid, anlaşılmaz ürküntü ile denizden uzak kaldı, hatta Üsküdara nâdir geçti. SULTANİYE de, üç tarafı su ile çevrili Osmanlı ülkesinde, kendisine lâyık bir tâcidar bekledi, ötekiler gibi Haliçte senelerce hareketsiz kalmanın hazin bedeli olarak çürüdü...

■

Levent Şahverdi Arşivi

BARBAROSDAN SONRA BİR DAVETLİ TÜRK

Tulon limanı, 272 sene sonra, bir başka haşmetli Türk görüyordu: Birincisi, Fransa kralı Birinci Fransuvayı esir eden Şarlken'e karşı devrin MUHTEŞEM dediği Osmanlı tâcidarı Kanunî Sultan Süleyman'dan yardım istirham eden Fransız Sarayını kurtarmak için yenilmez donanması ile NİS'i kuşattıktan sonra gelen Barbaros Hayrettin Paşa, ikincisi de Sultan Aziz... Türk amiralinin menkibeleri Fransız nesillerinin hafızasında ve kulağında idi. Bu bakımdan Tulon'daki hazırlıklar, öteki Fransız şehirlerinden farklıydı.

Hayatında ilk defa yabancı bir ülkeye giden Âl-i Osman Padişahının heyecanlı olduğu her hâlinden anlaşılıyordu. Fuad Paşa diyor ki :

«— Fakat Zât-ı Şâhâne o kadar kısa zaman içinde kendi şahsiyetini karşısındakilere kabul ettirdi ki, hayrette kaldım. O tafrafuruş ve azamet müptelâsı Üçüncü Napolyon'a daha ikinci görüşmesinde adetâ hâkim oluvermişti. Padişahımızda ırkının ve hanedânının asaletinden kopup gelen bir başka haşmet vardı.»

Tulon halkı, Sultan Aziz'i bu hüviyeti içinde görünce daha da çoşkun tezahürata başlamıştı. Fransadaki Osmanlı tebeasından büyük kısmı burada toplanmış, merasime iştirâk etmişti. Padişah oldukça büyük bir kalabalık teşkil eden kendi tebeasını bir arada görünce heyecanlanmış, Fuad Paşaya :

«— Fransada ne kadar çok Türk var...» demişti.

Osmanlı heyetinin dikkatini çeken tablolardan birisi de, karşılamıya gelenler arasındaki kadınların çokluğu idi. Maiyet-i Seniyyedeki levend endâmlı Saray Çavuşları, üzerlerinde sırmalı ipekli mavi-al elbiseleri, piryol gümüş savatlı saatleri, Trablus ipeklisi mintanları ile cidden göz alan bir kılık içinde idiler. Munis, aynı zamanda utangaç bakışlarla çevrelerini süzüyorlardı. Bir kaç küçük çocuk, hepsi burma bıyıklı olan Saray Ağalarına yaklaşmış, bu bıyıkları okşamak istemişti. Karşılama öylesine samimî idi ki, merasimi idare edenler, halkın Türklere gösterdiği ilgiyi hiç yadırgamamışlardı.

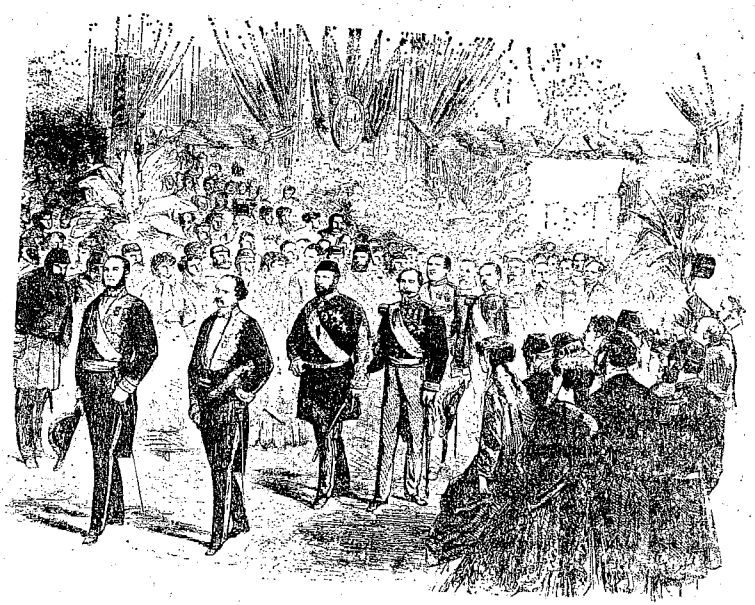
Tulon, Napolyon Bonapart'ın, İngiltereyi istilâ için Fransız donanmasını topladığı müstahkem limandı. Üçüncü Napolyon da, gizli-açık, İngiltereye karşı üstünlük siyaseti takib ediyordu. Yeni-eski yüz kadar savaş gemisini Tulon'a toplamış, Osmanlı Padişahının denizcilik merakını bildiği için tesir yapmak istemişti. Fakat Sultan Aziz Fuad Paşaya :

«— Bunların çoğu bizdekiler gibi devrini tamamlamış...» demişti!

■

Levent Şahverdi Arşivi

VALDE SULTAN HAZRETLERİ DUYMASIN AMMA...

Yollarda büyük tezahüratla karşılaşan ve uğurlanan Sultan Aziz, 30 haziran 1867 pazar günü Liyon garına girdi. Yukarıdaki klişede, Âl-i Osman Padişahının Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon tarafından karşılanışını görüyoruz. Üçüncü Napolyon, çağdaşı İmparator ve Krallar arasında boy-bosu ile tanınmıştı. Bizimkilerin **dindon** dedikleri sakal biçimi ile ayrıca dikkati çekerdi. Buna rağmen, Sultan Azizin heybeti yanında adetâ küçükleşmiş gibi idi.

Padişahın dikkatini Liyon garının iki tarafını dolduran Osmanlı tebeası çekti: Erkeklerin başlarında fes vardı. Fakat kadınlar, Avrupalılar gibi giyinmiş idiler. Sadece bazılarının başında Türban biçimi hotozlar vardı. O devir içinde Osmanlı tebeası, sadece Türklerden ibaret değildi. Batı'da yaşıyanlar, daha çok Ermeniler, Rumlar, Musevîler, Marûniler, Ulahlar idiler. Sultan Aziz yalnız kaldıkları zaman Fuad Paşaya, bu Batılılar gibi giyinmiş kadınların Türkler mi, öteki tebeası mı olduklarını sordu. Büyük kısmının Türkler olduğunu öğrenince dedi ki :

«— Paşa... Valde Sultan Hazretleri duymasın amma, bizim hanımlarımıza Avrupalılar gibi giyinmek de çok yakışmış. Ne de tabiî ve sanki nesillerdir alışmış hâlleri var...»

Hariciye Nazırı şu cevabı vermişti :

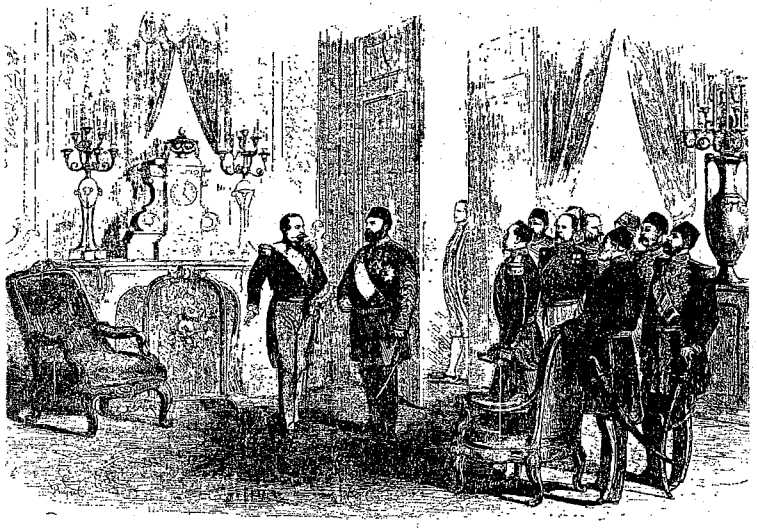
«— Padişahım... Sizin asîl ve büyük milletiniz muasır her şeye alışır ve benimser. Yeterki iyi yolda yol gösterenler olsun...»

Zât-ı Şâhâne ertesi gün öğleden sonra, Paristeki Osmanlı tebeasını kabul etmişti. Bunlar arasında Fransanın Cezair ve Tunus'u işgal etmesinden sonra siyasî sürgün olarak Pariste ikamete mecbur edilen DAYI'ların ahfadı da vardı. Daha çok yakın mazide, Osmanlı satvetinin GARB OCAKLARI dediği bu BİZİM toprakların sürgün evlâdları, Osmanlı tâcidarına geçmiş haşmetin canlı, fakat kudretsiz varlığı olarak baktılar. Ortadaki sadece teselli idi.

Elize sarayına gidişte Padişaha tahsis edilen Ondördüncü Lui'nin saltanat arabasında Padişah ve İmparatorla, karşılarında Prens Napolyon ve Fuad Paşa bulunuyordu. Ertesi günkü gazetelerin manşetleri arasında, Figaro'nun verdiği şu başlık dikkati çekiyordu: **«— Pariste, şimdiye kadar gelenlerden başka bir HAŞMETLÛ var...»**

Levent Şahverdi Arşivi

DAR GELEN ve GICIRDIYAN KOLTUK

Yukarıdaki klişede, Sultan Azizle İmparator Üçüncü Lui Napolyon'u Elize sarayında yanyana görüyoruz. Bu, Fransız imparatorunun, Âl-i Osman Pâdişahının ikametine tahsis edilen muhteşem Saraydaki ilk resmî ziyâretidir.

Fuad Paşa anlatıyor :

«— Karşılıklı iki koltuk konulmuştu. Böylelikle iki tâcidarın bir müddet beraber ve yalnızca kalmalarını temin içindi. Muhakkak bir tercümana ihtiyaç olduğu aşikâr olmakla beraber, kadîmden beri âdet ve an'ane olduğu üzere Hükümdarların bir müddet hariçten kimse olmadan görüşmeleri mutâd idi.

Fransız Nazırı daha evvel bana malûmat vermiş olduğundan Zât-ı Şâhâneye arzetmiş idim. Canı sıkıldı ve kısaca : «— Uzun sürmese...» dedi. Bizler, iki hükümdarın birbirleriyle müsafaha etmelerini tâkiben, Fransa İmparatorunun, Âl-i Osman Padişahını oturacağı XVI. Lui devrinden kalan koltuğa davet ettiğini gördük.

Zât-ı Şâhâne vekar ile ilerledi ve koltuğa oturmak istedi. Heyhat!.. Bu koltuk, Osmanlı İmparatorunun geniş bedenine dar gelmişti. Ne ise, şöylece bir ilişti amma, başa güreşen Padişahımızın sikletine güç tahammül eden koltuk gıcırdadı. Gayr-ı ihtiyârî Zât-ı Şâhânenin mihmandarlığını yapacak olan maresal Verşer dö Refiyeye baktım. Zavallının yüzü hicâbından kıpkırmızı olmuştu. Kimbilir hiddetli ve azâmetli hükümdarından nasıl acı ihtar alacağını düşünüyordu. Ne ise ki, tiz bir boru sesi imdadımıza yetişti, ve bizler iki hükümdar arasındaki halvete imkân vermek üzere dışarı çıktık.»

Elize Sarayında Sultan Aziz için bir de taht **(transperd)** hazırlanmıştı. Fakat Âl-i Osman Padişahı buna iltifat etmedi. Sadece, Hariciye Teşrifat Müdür-i Umûmisi Mahşer Midillisi Kâmil Beye :

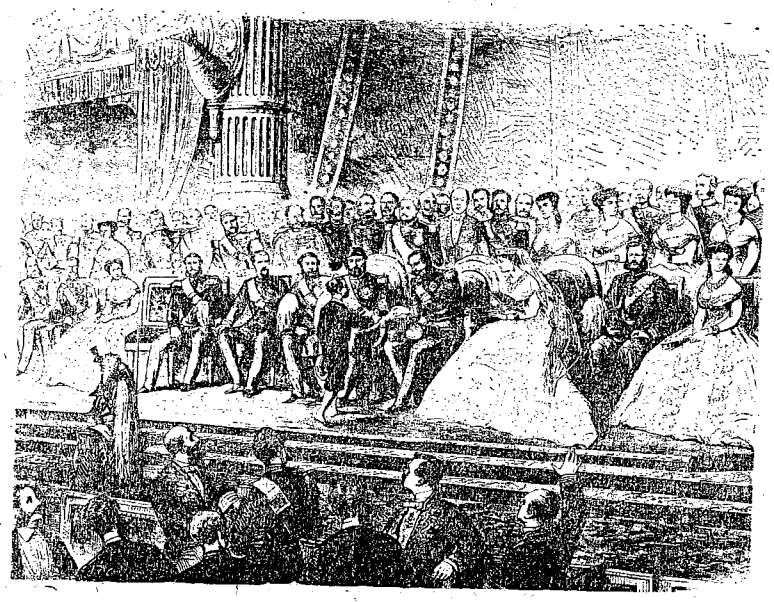
«— Burada salonların tanzimi hususî mükâlemelere daha iyi imkân veriyor. Bizim Saraylar daha geniş, ferahlı ve muhtelif kısımlardan müteşekkil... Niçin bunları tetkik ederek daha mükemmel hâle getirmeyi düşünmüyorsunuz?» demişti.

Hadiseler, Padişaha daha başka ikaz edilmesi şart olanlar olduğunu anlattı: Bu UYANMALARI gerekenlerin başında bizzat kendisi vardı: Fransızların sadece Saraylarında değil, tarlalarında, tezgâhlarında, hatta ahırlarında ve kümeslerinde Osmanlılar için DERSLER vardı: Uyanma, KÖY EV'inde başlıyacak, Sanat'a oradan intikal edecekti!..

■

Levent Şahverdi Arşivi

«— BİZDEN KİMSELER YOKTU!...»

Yukarıdaki klişede, Milletlerarası Paris 1867 sergisinin ŞEREF MİSAFİRİ Sultan Aziz'in mükâfat dağıtılması merasiminde, en üst dereceyi alanlara armağanlarını, Fransa İmparatorluğu veliahdı küçük Prens Napolyon eliyle vermesini görüyoruz. Padişah, en büyük dereceyi alanlardan ilk üçüne, birer Osmanlı liyakat madalyası da vermişti.

Ömer Faiz Efendi RUZNÂME'sinde şunları yazıyor :

«— **Mükâfat alanlar arasında dünyada hatıra gelen milletlerden hemen hemen hepsinden müesseseler ve şahsiyetler vardı. Diyebilirim ki bizimle beraber bu seviyeden mahrum olanlar çok azdı. İranlılar dahi mevcud idi. Asıl hüzne ve eleme şayân olan, çok yakın mâzide, memâlik-i mahruse-i şâhaneden olan Fas, Tunus, Cezair gibi yerlerde yapılan eşyanın da mükâfat alması idi. Ben ki, emektâr bir Bab-ı Âli mensubu idim. Ben dahi, buralarda neler yapılması mümkün imiş, ancak Fransız pâyitahtında gördüm. Mükafâta lâyık olan mamûller içinde öyleleri vardı ki bizler ancak isimlerini burada duyduk ve**

ne işe yaradıklarını ancak burada öğrendik.»

Heyetimiz, Padişah hariç, sergiyi bu törenden sonra gezmişler. Ömer Faiz Efendi en istifadeli zamanlarının bu geziş sırasında olduğunu anlatıyor :

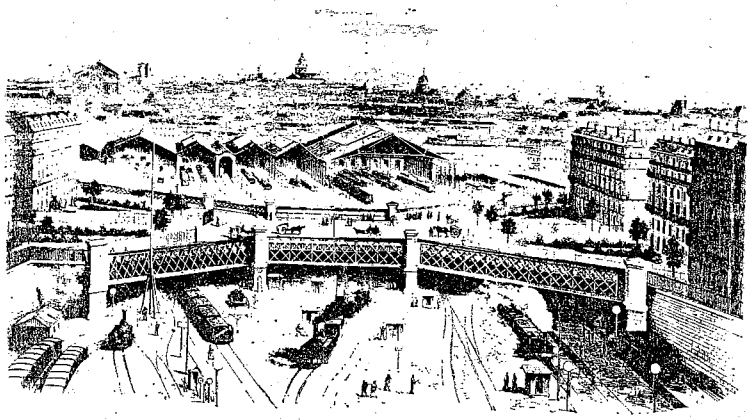
«— Cümlenin arasına katılmak bize rahat nefes aldırdı. Sergi lâfı bizde çok müstamel değil... Biz panayır deriz amma o da doğru değilmiş... Bizimkiler buraların olsa olsa semt pazarı...

Hangi milletle hangisi arasında rekabet var, bu sergide hemen anlaşılıyor. Herkes kendi milletinin ne hüneri varsa ortaya koymak istemiş. Adetâ haysiyet yarışına çıkmışlar. Başımızda şu fes denen serpûş olmasa da, ya birçokları gibi başı açık, ya şapka giymek mümkün, bir de sakallarımızı Frenk biçimi kestirebilsek, daha rahat dolaşacağız. Fransızca vukufumuzu bilmiyen iki genç Fransız hanımı, Hoca Hasan Nami Efendi ile yanımızdan geçerken «— **Hayret... Türkler de hemen hemen bizlere benziyor. Hiç anlattıkları gibi değiller... Çoğu da bizim erkeklerden daha yakışıklı...**» dediler. Keşke bu iltifat yerine, bizim de sergide mükâfat alabilecek kimselerimiz olduğunu söylese idiler.»

Ömer Faiz Efendinin hasreti bugün de yerinde duruyor!..

Levent Şahverdi Arşivi

DEDELER, BABALAR, TORUNLAR

Osmanlı heyetinin bazı kişileri, Pariste gördükleri imâr hareketlerinin gerçek anlamını kavramakta sıkıntı çekmişlerdi. Yine Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

«— Bizim trenimiz Liyon garına girmişti. Bizim bildiğimiz bir şehirde tek bir garın bulunması idi. Pariste ise dört gar vardı ve bunlardan Şark garı henüz inşâ halinde idi. Yanımda kadîm dostum sefirimiz Mehmet Cemil Paşa vardı. Dört demiryolu boş bulunuyordu. İstasyon sokak seviyesine göre çukurda kalıyordu. Bir kaç köprü yapılmıştı, bir kaç tanesi de inşâ halinde idi. Cemil Paşa dedi ki :

«— Buraya geldiğimdenberi inşaat devam eder. Şu koskoca Paris adetâ yeniden yapılıyor. Hiç acımadan koskoca binaları yıkıyorlar, bir hizaya gelmek üzere yeniden yapıyorlar. Başlarında bir Mösyö Hussman var ki, imparatorun sözü Pariste dinlenmez, fakat onunki dinlenir. Çünkü hiç kimsenin işine karışmıyacağına evvelâ söz almış, sonra işe girişmiş. Yalnız hayret ediyorum. Bu kadar işi geniş tutmanın sebebi ne?»

Benim fikrim ve anlıyabildiğim, şu yapılanların kendilerinden çok gelecekler için olduğu merkezinde idi. Dedim ki :

«— Her zaman her yerde insanlar sadece kendilerini düşünmüyorlar. Dedeler yaptıkları işlerin çocukları ve torunları için de olduğunu hesapladıkları himmetler oluyor. Sonra her zaman ne Üçüncü Napolyon gibi imparatorlar, ne de bahsettiğiniz o Mösyö Hussman gibi mimarlara rastlanmaz. Çok ender olarak ikisi bir araya gelirler. Bizim İstanbulda ben şehremini olarak, bir sokağı tâmir için ne sıkıntılar çekerim, bilirim amma anlatmıya kudretim yetmez. Bunlar, dedeler, çocuklar ve torunları bir arada düşünüyorlar.»

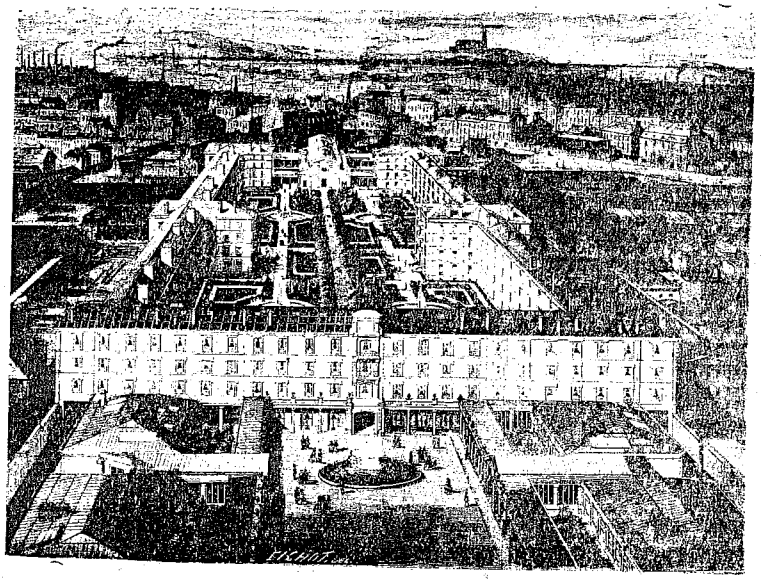
Ömer Faiz Efendi gözlerini açıp da, 1970 Parisini görse, Hussman ne yapmışsa, hepsinin yerinde olduğunu görür: Garlarından Opera binasına kadar hepsi... Hepsi, yüz yıldır olduğu yerde duruyor: Ömer Faiz Efendinin dediği gibi... Dedeler, çocukları ve torunları düşünmüş.

Üçüncü Napolyon bu konuşmalardan üç yıl sonra feci bir bozgun sonunda ülkesini terketti, rejimi yıkıldı, fakat Hussmanla elele vererek yaşadığı devrin en aşağı iki yüz yıl sonrasını inşâ ettiği Paris olduğu yerde duruyor ve tarih, kendi milleti de, hepsini unuttu amma, bu BÜYÜK HİMMET'i unutmadı: Sel gidiyor, kum kalıyor... Bu kum da değil: Anıtlaşmış bir şehir... Torunlar için harcanmış emekler...

■

Levent Şahverdi Arşivi

MARKO PAŞA BURADA RAHAT DERT DİNLER!...

Heyetimize, meşhur doktor Marko Paşa da, Pariste iltihak etmişti. Asıl heyete dahil iken, bir ay önce yine bir tetkik için Parise gelmiş olan Sultan Aziz'in hususî hekimleri içinde en çok güvendiklerinden birisi olan bu **dert dinlemek**'le ün salmış, mesleğinde de cidden değerli olan doktor, tahsilinin ihtisasını Pariste yapmıştı.

Marko Paşa, belki meslek alâkası ile heyetimizi de beraberine alarak, yeni yapılmakta olan Paris Belediyesinin, Sen-Denis Foburg'ta inşa ettirmekte olduğu ŞEHİR HASTAHANESİ'ne götürdü. Osmanlı ülkesinde benzeri olmıyan muhteşem bir sıhhat sitesi... Ki, aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen **Sante dö Vil** olduğu yerde... Sadece her devirde genişlemiş, ilerlemiş, yayılmış olarak...

Heyetimiz hastaneyi gezdi. O yıllar, insan sağlığının beşeriyeti ilk zamanlardan beri perişan eden illetlere karşı ilmin açtığı mücadelenin bir bir müsbet sonuçlarını vermekte olduğu

yıllardı. Osmanlılar, bilhassa laboratuvarları hayranlıkla seyrettiler. İçlerinde, bu tarihten yirmi yıl önce, İstanbulda açılan Darülfünûn (Üniversite)de hikmet **(fizik)** dersi dolayısiyle, Tahsin Efendinin havasız hiç bir canlının yaşamıyacağını isbat için bir güvercin üzerinde yaptığı denemenin yobazlar tarafından nasıl ayaklanmıya kadar varan karşı koyma sonunda, biçâre Tahsin Hocanın canını zor kurtardığını bilenler vardı. Herkes, bu acı kıyaslamanın tesiri altında iken Ömer Faiz Efendi acıları bir ân unutabilmek için yine bir nükte aramış. RUZNÂME'de şöyle anlatıyor olayı :

«— Baktım ki herkes acı acı bizi ve onları düşünüyor. Karşımda elemle başını sallıyan Marko Paşaya dedim ki :

«— Paşa... Bu hastahane binasından herkesden çok senin memnun olman lâzım...»

Doktor ne demek istediğimi anlıyamamıştı. Başını sallamıya devam ederek :

«— Ah, tabiî, tabiî... Böyle bir hastahanede daha iyi tedavi mümkündür. Teşhisler de daha doğru olur.»

Gülerek şu cevabı verdim :

«— Onlara aklım ermez. Bildiğim bir şey varsa sen burada Salacaktaki konağından daha iyi dert dinlersin. Çünkü burada, baksana koskocaman bir de timârhane var. Hemen yanı başında!..»

Hep beraber güldük. Bu gördüklerimiz önünde ağlamamak veya hiç olmazsa derin derin düşünmemek için en basit çâre gülmekti.»

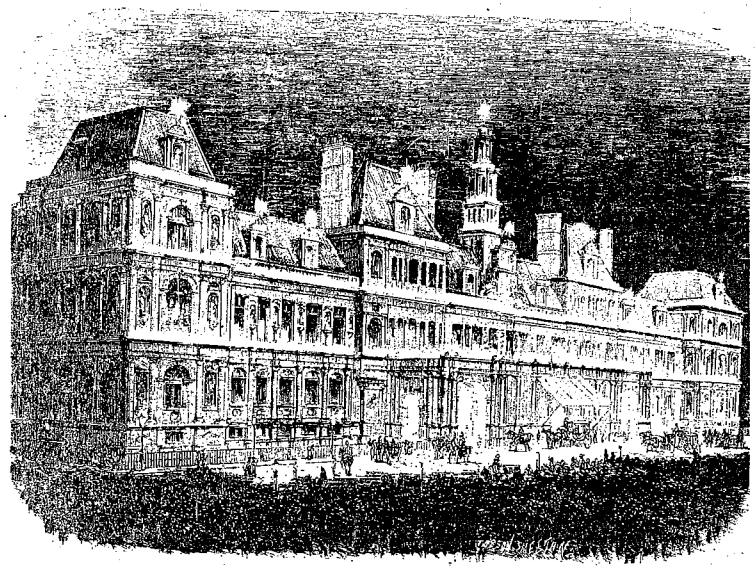
★ ★ ★

Anlıyoruz ki Ömer Faiz Efendinin sadece dudakları gülüyor: Belliki vatan muhabbeti ile dolu kalbi kan ağlıyor...

■

Levent Şahverdi Arşivi

BİZDE ŞAİRLER, BUNLARDA KİMYAGERLER

1867, Havagazı ile aydınlatma, ve ısıtmanın geniş tatbikat safhası bulduğu yıldı. Osmanlı heyeti Parise geldiği zaman, bu safha çok yeni idi ve bütün dünyada ilgi ile takip ediliyordu. Fransızlar, o senelerde bir çok alanda olduğu gibi kimya sanayii sahasında da rakiplerinden önde idiler.

Paris Belediyesi, milletlerarası sergi şerefine o koskoca binasını havagazı ile aydınlatmıştı. Güneşin batması ile beraber binanın her tarafından yükselen, çok açık mavi, camgöbeğinden daha beyaz, fakat gözleri yormıyan, çiğ olmıyan tatlı bir aydınlık çevreye yayılıyordu. Paris halkının bile hayranlıkla seyrettiği bu ışıklandırma, bizimkileri öylesine büyüledi ki, Pariste oldukları zaman içinde her fırsat buldukları zaman geldiler, doya doya seyrettiler.

Şimdi Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

«— Ben, İstanbul şehrinin şehremini, yâni beldenin meseleleriyle haddim olmıyarak meşgul şahsiyeti olarak bu ışıklandırma ile diğer zevattan daha çok alâkalı idim. Hoş, böyle bir

şehrâyini seyretmek için sadece insan olmak kâfi idi. Üçüncü defadır ki, fırsat bularak, yine Belediye Sarayı civarına gelmek imkânını buldum. Bu seferkine, Veliahd Murad Efendi Hazretleriyle Şehzade Abdülhamid Efendi Hazretlerinin lütuflarıyla nail oldum. Adetâ tebdil-i kıyafet etmişcesine kalabalık içine karıştık ve manzarayı seyre başladık. Bir ânda bütün ışıklar birden yanıyor, bir ânda sönüyor, sonra kısım kısım yanmıya devam ediyordu. Güneş adetâ yere inmiş, sadece burasını aydınlatır olmuştu. Garîp bir müşterek hisle veliahd Murad Efendi Hazretleri buyurdu ki :

«— Ne garîp ve ibretli manzara... Adamlar azmetmişler, uğraşmışlar, adetâ güneşin ışıklarını almışlar, saklamışlar, gecelerin karanlığını gündüze çevirmek için kullanıyorlar.»

Dayanamadım... Müsamahasını bildiğim için cevab verdim :

«— Efendimiz bizde de güneşle meşgul olanlar vardır.»

Veliahd Hazretleri bir ânda şaşırdı :

«— **Ya... Kimler acaba?»** sualini sordu. İzah ettim :

«— Şairlerimiz efendi hazretleri... Şairlerimiz güneşle meşgul olurlar. Mahbubelerini gecelerini gündüze çeviren güneşe benzetirler. Cild cild şiir yazarlar, şarkı bestelerler. Bunlar da güneşle meşgul oluyorlar amma onlarınki kimyagerler, ilim adamları... Aramızda bu kadar küçük bir fark var!..»

Cennetmekân Abdülmecid Hanın, bütün zerafet ve zekâsına vâris olan veliahd hazretleri arifâne bir nazarla bu fakiri taltîf etti, sonra müşterek elemimiz namına içini çekti.»

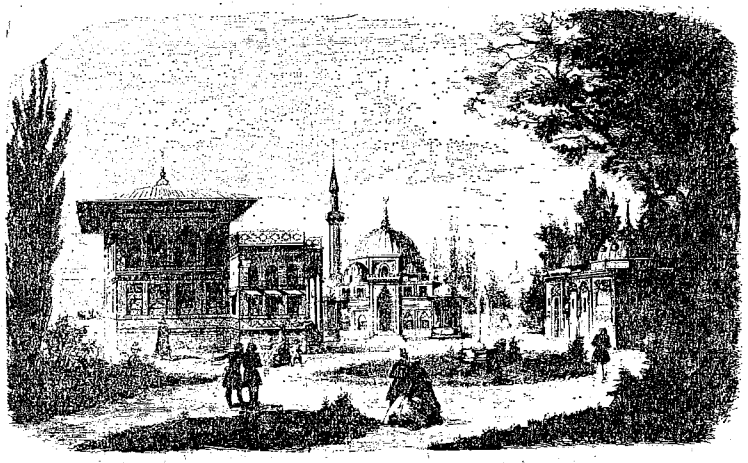
★★★

Anlaşılıyor ki daha sonra içini çekenler de pek kalmamış!..

■

Levent Şahverdi Arşivi

BAB-I ÂLİNİN TANIMADIĞINI DÜNYA TANIR MI?

Sultan Aziz'in Paris Milletlerarası sergisinin şeref misafiri olarak Avrupa seyahati kat'ileşince Âli ve Fuad Paşalar, sergide yer alacak Osmanlı Pavyonunun mükemmel olması için elden geldiği kadar çalıştılar. O devrede İstanbulda inşaat, dekorasyon, mimarlık, daha çok Osmanlı Ermenilerinin ihtisas sahasına giriyordu. Maksud Efendi Kalfanın başkanlık ettiği Naim Efendi Kalfa, Yervant Efendi Kalfa, Muhsin Efendi Kalfanın bulundukları bir teknik topluluk, Parise gönderildi ve ayrılan sahada pavyonumuzu, Osmanlı mimarî tarzı üzerinde inşa etti. Bu, Tanzimatla beraber Osmanlı mimarîsini tesir altına almış Rokoko birleşimi bir bina idi. Yanında da bir câmi... Elde benzetilmiye değer binbir örnek varken bu câminin hiç birisine benzememesi, daha sonra, millî müzeciliğimizin kurucusu olan Osman Hamdi Beyin haklı şikâyetlerine sebeb olacaktı.

Zât-ı Şâhane, «O uçsuz bucaksız mülklerinin mamulât ve masnuâtını teşhir ederek cümle âlemin önüne çıkaracak...» Osmanlı pavyonunu da ziyaret etti ve Şark üsulü kahve veren, millî kıyafetli genç kahveciler tarafından karşılandı. Bu sergiden dört sene evvel, 1863 de, Sultanahmedde açılmış olan ve basit bir panayır havası içinde olan sergide teşhir edilmiş ha-

lılar, telkârî el işlemeleri, Bursa kadifeleri, Üsküdar çatmaları, Trablus ve Hama kumaşları, Halep sadakorları, Ankara sofları, çeşidli müzeyyen silâhlar serginin pavyonlarında teşhir ediliyordu. Padişah çok memnun kalmadı mı, nedir bilinmiyor bedbîn bakışlarla ve sükutî çehre ile sergiden ayrıldı. Zaten o günün öğleden sonrası istirahate ayrılmıştı. Elize sarayındaki muhteşem dairesine çekildi. Heyetimizin diğer âzası sergide kaldılar. Şimdi yine Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

«— Veliahd Murad ve Şehzade Abdülhamid Efendilerin yanında idim. Şehzade Abdülhamid Efendi şu suali sordu :

«— Acaba memleketimizde imâl edilen eşya sadece bu kadar mıdır? Başka şeyler yok mudur?»

Veliahd Hazretleri cevab vermem için yüzüme baktı ve sükût etti. Dedim ki :

«— Çok vardır efendim... Hatta meselâ sergimizin içinde olduğu şu bina dahi Türk mimarî tarzında değildir. Anadolunun tenhâ ve göçebe âşiretlerin yaşadığı metrûk sahada çadırlar içinde cicim derler öyle kilimler dokunur ki, dünyanın başka yerinde yapılamaz efendimiz... Kasabalarda demire iptidaî ocaklarda su vererek öyle çelikler yapan ve bunlardan öyle sanatkârâne silâhlar imâl eden ustalar vardır ki bunların el işi olduğuna inanılmaz efendimiz... Tek kelime okuma-yazma bilmiyen genç kızlarımız ev odalarında kök boyalarla öyle halılar, ipekli kumaşlar, gemhâlar, bürümcükler dokurlar ki hayran olmamak elden gelmez efendimiz... Fakat Bab-ı Âli ricâli bilmezler efendimiz... Çünkü ekserisi için buralar meçhuldür.»

Şehzâde Hazretleri sordu :

«— Peki amma Siz de Bab-ı Âli ricâliden değil misiniz?»

Cevabım, zeki ve zarif veliahdın dudaklarında yine bir tebessümün dolaşmasına vesile oldu :

«— Dâileri bir mütevazı ilmiyye mensubuyum. Bendelerinin bilmiye çalışması bir şey ifade etmez. Bilmesi icab eden vükelâ ve küberâdır. Onlar da münhasıran İstanbul ahvâli ile meşgul olmaktan vakit bulamadıkları için mazûrdurlar efendimiz... Memâliki şâhaneyi Bab-ı Âli tanımayınca dünya nasıl tanır efendimiz?»

★★★

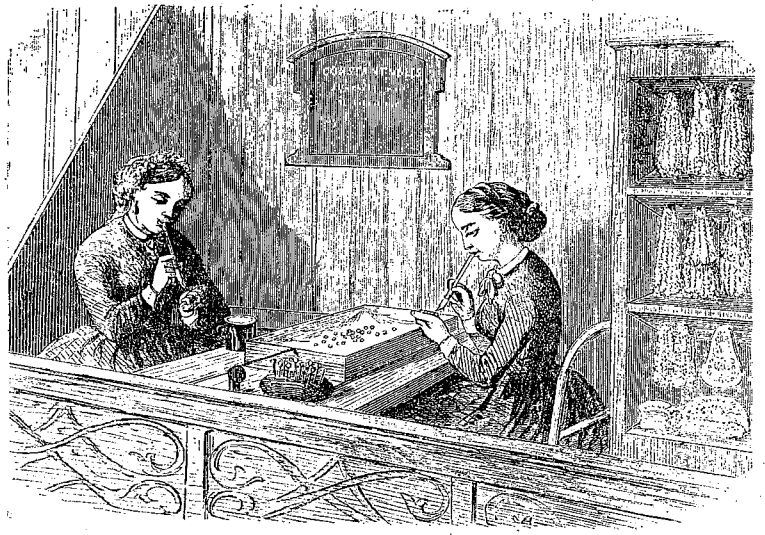
Bu İBRET DERSLERİ'ni minnetsiz, pervasız, özü-sözü doğ-

Levent Şahverdi Arşivi

ru Ömer Faiz Efendiden dinliyen Şehzade Abdülhamid Efendi, Ömer Faiz Efendinin hayata gözlerini kapamasından bir yıl sonra Osmanlı Padişahı ve İslâm dünyasının Halifesi oldu, otuz üç sene bu makamda kaldı. Pariste dinlediği ders hatırına gelmemiş olacak ki, Yıldız Sarayının kalın duvarlarından dışarı çıkmadı, o göçebe aşiretlerinin obalarında, kasaba evlerinde tezgâhlarının başındaki genç kızları görmedi, tanımadı, demire bir zamanlar dünyayı titretmiş çeliğe su veren sanatkârları bilmedi, üzerinde güneşin batmadığı o koskoca devlet bu tanımamazlığın bedeli olarak derlenip toparlanamadı, nihayet meçhullere kurban çöktü, gitti...

■

ŞİŞİRME CAM PARÇALARI

Ömer Faiz Efendi sergiden günümüzde de ibretle dinliyeceğimiz tesbitler anlatıyor RUZNÂME'sinde... Bunlardan birisi, klişesini yukarıda gördüğümüz sun'î inciler yapan, yâni adî camdan şişirilmiş habbecikleri dondurarak, bugün de **bijuteri** dediğimiz incik-boncukları dünyanın dört tarafına satan Fransız ev sanatlarına ait... Sergide Fransız pavyonunda bunlar hem yapılıyor, hem satılıyormuş.

Bizimkiler bilhassa bu pavyonlardakiler ve yaptıkları ile meşgul olmuşlar. Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

«— Fransız kızları, kendi âlemlerinde hem gülüşüp, hem da mâyi hâlindeki cam hamurunu ellerindeki çelik içi boş çubukla alarak üfliyorlar ve hava ile temasda soğuyarak donan ve inci şeklini alan ortası delik yuvarlağı renkli sağlam ibrişimlere geçirerek şekiller veriyorlardı. Bunlar bizim Beyoğlundaki süslü eşya satan Frenk mağazalarından avuç dolusu para verip aldığımız incik-boncuktu.

Ne de basit ve kolay idi... Bir de bizim evlerin alt katlarını dolduran tezgâhları düşündüm. Değil onlardaki muhtelif dokumalar, bizimkilerin ocak yakmaları bile üzerleri tertemiz, yüz-

Levent Şahverdi Arşivi

leri tuvaletli Fransız kadınlarının işlerinden daha mihnetli, zor, yorucu idi. Aradaki fark, bunların para kazanmaları bizimkilerin para harcamalarıydı.

Yaptıkları şeylere hiç çekinmeden: «— **Bu yaptığımız aslının taklididir, sun'isidir, benzetmesidir.**» diyorlardı. Hem kendileri kullanıyorlar, hem de öteki ülkelere satıyorlardı. BU ÖTEKİ ÜLKELER içinde biz de vardık: Biz ve idaremiz altındaki koskoca memleketler...

Ruslar, sergiye üç binadan müteşekkil büyük bir hazırlıkla iştirâk etmişler. Birisinde halı tezgâhı kurmuşlar, Türkistanlı kadınlar mahallî kıyafetleriyle burada halı dokuyorlar. İki bakımdan bana elem verdi: Birincisi Türkistanı kendi memleketleri sayıyorlar. Gerçekte hiç bir hak ve alâkaları olmadığı halde... İkincisi cihanın bizim bildiği bir mevzuu daha elimizden alıyorlar. Neden müteessir olmalı? Onlar düşünmüşler, biz ihmal etmişiz!

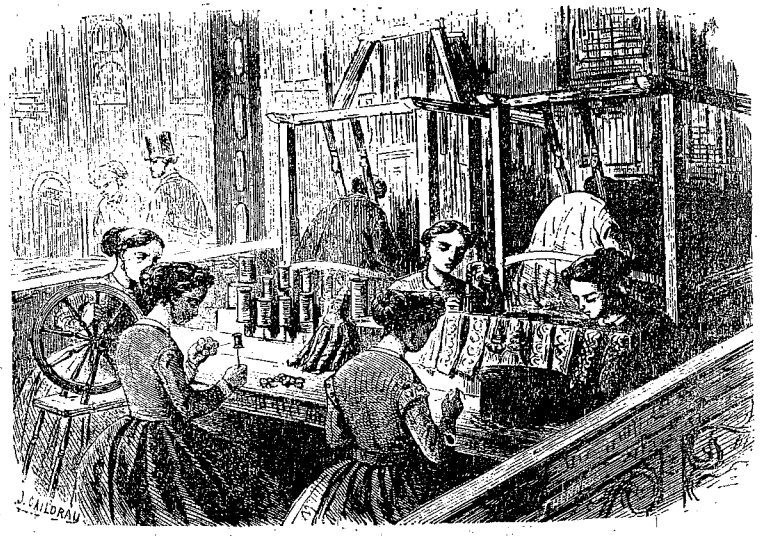
Her milletin pavyonlarında kendi halkının yaptığı işler iftiharla arzedeliyor: Bizim pavyonumuzda ise asıl câzibeyi kahve ve nargile ikramında bulmuşuz!..»

★★★

Şimdi lutfen söyleyiniz: 1970 de katıldığımız dünya sergilerinde **Türk kahvesi** ikram etmekden gayrı ne yaptığımız var? Ömer Faiz Efendinin çilesi, üç nesildir devam edip gider!..

■

KÜÇÜK BELÇİKA'NIN BÜYÜK İŞLERİ

RUZNÂME'sinden anlıyoruz ki Ömer Faiz Efendinin en çok beğendiği ülkeler arasında Belçika var... Mabeyn-i Hümâyun ikinci kâtibi Halimî Efendi ile beraber, İngiltereden ayrıldıktan sonra haritada aramışlar, küçücük bir ülke... Şöyle bir kalıp geçeceklerini zannetmişler: Fransız sınırından geçtikten sonra, o mağrur ve tafralı Üçüncü Napolyon'u bile gıpta ettirecek imâr ve refah görmüşler mini mini Belçikada... Maden ocakları, fabrikalar, her karış toprağı itina ile ekilmiş yemyeşil sahalar, ormanlıklar, tertemiz giyinmiş insanlar... Ayrıca köyler yokmuş: Bir kasaba bitiyor, öteki başlıyormuş. Evler bile aynı tip imiş. Bizimkiler bayılmışlar o küçücük Belçikaya... Sonra öğrenmişler ki, Afrikanın en verimli bölgesi Kongo, Belçikanın sömürgesidir: Burası, Belçikanın kendisinden seksen beş misli büyükmüş!..

Hafızalarında Belçika için böylesine hayranlık, Paristeki Milletlerarası Sergide Belçika Pavyonunu da ziyâret etmişler. RUZNÂME'nin bu ziyaretlere ayrılmış bölümünde şu satırlar var :

«— Benim gibi kalabalık ailelerin başında olup da, herkesin

Levent Şahverdi Arşivi

arzusunu yerine getirmek mizâcı icabı yaşlılar bilirler: Evdeki hanımların siparişleri arasında Belçika ajuru, Frenk dantelâsı lâfları talebleri sık sık duyulur. İşte bunları, Sergideki Belçika pavyonunda, yüzleri tertemiz, üzerleri derli toplu, neş'eli ve işveli, amma hanım hanımcık yapan Belçikalı genç kızların nasıl yaptıklarını gördük. Bir tarafta küçücük, elle müteharrik, kasnaklı makineler duruyordu. Bazıları onların başında ipek-pamuk iplikleri kumaş hâline getiriyorlardı. Diğerleri bunlara, yine el makinelerinde rengârenk çizgiler çekiyorlardı. Ötekiler de muhtelif şekiller veriyorlardı. Önlerinde modeller vardı. Birisi kendi işini tamamladığı zaman diğerinin önüne bırakıyordu. Kızlar, dörder dörder yer almışlardı. Bütün kıyafetleri dahi aynı idi.

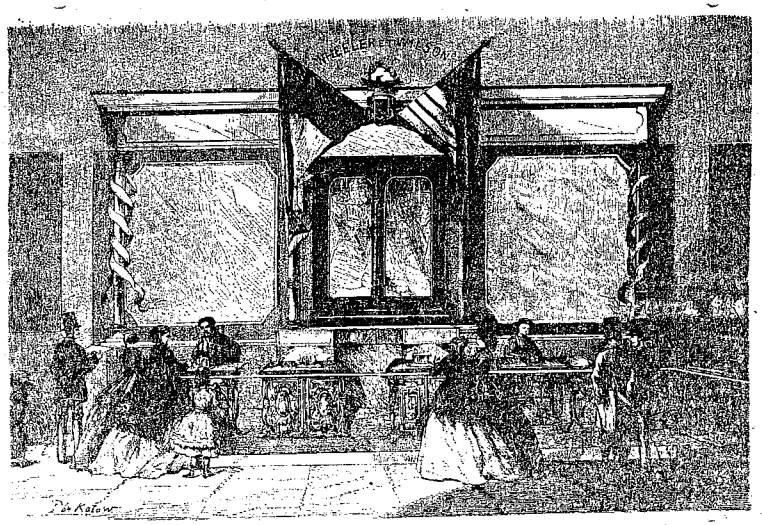
Bu manzarayı da gördükten sonra Başyaver Halil Paşa'ya gelirken söylediklerimi kendi kendime tekrar ettim: «— Yemen bizim olacağı yerde Belçika bizim olsa idi veya Belçikaya benziyebilse idik... Mesele büyük topraklarda değil: Hakkı verilmiş topraklarda...»

★★★

Yüz üç senedir, TARİH diye masallar yerine, okullarımızda şu Ömer Faiz Efendinin RUZNÂMESİ'ni okutsa imişiz belki aklımız başına gelir veya utanır imişiz!..

■

HALİL PAŞANIN YUMRUĞU!

Sergide altın madalya alanlar arasında, armağanlarını Zât-ı Şâhanenin bizzat vererek şereflendirdiği imalât arasında, o sene son model olarak yeni çıkan ayaklı dikiş makineleri de varmış. Bunlar henüz İstanbula gelmemişmiş. Bizimkiler de o kadar ilgi göstermişler ki, Sultan Aziz, şehzadeler ve Fuad Paşa da Saray ve Konakları için sipariş vermişler. Ömer Faiz Efendi RUZNÂME'sinde diyor ki :

«— Padişâh-ı zîşân dahi olsa, kadınların memnun olacakları mevzuları düşünmekle mükellef... Bu İstanbulda henüz mevcud olmıyan ayaklı, mobilyaları süslü, eli yorulmaktan halâs eden, daha çok mârifetli makineleri görünce, cümlesi mevkilerini ve unvanları şöylece unutup saray ve konakları için sipariş verdiler. Fakir dahi bizim köroğlunu ve kerimeleri mahzun etmek istemedim.»

Yukarıdaki klişede, Ömer Faiz Efendinin bahsettiği ve 1867 de yeni yapılmış olan «ayaklı dikiş makineleri»ni tetkik edenleri görüyoruz.

Bu pavyonun ilerisinde gezenleri eğlendirmek için konulmuş

Levent Şahverdi Arşivi

bir dinamometre varmış ki, burada, daha sonra çok ve çeşidli şekilde söylenen HALİL PAŞANIN TÜRK YUMRUĞU hadisesi olmuş. Bu dinamometre, kol ve adale kuvveti ölçmiye mahsus bir alet imiş. Kol kuvvetine güvenen yanına geliyor, üstü kırmızı çuha ile örtülü ve bir yaya bağlı yuvarlağa bütün kuvvetiyle vuruyor, yuvarlak bu vuruşla arkasında santimetrik taksimat olan tahta üzerinde kayıyor, hangi rakamı göstermişse, vuranın kuvveti ölçülmüş oluyor... Bu kol kuvvetini ölçmiye yarıyan dinamometreye de TÜRK KAFASI adını vermişler!.. Bizimkiler bu isimden tabiî fena halde ve haklı olarak alınmışlar, amma, zamanlarca evvel yapılan âlet önüne, Osmanlı Padişahının geleceğini kim nereden tahmin etsin?

Sultan Aziz, kimliğini mümkün olduğu kadar belli etmeden yaptığı son gezisinde yanındakilerle beraber bu âletin de önüne gelmiş, ve adını öğrenince içerlemiş. Yanındaki Başyaver Halil Paşaya dönmüş, eliyle dinamometreyi işaret ederek :

«— Haydi Halil... Göreyim seni... Şunlara Türk kolunun kuvvetini göster...» fermanını vermiş.

Pehlivan yapılı, aslan kuvvetli Halil Paşa üzerindeki avniyyesini **—yâni o tarihte Osmanlı zabitlerinin omuzlarına aldıkları çok şık ve zarif pelerinini...—** çıkarıp şöylece bir tarafa koymuş, yanaşmış dinamometreye, yaradana sığınıp bir yumruk atınca, Fransız kol kuvvetine göre yapılmış olan yuvarlak mihverinden fırlıyarak, dinamometreyi tuzla buz etmiş... O mahşerî kalabalık, ağızları bir karış açık; gözleri can evinden fırlamış olub-bitene bakarken, Fransız Kurmay Yüksek Askerî Akademisi Sen-Sir mezunu Başyaver, şu nezaket dersini de vermiş :

«— Bu tête Turque (Türk kafası) değil... Türk'ün kafasına vurulmaz... Bu ancak tête Européenne (Avrupalı kafası) olmalı ki, bir vuruşta dağıldı...»

★ ★ ★

Ne olurdu hey yüce Tanrım... Şu muhteşem kol kuvveti kadar, Türkün zekâ ve kaabiliyetle dolu kafasına da lâyık olduğu ilgiyi göstersek, kıymetini bilebilseydik...

■

ÇIPLAĞI ve ÖRTÜLÜSÜ

Sultan Aziz ve yanındakiler, kendi ülkelerinde **ayıp sayılan** nice nice şeyleri Batıda **tabiî ve sıkınılmaz** buldular: Çıplak kadın heykelleri gibi...

1867 sergisinde heykeller, biblolar, tabloların ayrı ayrı galerilerde toplandığı müazzam bir pavyon hazırlanmıştı. Burada, eski medeniyetlerin insanı nasıl kavradığını gösteren heykeller de, silâhlı muhafızların koruması altında gösteriliyordu. Bunların çoğu, Anadolu'dan ve Mezopotamya'dan gelmişti. Yâni Zât-ı Şâhânenin memâlik-i mahrûsasından!..

Şimdi Ömer Faiz Efendinin RUZNÂMESİ'nden bu çıplak heykeller bahsini dinliyelim :

«— Sergide bilhassa kadınlara ait çıplak heykeller, ayrı bir galeride olmakla beraber, güzelliğin bulunması arzu edilen her yerde mevcud idi. Bizler, bunlara kaçamak gözlerle, amma Frenklerden daha büyük alâka ile bakıyorduk. Biz sadece örtülü olanlarını tesadüfen görüyorduk. Onlar kadınlarla her ân hayatın içinde beraber idiler ve sergiyi gezen genç kızlar ve kadınlar da kendilerini çıplak gösteren bu heykellere bizim kadar alâka ile ve tabiî olarak bakıyor idiler. Alışkanlık, itiyat meselesi idi ortada olan...

Beraber bulunduğumuz İmâm-ı Sâni ve Zât-ı Hazret-i Şehriyârinin Hocası Hasan Nâmi Efendi hazretlerine yavaşça sordum :

Levent Şahverdi Arşivi

«— Efendi Hazretleri bunlara bakmak haram mıdır, günah mıdır, mekruh mudur, mubah mıdır, sevap mıdır?»

Hoca Efendi kadîm dostum idi. Benim mizâç ve mişvârımı da yakînen bilirdi. Yüzüme öyle bir baktı ki, cevaba lüzum kalmadı: Fetvayı almış idim!.. Hoş benim için fetvâya lüzum yoktu. Ben: «— İnnâllah-e cemi'ül-yu-hubb-ül cemâl = Güzele bakmanın sevap olduğu» **na inanmış ve Allahımızın dünyanın bütün güzelliklerini ondan anlıyan insanlar için yarattığına imân etmiş hakikî bir Müslüman idim. Bin bir şükür ki, suhte değildim...»**

★★★

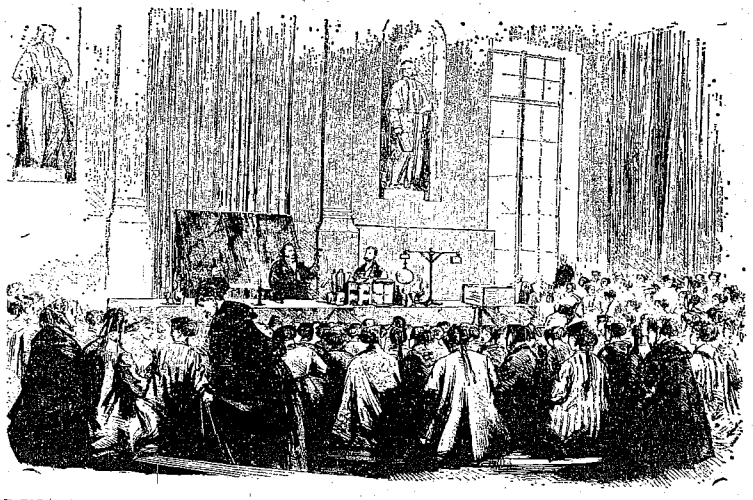
Şimdi belki bu SUHTE sözcüğünün ne olduğuna merak etmişsinizdir: Softa demek!.. SUHTE, yâni susamış... Vaktiyle bu tabir ilme susamışlar için kullanılırmış. Sonradan ne hâle gelmiş!..

Fakat RUZNÂME'den anlıyoruz ki, bizimkiler, örtülüsünü ancak kafesin arkasında gördüklerinin çıplak heykellerine, belki kaçamak olarak, amma bol bol bakmışlar.

Bu sahifelerdeki klişede, mevsimlerin on iki ayını sembolize eden heykelciklerden üçünü görüyoruz. Yüz üç sene önce...

■

ONLAR ve BİZ

Milletlerarası sergi, 1867 Fransasının kültür ve insanlarını yetiştirme hayatını zedelememiş ve aksatmamış... Bunu, Âl-i Osman Padişahının seyahatine geniş yer veren ve resimleriyle kapaklarını tezyîn eden İllüstrasyon'un 14 temmuz 1867 tarihli sayısındaki yukarıdaki klişeden anlıyoruz: Zaten, dünya sergisine ayrı değerini veren de, Fransadaki bu oluş...

Resimde, Sorbon Üniversitesinde Fizik kurslarına devam eden genç kızları görüyoruz. Eğer elinizdeki kitabın sahifeleri daha büyük klişeler konulmasına imkân verse idi, kılıkları, giyinişleri, çehreleri görmenizi isterdim...

★★★

Ömer Faiz Efendi bu kursları görmemiş amma, genel yaşantıya girmiş olanlar içinde öyle şeyler görmüş ki, bunları RUZNÂME'sine almadan edememiş. Satırlar arasında, ağlamamak için gülmeyi tercih eden güngörmüş hâlinin acıları saklı gibi...

Osmanlı pavyonundaki ziyâretçileri anlatırken diyor ki :

«— Belki Şarklı olduğumuz için olacak, Frenkler bizim, İranlıların, Hindistanın pavyonlarına daha büyük alâka gösteriyorlar. Şöylece loş bir yere çekildim. Yorulmuş idim. Konu-

Levent Şahverdi Arşivi

şulanlara kulak verdim. Bir kere gelenler asla kadın-erkek ayrı değillerdi. Çok büyük ekseriyle beraber geliyorlardı. Birbirlerine sordukları suallere dikkat ettim. Kendilerini başka cihanların insanı olarak görmek itiyadı içinde idiler. Sonra da erkeklerin sordukları suallere kadınlar öylesine mükemmel cevablar veriyorlardı ki ilim ve bilgi itibariyle aralarında hiç bir fark yoktu: Milletçe neleri varsa, kadın-erkek taksim etmiş idiler.

Şark pavyonlarından başkalarında, hizmet eden, izahat verenler, yol gösterenler içinde genç kızlar mühim yer alıyorlardı. Bizdekilerde ise hiç yoktu. Bu, onların garibine gidiyordu. Bir genç kız, yanındaki erkeğe sordu :

«— Türk pavyonunda neden kadın yok? Kahveyi erkekler pişiriyorlar. Memleketlerinde de öyle mi?»

Yanındaki erkek bu suale cevap veremedi, bilmiyorum der gibi duraklayınca biraz ileride yaşlı bir başka kadın cevab verdi :

«— Onlarda harem denilen bir şey var: Kadınlar sadece o kapalı yerde yaşıyorlar, dışarı çıktıkları zaman da kim olduklarını tanımıya imkân yok, çünkü her yerleri kapalı...»

Genç kız durakladı, ikinci sualini sordu :

«— Peki amma nasıl yaşıyorlar böyle?»

Yaşıyorduk... Daha doğrusu böyle yaşamıya alışmıştık...»

■

BİZİM FASULYE TENCERESİ DERDİ!

RUZNÂME'den anlıyoruz ki, Ömer Faiz Efendi ile aziz dostu, Mabeyn-i Hümâyun İkinci Kâtibi Halimî Efendi, fırsat buldukça başbaşa, Paris'i gezmişler, **kendilerinden daha resmî ve daha önde** olan ötekilerin göremiyecekleri yerlere gidebilmişler.

Bunlar arasında Paris'in varoşları da var: Kenar mahalleler... Devir Üçüncü Napolyon'un dikta devri... 1848 de Lui Filip tecrübesi, Cumhuriyet, Napolyon'un CUMHURREİSİ olarak seçilmesinden sonra şekilde kalan halk oyu sonucu İmparatorluğunu ilân etmesi ve 1789'ları yaşamış Paris halkının ÜÇ'e bölünmesi: Kralcılar, İmparatorcular, Cumhuriyetçiler... Fakat farklı rejimlere rağmen hepsinin birleştiği müşterek hedef: Fakir halkı biraz daha iyi giydirebilmek, doyurabilmek!...

Şimdi Ömer Faiz Efendinin RUZNÂME'sinde, bu mevzu ile alâkalı satırları okuyalım :

«— Halimî Efendi biraderimizle yine şöylece pek kimselere görülmeden Paris'i dolaştık. Sergi dolayısiyle dünyanın dört yanından onbinlerce kişi gelmiş; bunlar arasında bizim gibi fesliler de çok olduğundan pek dikkati çekmiyorduk.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük şehirde fakir halkın da düşünüldüğü görülüyor: En kalabalık ve zenginlerin yaşadığı meydanların civarında umumî yemek yerleri gördük. Buralarda yemek yiyecekler kendi kendilerine hizmet ediyorlar, tabaklarını alıyorlar, az bir para ile tek çeşid yemek doldurtuyorlar, temiz masalardan birisine oturuyorlar, hasır sepet içindeki ekmekden de alarak karınlarını doyuruyorlar, sonra tabaklarını bulaşıkhaneye bırakıyorlar, hattâ masayı temizliyorlar. Buralarını Belediyeler hiç bir kâr gözetmeden işletiyorlar. Harice göre o kadar ucuz ve aynı zamanda temiz, doyurucu yemek veriyor ki, işçiler, talebeler, az gelirli memurlar yemeklerini burada yiyorlar. Muhtelif zümre ve sınıftan kadın - erkek - çocuğu bir arada aynı masa etrafında görmek bizi çok mütehassis etti. Bizde olmasına pek imkân yok, çünkü kadınlar gelemezler. Halbuki bir milletin sadece kadın ve erkekleri değil, ikisi içinde de fakir ve zengin olanlar vardır. Halimî Efendi biraderimiz ile düşündük, fakat bir çâre-i hal bulamadık...»

★★★

Ömer Faiz Efendinin ruhu şâd olsun diye, bu fıkra içindeki klişeyi, İllüstrasyon dergisinin 24 haziran 1858 tarih ve 804 numaralı sayısından aldım. Ömer Faiz Efendinin görmesinden dokuz yıl önce açılmış bu self-servisli **ucuz halk lokantaları**... Şimdi yıl 1970... Yâni 1858 den 112 sene sonra Cumhuriyet Türkiyesinde hâlâ hâyâl... Fakir halk büyük şehirde hâlâ yavan simit, nihayet sandviç yer, amma istihsal merkezlerinde sebzeler alıcı bulamaz.

Ömer Faiz Efendi **«Biz bir çâre-i hal bulamadık!...»** diyor, Sebeb de, kadınla erkeği aynı masaya oturtamadığı... Şimdi kadın sokakda amma ortada yemek pişiren yok!... O belediye yok... O belediyeyi seçebilecek halk yok!... Yâni Türkiye, gerçekte -inanın ve utanmayın!- 1867 Avrupasının çok müessesselerine sahip değil!... Rejimler tercüme kanunlarla geldi mi, âkıbet budur!...

■

ÇEHRELERİNE Mİ, KIYAFETLERİNE Mİ?

Sergide bir de **canlı pavyon** yapmış Fransız modacıları... Biliyoruz ki, bilhassa Onsekizinci Yüzyılın ikinci yarısı ile Ondokuzuncu Yüzyılın birinci yarısında **Paris Modası,** bütün dünyayı tutuyordu: Bugün, Fransanın moda alanında rakipleri var amma o devirlerde rakipsizdi: Fransızcanın meselâ Londra Berlin, Petersburg saraylarında **politika dili** sayılması gibi...

Ömer Faiz Efendinin RUZNÂME'sinde bu **canlı pavyon** öylesine samimî hayranlıkla anlatılır ki, okunmıya değer :

«— En geniş ve büyük binalar elbetteki ev sahibi Fransaya ait olacaktı. Nitekim de böyle idi. En geniş salonlardan ikinci katta olana çıktık ki, Halimî Efendi biraderim kolumu çekti :

«— Azizim... Dikkat buyurunuz mankenler zat-ül hareke... Yâniya ki zî-ruhturlar, canlıdırlar, hareket hâlindedirler!...»

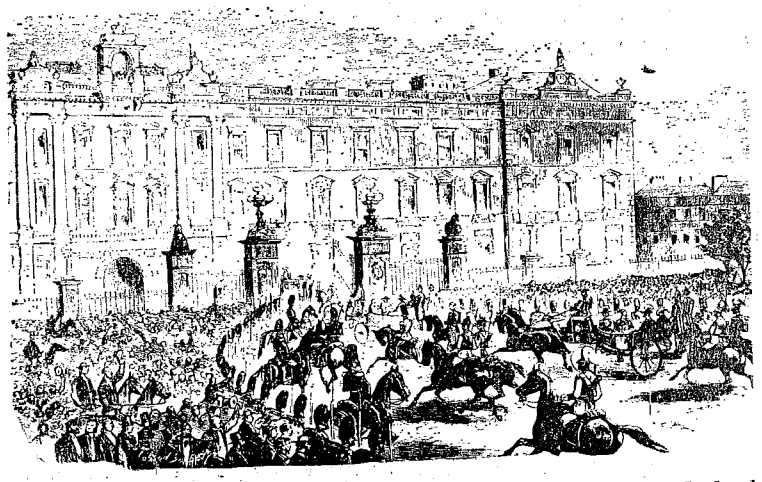
Cidden hayretle olduğum yerde çakıldım efendim... Öyle ya, en süslü libâslarını giymiş birbirinden hasnâ, yekdiğerinden müstesnâ körpecik hanımlar, üzerlerinde gecelikden gelinliğe kadar cümle elbiseler sıra ile salına salına gezinirler, öte tarafta çocuklar, erkekler, yine de üzerlerindeki son moda elbiselerini teşhir ederler. Birbirlerinin önünden geçerken, şûhâne

Levent Şahverdi Arşivi

edâ ile genç kızlar tebessüm ederler, delikanlılar mest ve handân eğilerek selâm verirler... Bir manzaraki, seyrine doyum olmaz. Öğrendik ki, bu teşhir bir saat sürer, sonra ipek kalın perdeler çekilir, yeni tuvaletler içinde yeni güzeller salonu doldurur imiş. O ciddî ve bir nükte için Ebû Nevvâs letafeti lâzım gelen Halimî Efendi biraderim tekrar be tekrar kolumdan çekerek : «— **Azizim... Lutfeyle de şöyle bir yere mihmân olalım. Ömrü lillâh bir daha göremeyiz. Hafızamıza menkûş olsun.**» diyordu. Dilnüvâz nâzennînlerin ellerinde yelpâzeler serv-ü hırâman zâirlerin önünden geçişleri, sürdükleri ruhnevâz güzel kokuların etrafa yayılan râyihaları arasında adetâ rüyâya dalmış idik.»

Bu fıkra içinde gördüğünüz kilişe, Ömer Faiz ve Halimî Efendileri **çehrelerine mi, kıyafetlerine mi** tercihinin zorluğunda bırakan kıyafet pavyonundan bir görünüştür. Bizim Bab-ı Âli Efendilerinin **rüyâ halleri,** bütün seyahat boyu devam etmişe benziyor...

BAKİNGAM SARAYI ve SULTAN AZİZ

Paris'teki onbir günden sonra İngiltere'ye ayrılırlarken Ömer Faiz Efendinin ne düşündüğünü RUZNÂME'den şöyle öğrenebiliyoruz :

«— Cümlemiz zannediyorduk ki, Paris'te gördüklerimize başkaca merkezlerde şâhit olamıyacaktık: Çünkü Paris'te dünyanın o âna kadar görmediğini Fransızları sevmiyenlerin dahi tasdik ettiği o muhteşem sergi var idi.

Fakat Manş denizini aşarak daha Duvr'dan hareket ettiğimiz ândan itibaren anladık ki, İngiltere'de göreceklerimiz Fransa'da yoktur. Bütün Avrupa, esasta müşterek bazı unsurlar yanında her tarafı başkaca âlemdir.

Zat-ı Şâhane Bakingam sarayına misafir edilmiş idi. Fuad Paşa Hazretleri ile Mabeyn erkânı dahi aynı şatonun muhtelif dairelerinde misafir edilmiş idik. Üçüncü günü, İngiltere Kraliçesi Viktorya Hazretlerini ziyâret için Vindsor Şatosuna gidecek idik. Burası da, adının ŞATO olmasına rağmen, Sarayın daha ufağı, fakat inşa tarzı aynı denilecek kadar benzeri idi. Gördüğümüz Avrupa Saraylarının iç teşkilâtı birbirine çok benziyordu. Zat-ı Şâhane Fuad Paşaya demişler ki :

«— Gördüğüm Saraylar hep birbirine benziyor. Bunlar kendilerinin oturması ve istirahati için değil, misafir kabul etmek için yapılan büyük otellere benziyor.»

Levent Şahverdi Arşivi

Bunu dinlediğim zaman memnun oldum. Dedim ki :

«— Paşa Hazretleri... Ya Zât-ı Şâhane bu Sarayları beğenip de, İstanbula avdetlerinde benzerlerinin inşasını irade etseler idi ne yapardınız?»

Hazinenin sıkıntısı dolayısiyle, Âl-i Osman Padişahının Saray inşaatı arzusunu güç belâ önlemiş olan Paşa birden telâşlandı :

«— Aman Efendi... Ağzından yel alsın... Allah saklasın...» dedi. Ben de içimi çektim. Adamların satvetini, haşmetini hatırladım :

«— **Evet... Dolmabahçe ve emsâli o güzelim Saraylarımızı Allah saklasın, sahiplerine ebediyen nasîp etsin...»** dedim. Hakikaten de cümlemizin buraları gördükten sonra arzusu mevcudu muhafaza etmekti.»

★★★

Ne çâre!.. Ömer Faiz Efendinin dilediğini de tam muhafaza edemedik!...

■

SULTAN AZİZ ve MUSTAFA FAZIL PAŞA

İkiz kardeşi Mısır Hidivi İsmail Paşa'dan üç dakika geç doğduğu için çeşitli mücadeleler içinde ömrünü tüketen Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Aziz devrinin unutulmaz isimlerindendi. Maliye Nazırlığından ayrılmasının sebebi, Âli ve Fuad Paşaların Mısır Hidiviyetinin yetkilerinin genişletilmesi konusunda, kendisinden üç dakika önce doğan ikiz kardeşi İsmail Paşaya HİDİV unvanının verilmemesi mevzuundaki mücadelelerinin neticesiz kalmasıyla, İsmail Paşanın bu unvanı alması ve ilk iş olarak da, kardeşi Mustafa Fazıl Paşanın servetini elinden alması idi. Fransa işe müdahale etmiş ve inanılmaz büyük servet sahibine iade edilmişti. Bundan sonra Mustafa Fazıl Paşa, Sultan Aziz idaresine karşı mücadele ve Meşrutiyeti istiyen YENİ OSMANLILAR'a para yardımında bulunmuş, hepsini Avrupaya toplamıştı. Yukarıdaki klişesi o günlere aittir.

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan Aziz Avrupa seyahatine çıktığı zaman YENİ OSMANLILAR Paris'te idiler. Padişahın Fransa'ya gelmesi ile Londra'ya gittiler. İmparatoriçe Öjeni'nin delâletiyle Padişah Mustafa Fazıl Paşayı kabul ve iltifat etti, olub-bitenlerden de bahsetmedi.

Derler ki, Sultan Aziz'in Mustafa Fazıl Paşaya kırgın ve hattâ kindar olmasına rağmen iltifatının sebebi, Paşanın, üzerinde kendi resmi bulunan bir Goblen halısını Padişahın oturacağı yere sermesi idi. Padişah bu jesti sadakat ve iltica saymış, Paşanın resminin olduğu halayı derhal yerden kaldırtmış, hatta çok müteessir olmuş, Fuad Paşaya :

«— Bir vezir-i mükerremdir. Böyle hadisata sebebiyet verenlerin cümlesi hatalıdır. Tekerrür etmesi esefimizi mucibtir.» demişti. Mustafa Fazıl Paşa, Padişahla beraber İngiltere, Belçika ve Avusturya'ya kadar gelmiş, İstanbul'a avdeti için ferman-ı şâhane tebliğ edilmişti. Fakat Pariste olan oğlunun ânî hastalık haberinin gelme sebebiyle Fransaya döndü. Daha sonra bunun şekli kurtarmak için yaratılmış bir sebeb olduğu anlaşıldı: Paşa, kendisine güvenerek yurtlarını terketmiş, hürriyet mücadelesine girişmiş YENİ OSMANLILAR'ı terketmediğini göstermek istemişti.

Ne garip ve günümüzün ölçüsüne sığmıyan mücadele idi : Bir tarafta üzerinde resmin olan halayı yere serdireceksin, öteden şahsını fedâ ederken sana güvenenleri yarı yolda bırakmıyacaksın: Başka dünyaların başka insanları gibi...

■

«— BUNLAR KİMLERDİR?»

Daha önce Paris'te olan YENİ OSMANLILAR, Sultan Aziz'in Fransa ziyâreti dolayısiyle İngiltere'ye gelmişlerdi. Ziya Paşa, vaktiyle Padişahın mabeyn hizmetinde bulunduğu için kendisiyle karşılaşmak istememiş, Londraya geldiği gün, kıyı şehri Braythın'a gitmiş, Namık Kemal ve Ali Suavi Londra'da kalmışlardı. Belki de, kendilerinin kaçacak ve çekinecek bir şeyleri olmadığını anlatmak için de Kristal Palas'da, Padişahın şerefine verilen ve iki bin şantözün vazife aldığı büyük konsere gelmişler, ön sırada oturmuşlardı. Ali Suavi hatıralarında dâvetiyeyi kolaylıkla temin ettiklerini, İngilterede hak ve hürriyet yolundaki insanlara, eyyam siyasetinin üstünde itibar gösterdiklerini kaydeder.

YENİ OSMANLILAR, o kesif kalabalık içinde başlarındaki feslerle dikkati çekiyorlardı. Nitekim Padişah da, şeref locasından onları görmüş, yanında olan Fuad Paşaya sormuştu :

«— Bunlar kimlerdir?»

Fuad Paşa, YENİ OSMANLILAR'ın mücadelelerinin şahsî olmadığını biliyor, bilhassa genç Namık Kemal'le Ali Suaviyi gönülden takdir ediyordu. Onların günün birinde vatanlarına dönmelerini güçleştirecek bir cevabdan kaçındı :

Levent Şahverdi Arşivi

«— Vatanlarına daha iyi hizmet imkânlarını tetkik eden tebaa-ı şâhanelerinden iki münevver...» dedi. Sultan Aziz, bu açıklamanın arkasındaki hakikatı anlamış mı idi, bilmiyoruz... Yalnız, aradan zaman geçecek, Namık Kemal'in meşhur VATAN ve SİLİSTRE'si Gedikpaşa tiyatrosunda oynandığı gecenin ferdâsında, vatan şairi tevkif ve Magosa zindanlarına atıldığı zaman bu zulüm, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesine kadar devam edecekti.

Ali Suavi hatıralarında der ki : **«— Padişahı Kemal Beyle dikkatle tetkik ettik. Mevkiî, hâli, etvarı ile temsil ettiği tahta ve devlete cidden lâyık idi. Ne olurdu da, bu şeklî kifayet, ilm-ü irfan ve devri idrâk şuuru ile tamamlanmış olsa idi... Biz onun mücadelesini yaparak tâc ve tahtının asıl dostu ve muhibbi idik amma bunu ne kendisi, ne de etrafındakiler kabul etmiyorlardı. Dinlediğimiz İngiliz münevverleri Padişahın şahsî ve şeklî hususiyetlerini takdir ve tahsin etmişlerdi. Bundan memnun, fakat asıl kıymetlere ait tasvibler dinlemediğimiz için mahzun idik.»**

DİZBAĞI NİŞANI TÖRENİ

Sultan Aziz, kendisine İngilterenin en büyük nişanı ve ancak yirmi kişiye verilebilen, bir yenisi verilebilmesi için ancak yirmiden birisinin ölmesi şart olan **DİZBAĞI** nişanının aslının ne olduğunu öğrenmek istemişti. Fuad Paşa bu nişanın, Arslan yürekli Rişar tarafından **İngilterenin yüksek sadık dostları için** çıkarıldığı cevabını verdi, hakikatı sakladı.

Eğer bu **Dizbağı Nişanı**'nın hakikatını bilse idi acaba Sultan Aziz ne derdi?

Gerçek şuydu: İngiltere'nin çapkın kralı Üçüncü Edvard 1348 senesinde gözdesi güzel Kontes Salsburi şerefine bir balo tertip etmiş, şeref dansını da metresi ile yapmıştı. Bu sırada Kontesin mavi renkde dizbağı, yâni uzun konçlu çorabının üst kısmını tutan ipek bağ birden yere düşmüş, Kontes utanmış, kızarmış, çevrede kıskanç gülümsemeleri gören Kral Üçüncü Edvard, hemen eğilerek sevgilisinin mavi dizbağını almış, yüksek sesle :

«— Kötü düşünenler nâdim olacaklardır. Çok yakında bu dizbağına kavuşmak için yapmadıkları fedakârlık kalmıyacak-

Levent Şahverdi Arşivi

tır...» meydanını okumuş, gerçekten de bir kaç gün içinde **İngilterenin en büyük nişanı olarak DİZBAĞI MADALYASI** çıkarılmış, Sen-Jorj'un himâyesine tevdi edilen bu nişanın ancak YİRMİ KİŞİYE verilmesi kararlaşmış, bunun içinde KARTER adını alan tâlimatname çıkarılmıştı!.. Nişanı ancak Başpiskopos takacaktı: Nişanı alan, askerse kılıncını, başka meslekden ise mesleğinin sembolünü Başpiskoposa teslim, Krala sadakat, ebedî ubudiyet yemini yapacaktı!

Nitekim öyle yapılıyordu...

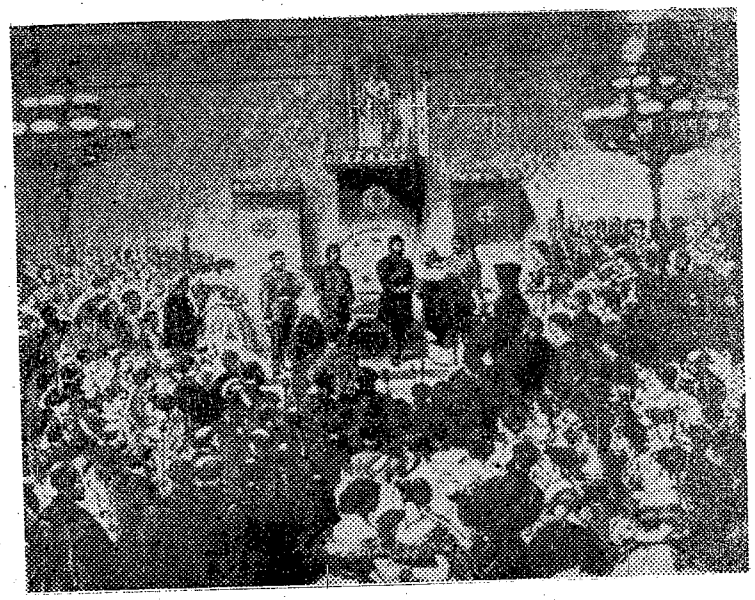
Fakat Sultan Aziz, Padişah-ı Âl-i Osman ve Halife-i Ruy-i Zemin olarak elbette böyle yapamazdı: Bu fıkranın içindeki resimde görüldüğü üzere, sadece yan tarafta tutulan ve Padişahın bu anlamı bilmediği **ÖZEL** törenle dizbağı nişanına sahip oldu!

Bütün bu olub - bitenleri bilen Fuad Paşa, an'anelerine sımsıkı bağlı İngiltere'de, gelenek ve törelerine aynı ölçüde merbut olan Sultan Aziz'in celâllenip hâdise çıkarmaması için nişanın Aslan Yürekli Rişar tarafından, kahramanlar için konulduğunu anlattı. Bu, en zayıf rivayetti ama, Sultan Azizi daha çok tatmin etmişti.

Tarihi bütün ayrıntılarıyla bilmemek zaman zaman çıkabilecek hâdiseleri önliyen kalkan oluyordu...

■

GÖZ ve BEDENİN DOYMASI

Ömer Faiz Efendinin «RUZNÂME = günlük notlar» ndan anladığımıza göre, İngiltere'deki dokuz gün içinde en haşmetli gösteri, Londra Belediyesinin verdiği yemek ve onu takib eden konser - balo olmuştur.

Bir klişesi yukarıda olan bu davette İngiltere'nin en tanınmış aileleri bulunmuş, kadınlar erkeklerden çokmuş ve İngilizler sahip oldukları bütün çiçekleri Zat-ı Şâhanenin önüne çıkarmakla şeref duymuşlar.

Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

«— Osmanlı Heyeti âzasının sağ tarafına libâsları, çehreleri ve endamları kadar fevkalâde asîl birer İngiliz kızı, sol taraflarına kibarlık ve asâleti her hallerinde âyân olan birer delikanlı mevki almışlardı. Kızlar, bizlerin kollarına girmişlerdi, delikanlılar ellerindeki üzeri kuğu kuşu tüyleri ile müzeyyen asâları ile yol açıyorlardı. Fuad Paşa, içimizden lisan bilenlere, birer münasip surette sohbet etmemizi tavsiye etmişti. Bu fırsat zuhur ettiğinde, kolumdaki harikulâde güzel, sarışın, her

Levent Şahverdi Arşivi

hâli ile câzibedâr genç kız bana maiyet-i şâhanedeki vazifemi sordu. İstanbulun şehremini, yâni belediye reisi, onların tâbiri ile Lord Mer olduğumu söylersem inanmıyacaktı!... İnanmazdı da!... Bir bana, bir de kendi Lord Mer'lerine bakacaktı. Kendime en lâyık ve en sahih vazifeyi o ânda buldum :

«— **Ben, Zat-ı Şâhaneye ve vezirlerine hikâye anlatırım...**» dedim. Güzel mavi gözlerinde meraklı bakışlar dolaştı, fakat «— Ne anlatırsınız?» diye de sormadı. Sorsa idi : «— **Zaman öldüren hikâyeler... Bunları bizler anlata, onlar dinliye dinliye bu hâle geldik!...**» derdim.

Gece, biraderim Halimî Efendi ile beraber kaldığımız zaman, ziyafetteki kadın bolluğundan bahsederek, bu âdetin Frenklerde nasıl olub da bu kadar yerleşebildiğini merak ettiğini söyledi. Kanaatımı söyledim:

«— **Adamların evvelâ gözleri, sonra bedenleri doymuş. Ben, bizim Türkmen ve Alevî aşiretlerini bilirim. Onlarda da böyledir. Bir mevzuda nedret ve mahremiyet olduğu zaman tecessüs ve iptilâ artar. Memnuiyyet inhimâki celbediyor.**» dedim Sonra da hatırıma, bizi böylesine ağırlıyanların misafirimiz olmaları ihtimali geldi. Ne yapardık? Ne yapacaktık? HAREM ve SELÂMLIK yapardık!...»

ZÂT-I ŞAHÂNENİN HAYRETİ

İngilizler o muhteşem Türk — Moğol İmparatorluğunu Hindistanda nasıl yıkmışlar, yerini almışlardı? Bu mâcerâ **kuvvetlerin değişmesi hâlinde tanınmıyan yeni kuvvetlerin eskilerini nasıl bir ânda tasfiye edebileceğinin geçit resmi**'dir!...

İngilizler, bir İNGİLİZ — HİND TİCARET ŞİRKETİ kurdular ve Babür'ün İmparatorluğunun sınırları dışında kalan Mecusî, Brahman ve Buda'ya bağlı Raca'ları para ile elde ettiler. Dünyanın dikkatini çekmemek için de tam anlamı ile asker muhafızlarına **şirketimizin temsilcileri** adını verdiler, koca kıt'ayı yavaş yavaş, emin adımlarla, RACA'ları birbirine düşürerek elde ettiler, sonunda da, Türk — Moğol İmparatorluğunun iskeletleşmiş bedeninde kukla gibi duran son şâh Mehmet Bahadur'a bol altın, zengin saray, dilediği kadar câriye vererek devletin ismini de satın aldılar!...

İşte bu şirket, Sultan Aziz'e, Hindistanda yaşıyan milyonlarca Müslümanın mânevî lideri olarak muhteşem bir ziyafet verdi.

Bu fıkramızın içindeki klişeye dikkat ediniz: Ayaktaki fesli zat Fuad Paşadır. Karşısındaki şirketin müdürü... Sağında ve solundaki Hind Prenslerini Fuad Paşaya tanıtıyor. O da, Padişaha takdim edecek...

Hepsi, birer **İngiliz Leydisi** gibi giyinmiş idiler. RACA'lar,

Levent Şahverdi Arşivi

MİHRACELER, SAPURA'lar, çocuklarını artık İngilterede okutuyorlardı. İngilizce, resmi dil olmuştu. Şirketin Londrada öyle bir SARAY'ı vardı ki, Bakingam'a tepeden bakıyordu. Çünkü Kraliçe Viktorya da biliyordu ki, kendisine HAŞMETLÛ BÜYÜK BRİTANYA İMPARATORİÇESİ dedirten kuvvetin kaynağı bu ŞİRKET'tir.

Sultan Aziz, Hindlilerin İngilizlerle bu kadar kısa zamanda kaynaşmasına hayret etmişti. Bu hissini Fuad Paşaya söylediği zaman, dünyanın içinde bulunduğu şartları çok iyi bilen Osmanlı Hariciye Nazırı acı ve sert gerçeği açıkladı :

«— Şevketmeâp... Zamanımızda kuvvet sadece askerî mânâda tecelli etmiyor. Asıl ve devamlı fetihler, fâtihin ilim ve servet, teşkilât kudreti ve vasıta mükemmeliyeti ile tecelli ediyor.»

Sultan Aziz, bu müşahedesinden sonra, DOKUZ SENE saltanat makamında kaldı. Hadiseler, Fuad Paşanın ibretli ikazının Padişah üzerinde gerçek tesirini bırakmadığını gösterir...

FRENK ŞATHİYYATI!

Ömer Faiz Efendinin RUZNÂMESİ'nde müstakil fıkracıklar var... Söylenebilir ki, Osmanlı şahsiyetlerinin Avrupa yolculuğunda duygularının asıl belirtisi, bu küçük sahnelerdedir. Ömer Faiz Efendi, kendisine hâs dikkatle bunları bir bir tesbit etmiş.. Kimisini fiskeliyor, kimisini baş tâcı ediyor.

O tarihte Batı'da mizâh dergileri yüz yaşını aşmıştır. Bizde daha yok!... Namık Kemal dönecek ve Teodor Kasapla elele vererek DİYOJEN'i çıkaracak... Ömer Faiz Efendi, Fransızca - İngilizce - Almanca bir çok mizâh dergileri almış, bunlardan bir kompozisyonunu bu fıkranın içinde gördüğümüz kadınlı - erkekli karikatürler var: Lejand'ları ise bize göre «ayıb» sayılacak kadar açık-saçık!...

Şimdi Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

Levent Şahverdi Arşivi

«— Gazeteler, mecmualar, kitaplar ufak - büyük her semtte ve her yerde satılıyor. Herkes okuyor. Bizde olmıyanları almak istedim. Mizâh mecmualarını tercih ettim. Bunları tasnif ve Fransızca olanlarını mütalâa ederken, İmam-ı Sânî Hasan Nami Efendi bunların ne olduğunu sordu :

«— Frenk şathiyyatı, hezeliyatı, mizâhı, tebessümü, kahkahası, Karagözü - Hacivatı, zennesi, Beberuhîsi, Nigârı ve Hürmüzü... Amma efendim, lûtfen tetkik buyurun, çizgilerin çoğu kadınlara ait... Çünkü bu adamlar, zevklerinin her tecellisinde kadınlara fazla yer ve değer veriyorlar. Bakınız efendi hazretleri... Teberrüken şu resimlere bakınız, mizâhî mevzuların hemen hemen hepsinde taraflardan birisi kadın... İster ay parçası gibi güzel, ister asabî kaynana kadar asık suratlı olsun, taraflardan birisi muhakkak kadın... Zannediyorum ki adamların yüzü bu sebeble bizlerden çok gülüyor...»

İmam-ı Sanî Hasan Nami Efendi bu mecmuaları tetkik etti, bazısı hakkında izahat aldı ve kanaatını açıkça söyledi :

«— Mirîm... Bu Frenkler cidden hayatın zevkini her sahada bulmuşlar. Her halde bunları devlethâneye götürecek değilsiniz!...»

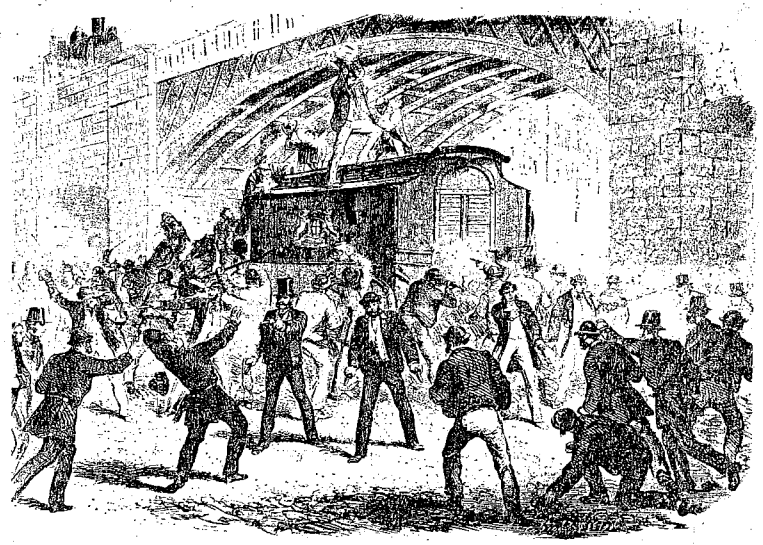
Bu safhayı Fuad Paşa Hazretlerine anlattığım zaman Hariciye Nazırı güldü :

«— Efendi Hazretleri... İmam-ı Sanî Hoca sizden bir kısmını rica etmiş amma anlatamamış... Bilmez misiniz, dinî örfümüze göre Müslümanlar, birbirlerinin günahlarını taksim ederek de sevab kazanırlar... Vah vah... İmam Efendinin sevabına mâni olmuşsunuz!...»

Ben, günahın hepsini omuzladım ve bu «Frenk şathiyyatı»nı Kanlıca'daki yalıma taşıdım.»

■

YÜZ YIL ÖNCEKİ «BAZI ŞEYLER»

Sultan Aziz'in Avrupa yolculuğu sırasında Batı'da herşey süt-liman mı idi? Elbet de değildi ve büyük temel hâdiseler, o günlere kadar kurulu düzeni temelinden değiştirecek olaylar içinde, yeni hayatı getirmiye çalışıyordu: Sosyal güvenliği...

Bu değişmelerin de, demokrasi gibi, vatanı İngiltere idi... Yukarıki klişeye lûtfen dikkatle bakınız: Bu, bir fabrika önünde barikad kurmuş olan işçilerle emniyet kuvvetlerinin silâhlı mücadelesidir. Tarih: 19 temmuz 1867 cuma... Yâni Sultan Aziz'in İngiltere parlâmentosunu ziyareti günü.

Ömer Faiz Efendi sert çatışmanın Osmanlı heyeti üzerindeki tesirini şöyle anlatıyor :

«— Servet ve haşmetin biraz ilerisinde, bilhassa amele sınıfının yaşadığı muhitte sefalet ve maddî ıstıraba şâhit oluyorduk. Sıkıntı çekenler, haklarının zıyaa uğradığı iddiası ile mücadele hâlinde idiler. Parlâmentoda mebusları vardı, SENDİKA adını verdikleri cemiyetlere sahip idiler. Matbuatta kendilerini tutanlara rastlanılıyordu. Gezdiğimiz fabrikalarda devam halindeki ihtilâfın eser ve tezahürlerine rasladık. Fakat hiç bir taraf hiç bir şeyi saklamıyor, çâre bulmıya çalışıyordu.

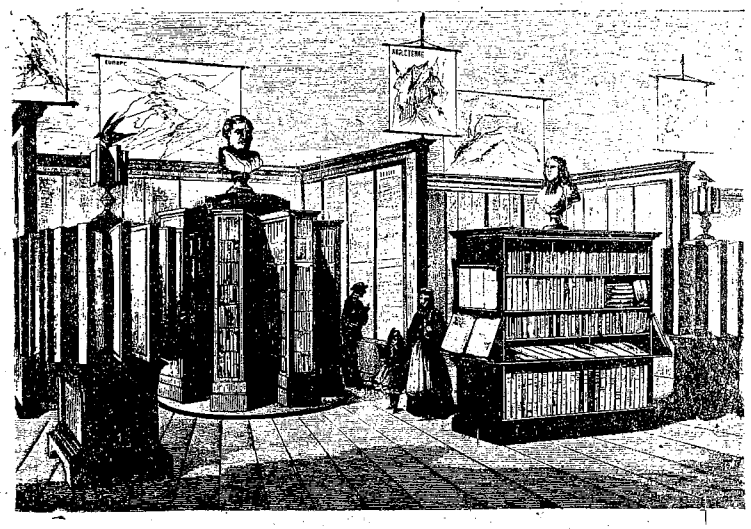
Levent Şahverdi Arşivi

Bizler evvelâ bu refah içinde haksızlıklar olabileceğine hayret ettik, fakat fabrikaları gezdikten sonra refahın dağılmasında aksaklıklar olduğuna da kani olduk. Her tarafta daha iyisini ve doğrusunu bulma yolunda gayretler var. Hiç bir hakikatı saklama ihtiyacı hissetmemeleri günün birinde illetlerinin şifasını bulacağı ümidini veriyor. Bizde böyle muazzam fabrikalar olmadığına göre henüz böyle dertlerimiz yok.»

Ömer Faiz Efendinin tesellisi önünde hâdiselerin oluş tarihini düşünüyoruz: 1867... Bugün hangi yıldayız: 1970... 103 yıl geçmiş aradan... Koskoca bir asır ve üzerine üç yıl ekleyin... Bugün, ülkemizdeki oluş sancılarının Batı'daki mazisi daha iyi canlanır hafıza şuurumuzun önünde... İnsanlığın müşterek kaderi var: Şunu yap, bunu yapma diye ayırım olmuyor, olamıyor. İnsanlığın yükseliş ve olgunlaşması da ferdler gibi... Her safhayı geçirmesi gerek. Bizim kazancımız, yarıda kalmış olanları değil de başarıya ulaşmış olanları seçip almak amma çoğu zaman o kadarcık da akıllılık gösteremiyoruz.

■

İNSANLIĞINDAN UTANAN GERÇEK BİR İNSAN

Zannediyorum ki 1970 Türkleri için, Ömer Faiz Efendinin RUZNÂMESİ'sinden, en derin ibret duygularıyla okunması gereken fıkra aşağıda okuyacağımızdır. Bu satırların ibret olma hususiyetini 1970 Türkleri yüreklerinde duymalıdırlar. Böyle bir uyarma duygusunu hissetmezsek, inanıyorum ki yüz üç sene evvel Batı'yı, hiç bir hariciyecinin riyâsına kapılmadan, hiç bir gördüğünü saklamadan olduğu gibi anlatan bu gerçek Osmanlı Efendisinin ruhu azâp çekecektir.

Elimizi şakağımıza koyalım ve öylece okuyalım :

«— Paristeki sergide her devletin pavyonunda geniş bir salon, neşredilen eserlerin, kitapların, mecmuaların, gazetelerin, albümlerin, duvarları dolduran ve afiş denilen büyük ilânatın teşhirine hasredilmişti. Bundan mahrum olanlar, aralarında bizim olduğumuz ve daha doğrusu bizim temsil ettiğimiz Şark memleketleri idi.

Ben bu teşhiri, sergi için hazırlanmış zannetmiş, bu his ve ibret ile temâşa eylemiş idim. Ne zaman ki Londra'da, daha

Levent Şahverdi Arşivi

sonra Viyana ve Peştede aynı şeyleri, halkın kesafetle bulunduğu her yerde gördüm, o zaman ibretle uyandım ki, Avrupa demek ilim ve okuma demektir. Herkes okuyacaktır. Okumasını yazmasını bilecek ve kendi seviyesine göre okumak istediğini bol ve ucuz bulacak, her okuduğundan yeni bir şeyler öğrenecek, böylelikle milletçe yaşanılan zamanın insanları hâline gelinecektir.

Bu adamların halklarına öğretecekleri şeyler olan kalem ve fikir erbabı ne kadar da velûd, çalışkan, malûmat sahibi oluyorlar... Bunu, umum kütüphanelerde tanınmış fikir erbabına ayrılmış hususî galerilerde müşahede ettim. Bizde adam, hayatını hasreder, bir-iki yazma kitabın sahibi olur, bunu ya bastırır, ya bastırmaz, ya Zât-ı Şâhaneye, ya vükelâdan servet sahibi bir zata ithaf eder, câizesini alır, sonra öteki mahdud nüshalarını alır koltuğuna, konak ve yalı dolaşır, itibar ve iltifat arar. Burada ise, matbaalar fabrikalar kadar geniş, büyük, içlerinde binlerce kişi çalışıyor, basılan kitablar onbin, yüzbinlerce... Bütün dünyaya yayılıyor. Çok da ucuz... Yazanın itibarı da, halkın eserine gösterdiği değerle ölçülüyor. Öyle kalem sahibleri var ki, dünyada İngiliz Başvekilinin ismini bilmiyen, onları kalbinde saygıya değer kişilerin başında muhafaza ediyormuş. Bu galerilerin şeref mahallinde ise, çoğu hayata gözlerini kapamış meşhur fikir ve edebiyat üstadlarının büstleri var: Halka gülümsüyorlar gibi... Halk da her gün, onların eserlerini alır okurken, bu heykellere bakıyor, hürmet ve minnetlerini gözleriyle arzediyor... Hiç bir kudret sahibine alkış tutanlarda olmıyan samimî, riyâsız şükran bu...

Memleketimde olmıyanın ne olduğunu, asıl boşluğu, bu velûd ilim ve irfan nehrinin içinde daha derinden duydum ve emin olunuz ki ağladım... Yalnız kaldığım zaman gözyaşlarımı kederime sardım...»

★ ★ ★

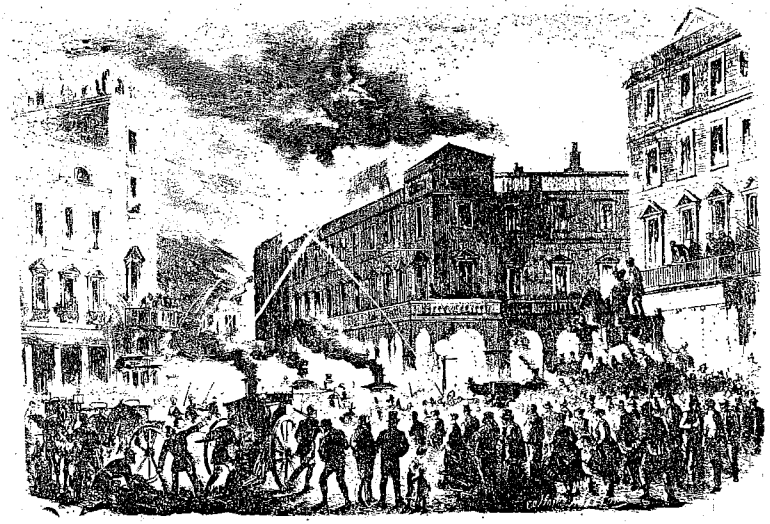
Ömer Faiz Efendinin RUZNÂME'sindeki bu dert sahifelerini, elimden geldiği kadar bugünkü dilimize çevirdim, tek kelime değiştirmediğime itimad ediniz. O, 1867 de, İNSANLIĞINDAN UTANAN GERÇEK BİR İNSAN imiş... Durum değişmedi: 1970 Türk köylerinde hâlâ kitaba, okula, okumuş - yazmış olana hasret, aşılmamış cehalet çağının anıtı gibi durur... Amma,

1970 de Batı'ya gidenlerde Ömer Faiz Efendinin gönül yarası yok... Çünkü 1867 ile 1970 arasındaki yüz üç yıldır o kültür seviyesine asla erişemedik amma, bilim yolunda geri kalmışlığın benliğimizde yarattığı haysiyet acısını da kaybettik. Söyleyiniz: Günümüzde Ömer Faiz Efendinin şartları içinde öylesine bir gözyaşı sahibi bulabilir misiniz?

■

Levent Şahverdi Arşivi

ATEŞ ve SUYUN KAVGASI

Ömer Faiz Efendinin RUZNÂME'sinde, devrinin bu mükemmel Bab-ı Âli Efendisinin manevî inançlarını da belirten tesbitler, itiraflar, samimî inanışların hâdiselere koyduğu teşhisler var. Her gördüğünü sadakatle tesbit ederken, gönlü yatan hasreti ile ve bilhassa yurdunun çoğu hazin gerilik şartları ile dolu, kıyaslamalar yapıyor, kederini açıklıyan satırlar birbirini kovalıyor :

«— Londra'da dün ateşle suyun kavgasına şâhit olduk. Bu cümlelerle yangını, ahşap İstanbulumuzun büyük âfetini kasdetmek istedim: Burada da büyük bir yangın oldu ve muazzam kârgir bir binanın içi olduğu gibi yandı, fakat, bizim tulumbacılara hiç benzemiyen, buharla hareket hâlindeki su vagonlarının yangın yerine hemen yetişmeleri, üzerlerindeki çelik ince göğüslüklere ateşin tesir etmiyeceği, kafalarında miğferler olan itfaiyeciler, ateşi su ile bastırarak yangını söndürdüler. Bu buhar ile hareket eden su vagonları suları bitmeden, büyük caddelerin altından kalın borularla geçen sularla takviye ediliyorlardı. Hepsini hayranlıkla seyrettik. Bilhassa ben hicâp duydum. Çünkü ben İstanbul şehrinin LORD MER'i, yâni BELEDİYE REİSİ değil mi idim? İsterse ismi (ŞEHREMİNİ) olsundu!... Hattâ şehrin emîni olmak iddiasını, bu yangının söndürülmesi sahnesine şâhit olduktan sonra kullanırken, düşündüm...

Bizim İstanbulumuz bir yanmıya başladı mı, biliriz, mahalleler yanar, yüzlerce hânümân söner, yüzbinlerce liralık zarar-ziyân olur, yüzlerce aileler açıkta kalır, yangın etrafı yıkılarak tecrit edilir, eğer lodos veya poyraz yoksa o zaman söner. Tulumbacılarımız, taşıdıkları su kadar ses çıkarıp patırdı yaparlar. Fedakârâne gayret de ederler, amma sırtta taşınan tulumba sandıklarının aldıkları su ile, yüzyılların çıralaştırdığı o ahşap yangınlar söndürülür mü? Onun için bizimkiler, ALLAHA EMANET'tir, sadece Allahın siyânetine... Onun için hepsinin üzerinde bir YA HAFIZ, yâni hıfzeden, koruyan duası yazılı... Fakat hiç birimiz çıkıpta, bu su da Allahın insanlara lutfu, bu akıl da... «Dinimiz tedbir almayı emreder, aklını kullan, suyu hazırla, yangını karşıla, asıl HAFIZ bu, ey tevekkülden miskinliğe geçen umursamaz mahlûk.» demeyiz.

Bu gidişle fakirin RUZNÂME'si KEDERNÂME olacak...»

★ ★ ★

Bu fıkramızın içindeki klişe, İllüstrasyon dergisinin 19 temmuz 1867 tarihli sayısından alınmıştır: Yâni, Osmanlı heyetinin İngiltere pâyitahtında olduğu günlerde... Londra'daki Yıldız tiyatrosu yangınını gösteriyor.

Ömer Faiz Efendi İstanbula döndükten sonra kimbilir kaç yangına şahit oldu ve kaç bin evin çatır çatır yandığını gördü?

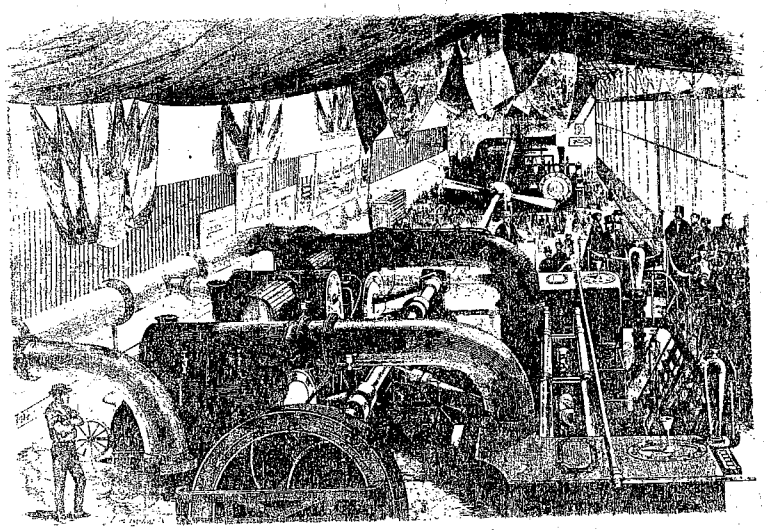
Kendisi ne güzel tâbir bulmuş: ATEŞ ve SUYUN KAVGASI!...

Biz, çok zaman ateş'i bulduk, amma SU'yu bulamadık!...

■

Levent Şahverdi Arşivi

«— BİZİM BARBAROSUN DEVRİ BİTMİŞ!..»

Sultan Aziz'in denizciliğe merakını bilen İngilizler Potsmut'ta büyük bir geçit resmi tertip etmişlerdi. O tarihte İngiliz donanması dünyanın en satvetli deniz kuvveti idi. İngilizler, açık denizde, hakikî mermi atışları ile ciddî bir savaş tatbikatı yapacaklardı. Padişah OSBORN yatında idi ve refakatinde savaşı idare edecekler dışında İngilizlerin en tanınmış denizcileri bulunuyor, kendisine izahat veriyorlardı. İki ayrı filo, evvelâ birbirleriyle savaştılar. Mermiler, barut yerine renkli bir madde ile doldurulmuştu. Böylelikle isabet olub olmadığı anlaşılıyordu. Daha sonra iki filo birden Gospor tabyalarına karşı hücuma geçtiler ve tabyalar mukabele ettiler. Tatbikat iki saate yakın sürdü. Şimdi Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim:

«— Zât-ı Şâhane hiç bir yerde, bu deniz üzerinde hakikî denilecek tatbikat kadar mahzûz olmuş gözükmüyordu. Viktorya end Alber yatında Kraliçe Viktorya ile mülâkatından sonra zırhlıları ziyâret etmek arzusunu izhar etti. Deniz çok dalgalı olmakla beraber Âl-i Osman Padişahının arzusu derhal yerine getirildi ve Osborn'un borda hizasına gelen İndia, Kromwel, Rişar zırhlılarının meydana getirdiği sun'î muazzam köprünün kestiği dalgalar arasından kolaylıkla geçen Zât-ı Şâha-

ne Kromwel zırhlısına şeref verdi, doğruca makine dairelerine girdi, insana korku, aynı zamanda hayranlık veren bu makineleri zevkle, alâka ile seyretti, izahat aldı. Bizler de orada idik. Bir bu seyyar fabrikaları düşündüm, bir de bizim eski devirleri hatırladım, herşey temelinden değişmiş idi. Yanımda duran ve cümlemiz gibi hayran hayran bu dev buhar makinelerine bakan Halimî Efendi biraderime dedim ki :

«— Aziz biraderim... Şunlara bakarken ne düşünüyorum, biliyor musunuz, bizim Barbaros Hayrettin Paşa merhumun devri bitmiş!...»

Halimî Efendi melûl melûl yüzüme baktı ve ah-ı vâh edermişcesine başını salladı.»

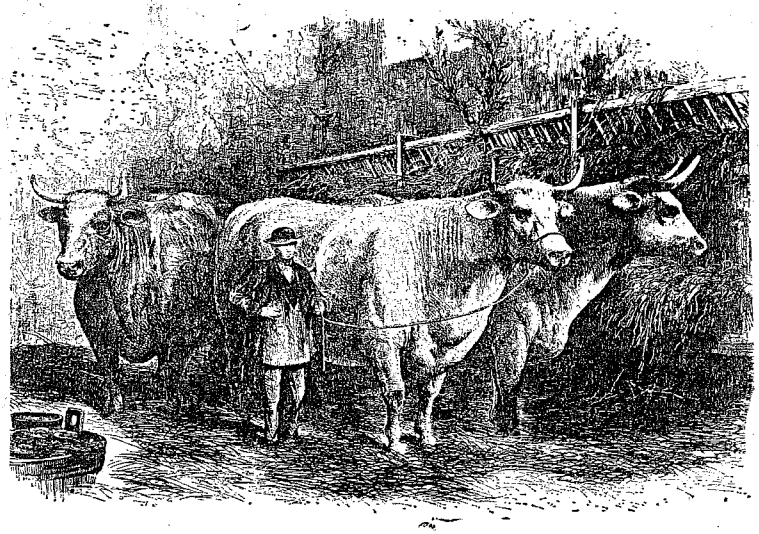
★ ★ ★

Yalnız Halimî Efendi değil, klişesini bu fıkra içinde gördüğümüz o günün dev deniz savaş gemilerinin buhar kazanlarına bakarken Âl-i Osman Padişahı da melûl melûl başını sallamış, içinden, o kadar!...

■

Levent Şahverdi Arşivi

TAŞI, TOPRAĞI, İNSANLARI, HAYVANLARI BAŞKA...

İngilterede geleneklerin hayata nasıl hâkim olduğu malûm... Cumartesi öğleden sonra duran hayat, pazartesi sabahına kadar herkese dinlenme hakkı veriyor: Gelen Âl-i Osman Padişahı olsa dahi... Prens dö Gal, haşmetli misafirine cumartesi öğleden sonrası ve pazarı sıkılmadan geçirmesi için Sultan Azize tarihî Londra kalesini gezdirmiş, daha sonra meşhur Ricmod mesîresini dolaşmışlar, Osmanlı heyeti âzaları da serbest kalmışlar, istiyen dinlenmiş, istiyen özel ziyâretler yapmışlar, dostlarını aramışlar.

Heyetimizi de arıyanlar olmuş. Bunlar arasında, İngilterede yerleşen Osmanlı tebaası da var. Bunlar içinde bir Karabet Efendi varmış ki, Londra yakınında büyük bir salam fabrikası sahibi imiş. Öyle ısrar etmiş ki, Ömer Faiz Efendi ile Halimî Efendi, ne de olsa bir hemşehri bulabilmenin memnuniyeti ile Karabet Efendinin davetini kabul etmişler, imalâthaneye gitmişler, çok ikram ve alâka görmüşler, dönerlerken de, Karabet Efendinin ısrarıyla İngiliz adalarında yetişen büyükbaş hayvanların sergisini ziyâret etmişler. Şimdi Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

«— Karabet Efendinin bu dâvetine pek mânâ verememiştim. Kendisine: «— Siz mesleğiniz dolayısiyle hayvan sergisi ile alâkadar olabilirsiniz amma, biz kasap değiliz, ziraatçı değiliz, hayvan yetiştirici değiliz, bizim ne işimiz var orada?» dedim ise de, Karabet Efendi filozofâne başını salladı :

«— Hayır Beyefendilerim, hayır Efendilerim, hayır buraların taşı, toprağı, insanı, hayvanı bizlerden başkadır. Hepsini görmeden giderseniz fikriniz tam olmaz. Gelmiş iken bunların bilhassa öküzlerini görünüz de bundan sonra bizdekilere sadece dana deyiniz, hattâ buzağı deyiniz!...»

Gittik, gördük, elhak Karabet Efendinin hakkı var idi. Her birinin ayrı cins adı olan bu belki ikişer yüzer okkadan fazla kale gibi öküzler önünde bizimkiler buzağı, nihayet dana olabilirlerdi. Bu ülkelerin taşı, toprağı, insanları, hayvanları başka idi.»

★ ★ ★

Ömer Faiz Efendinin 1867 de gezdiği büyükbaş hayvan sergisindeki öküzlerin klişelerine bakarak diyeceğiz ki 1970 de de bizim öküzlerimiz onların danası veya onların danası bizim öküzlerimiz!...

■

Levent Şahverdi Arşivi

ZİYARETİN UNUTULMAMASI İÇİN...

Yukarıdaki anış madalyonu, Londra Belediyesi tarafından Sultan Azizin şehirlerini ziyâret hatırası olarak yaptırılmıştır: Sağ taraftaki Padişahın büstünün etrafında şu satırlar okunuyor: Osmanlı İmparatoru Abdülâzizin Londrayı ziyaret hatırası. 1876 senesi temmuz ayı.

İkinci yuvarlakda sağda Sultan Ahmet Camii, solda Sen-Pol kilisesi gözüküyor: Sultanahmet Camiinin önündeki Türk kızı, Sen-Pol kilisesinin önündeki İngiliz kızı ile el sıkışıyorlar. Ortalarında tüten üçlü şamdanda dostluk alevleri görülüyor.

Bu madalyon saf altın olarak 100 adet hazırlanmış, elli tanesi, dilediklerine verilmek üzere Zât-ı Şâhaneye takdim edilmişti. Diğer ellisi de, Kraliçe Viktoryaya aynı maksatla sunulmuştu. Bugün ülkemizde tek bir tane vardır, o da, sayın Satvet Lutfi Tozan'ın hususî koleksiyonundadır.

Âl-i Osman içinde, Batıya böylesine seyahati ilk ve son yapmış olmak, Sultan Aziz'in şahsı ile tecelli etmişti. Ondokuzuncu Yüzyılın ilk yarısında, Avrupada cihan hâkimiyeti rekabetinde üç grub çatışma hâlinde idi: Anglo - Saksonları temsil eden Büyük Britanya; Lâtinleri temsil eden Fransa; Cermenleri temsil eden Habsburglar Avusturyası ve Prusya.

Sultan Aziz, bu üç varlığın pâyitahtını ziyâret etti ve Padişahın şahsında Osmanlı İmparatorluğunun daha çok bâkir kaynaklarından istifade yolunda olan Batı Emperyalizmi, umduklarını bulabilmenin ümidi ile Hünkâra, mümkün olan haşmette karşılamalar, ağırlamalar, uğurlamalar yaptı: Gezilen ve görülen yerlerin sahiplerinin var - yoklarını ortaya koyarak esirgemedikleri bu tezahüratın Osmanlı Heyeti üzerinde tesiri ne olmuştu? Bunu, Ömer Faiz Efendinin RUZNÂME'sinde şu satırların içinde bulabiliyoruz :

«— Her gittiğimiz yerde can-ı gönülden olub olmadığı ancak izzet ve ikram sahiplerince malûm olan istikbal ve teşyi merasimlerine mazhar olduk. Fakat en ciddisi ve hattâ diyebilirimki sun'î olmıyanı, İngilteredeki idi. Çünkü İngilizlerin zaten mevcud olan haşmet ve kudreti kâfi geliyordu. Biraz tarih bilenlerimiz için İngiltere, Hindistanın da idaresini eline aldıktan sonra BÜYÜK BRİTANYA olan ismi ve kudreti ile, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyenin mâzide sahip olduğu haşmet ve dâratın vârisi idi. Bu hüküm bizler için çok acı idi amma hakikatı ifade ediyordu. Öyle anlar ve hâdiseler oldu ki, ben, şahsen, İngilterede gördüklerime hased etmedim, amma gıpta ettim. Çünkü hasretini duyduğumuz neticelerin cümlesine daha evvelinde tesahüb etmenin imkânlarına biz sahip idik. Kıymetlerini bilememişiz. Bu düşüncemi Fuad Paşa hazretlerine söylediğim zaman melûl melûl yekdiğerimizin yüzüne baktık.»

★ ★ ★

Başmabeyincisi Hafız Mehmet Bey, Sultan Aziz'in Avrupa seyahati intibalarını anlatırken kendisine şunları söylediğini kaydeder :

«— Beni, İngilizlerin külfetsiz ve gösterişsiz haşmeti celb

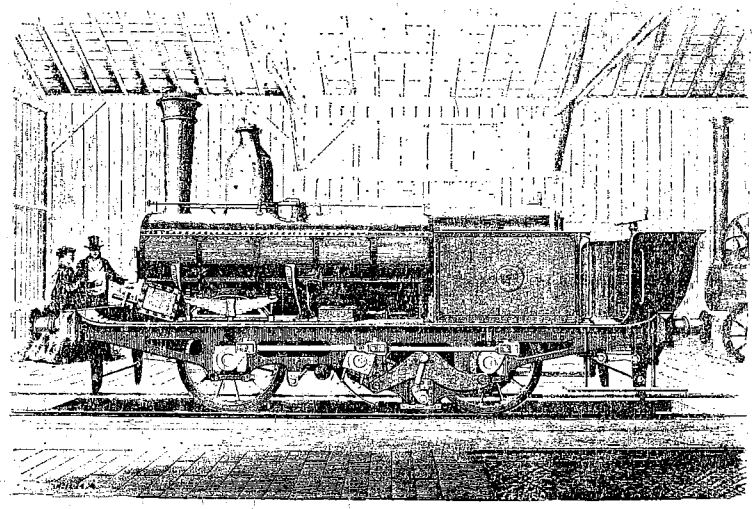
Levent Şahverdi Arşivi

etti. Fransızların, hele Üçüncü Napolyon'unki şun'î tafrafürûşluk idi. Prusyalıları tam asker millet olarak buldum.»

Bu teşhislerin çoğu doğru çıktı. Âl-i Osman Padişahı, mâdemki bu kadar isabetli görüşün sahibi idi de, şu yolculuktan sonra dokuz yıl süren saltanatı içinde neden takdirini kazanan ülkelere benzemek için gerçek emek vermedi, direnmedi, önderlik etmedi?

Hissetmek başka, tatbik etmek başka... Tarih sahifelerinde adı ve izi olanlar, ikisini beraberce yürütebilenler...

ÖMER FAİZ EFENDİNİN YEMEN'E DEĞİŞTİĞİ MİNİCİK ÜLKE!

Âl-i Osman Padişahı 24 Temmuz 1867 de Belçikanın Liyej şehrine gelmişti. İngiltereden Osborn yatı ile ayrıldıkları zaman, Ömer Faiz Efendi, Halimî Efendi ve Başyaver Halil Paşa, harita üzerinden dönecekleri yerleri işaretlemişler. Belçika onlara öylesine mini mini bir ülkecik gelmiş ki, Halimî Efendi, buradaki Krallığın nazarî olduğunu, asıl kudretinin Afrikada bulunduğunu, zengin Kongo sayesinde yaşadığını söylemiş. Fakat Ostend'den Belçika sınırı içinde ilerlemiye başlayıp, Liyej'de o unutulmaz kalabalığı, Belçika Kralı Leopold'un mareşâl üniforması içinde Padişahı karşılayışını, Flander kontunun Husar alayını değil de, ekilmemiş bir karış toprağı olmıyan o mini mini beldede fabrika bacalarının birbirini kovaladığını, halkının giyim - kuşam düzenini görünce, düşünceleri değişmiş. Hele, Liyej'e geldiklerinde, üzeri Belçika bayraklarıyla süslü bir lokomotifin arkasında, klişesini yukarıda gördüğümüz ve başka yerde rastlamadıkları bir lokomotif çeşidini çılgınca alkışlıyan onbinlerce Belçikalıyı görünce merakları büsbütün artmış ne oluyor diye...

Şimdi Ömer Faiz Efendiyi dinliyelim :

Levent Şahverdi Arşivi

«— Meğerki bir Belçika fabrikasında, dünyanın hacım itibariyle en küçük, fakat çekme kudreti itibariyle en büyük lokomotifi yapılmış, bizim Liyej'e geldiğimiz gün onun da ilk defa halk önüne çıkarılıp sefere girmesi merasimi icra ediliyor imiş. Adamların her şeyleri ülkelerine yakışıyor: Küçücük Belçika, küçücük bir lokomotif yapacak, amma çekiş kudreti büyükleri utandıracak... O küçücük ülkenin başardıkları ile büyükleri utandırdığı gibi...

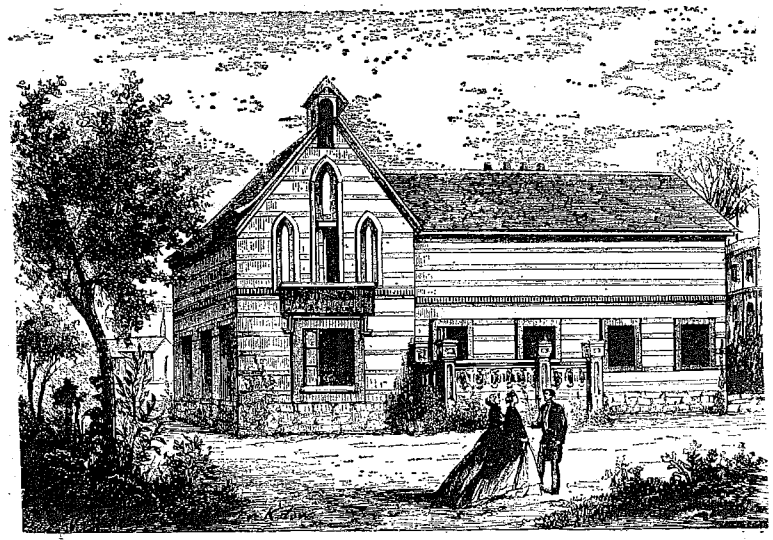
Lokomotifin bacası, kullananın el manivelâsına benzer âletiyle inib çıkar idi. Bunun ne için böyle yapıldığını şöylece izah ettiler: Tren hareket hâlinde iken baca en yüksek seviyesini buluyormuş ki, dumanlar kolaylıkla dağılsın ve etrafa kurum yapmasın diye... Belçikanın en büyük servetinin maden kömürü olduğunu anlattılar. SİYAH ALTIN adını vermişler bu cevhere... Gece Liyejde her taraf HAVA GAZI ile aydınlatılmıştı. İşte bu siyah kömürden o beyaz ışıkları elde ediyorlar.. Hayalî Aziz Efendi merhum, Prusya'ya gitmiş de orada göremediklerini kendi hayâlhanesinde inşa ve cümlemizin binbir gece masalı gibi okuduğumuz MUHAYYELÂT-I AZİZ EFENDİ'yi yazmış... Biz burada, hayâl ettiklerimizden fazlasını gördük.»

★ ★ ★

Zannedilirki Belçikaya «mini mini ülke» dediği için Ömer Faiz Efendinin gerçekçi ve samimî vicdanı rahatsız olmuş, Yemen'e değişeceğini söylediği BÜYÜK ÜLKE olmuştur hatırasında...

■

PASSAV'DAKİ O GÜZELİM MEKTEP...

Osmanlı heyetinin, Avusturya Başşehri Viyanayı ziyâretinden önceki son gördüğü Prusya şehri, PASSAV, Bavyera - Avusturya hududunda büyücek bir şehir. Kâğıt ve porselen fabrikalarıyla ünü var. Âl-i Osman Padişahı İngiltereden ayrıldıktan sonra beş gündür yolda olduğu için yorgun... Bir gece ve gün Passav'da istirahat edecek. Kendisine Hohenzollern'lerin tarihî şatosu hazırlanmış. Heyetin üyelerine de «serbestsiniz, şehri istediğiniz gibi gezin...» demişler. Ömer Faiz Efendi durur mu? Yanına «Aziz biraderim» dediği Mabeyn-i Hümâyun ikinci kâtibi Halimî Efendi ile, Fransız Sen-Sir Kurmay Akademisi mezunu ve çok genç yaşında GENERAL olan Başyaver Halil Paşayı almış, PASSAV'ı gezmiye başlamış.

Şehrin kenar semtlerinden birisinde bir kalabalık görmüşler: Klişesini yukarıda gördüğümüz binanın önünde toplanmışlar, mülkî âmir olduğunu öğrendikleri bir zat kısa bir konuşmadan sonra, elindeki makasla Prusya bayrağının renkleri kırmızı - sarı - siyah bandı kesmiş ve herkes binayı gezmiye başlamış. İki katlı, iklim sebebiyle çatısı dik, tipik mimârisi olan bir İLKOKUL binası... Bahçesi düzenli, sınıflarda ikişer kişi-

Levent Şahverdi Arşivi

lik sıralar, bir de deney saloncuğu var... Bitimde de müzik salonu. Binanın üst katı, öğretmenin evi.

Ömer Faiz Efendi burasının, o günkü Osmanlıca ile **sıbyân mektebi**, yâni ÇOCUK OKULU, daha sonra MEKTEB-İ İPTİDAİ, bugünkü dilimizle de İLKOKUL olduğunu anlayınca, dayanamamış, yanına arkadaşlarını da alarak, kendilerine tecessüsle bakan, fakat hemen ön sıraya alıp ellerinden gelen ilgiyi gösteren ziyaretçilerin arasında her tarafı itina ile dolaşmış. Şimdi RUZNÂME'deki satırları okuyabiliriz :

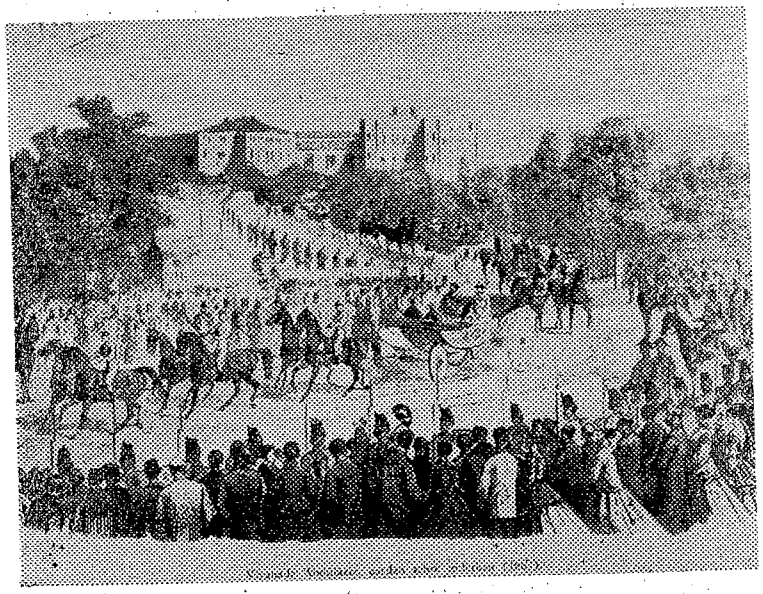
«— Ayrılan her yerin muayyen hizmeti var idi. Buraya giren çocuk, altı sene okuyordu. Altı sene içinde evvelâ temel malûmatı alıyor, yazma - okuma - hesap - hendese - edebiyatın ilk kaidelerini, dinî ve ahlâkî bilgiyi ediniyordu. Tatbik ve tahlilhâneler **(Ömer Faiz Efendi laboratuvar demek istiyor)**, musiki salonları mevcud idi. Duvarlarda Prusyaya her sahada faideli olmuş emektârların resimleri sıralanmıştı. Yerler tertemizdi. Yemekhaneye hayran kaldım. Çocuklar burada sadece yazma - okuma değil, muasır insan olmanın muaşeret adâbını da öğreniyorlar idi. Vatana avdetimde, Maarif-i Umumiye Nazırı Saffet Paşa hazretlerine burayı behemehâl ziyâretini ve eğerçi hakikaten hizmet matlûp ise, bunun «nasara yansuru» değil de İNSAN YETİŞTİRMEK olduğunu anlatacağım.»

★ ★ ★

Hiç dertlenme veya derdin devam etsin muhterem Ömer Faiz Efendi Hazretleri... Senin, Saffet Paşaya yüz üç sene önce anlatma kararında olduğunu, biz, 1970 senesinde anlatacak ve anlatılanı dinliyecek İNSAN aramakla meşgulüz: Önce, O İNSAN Maarif Vekilini bulalım ki, kendi kafa ve çapına lâyık İNSAN'ı yetiştirsin!...

Havây-ı aşk eser serde;
Efendim nerde ben nerde?

«— BEN BÖYLE DÜŞÜNMÜŞ İKEN...»

Sultan Aziz'i Viyana'da Avusturya - Macaristan İmparatoru Fransuva Jozef karşılamış. Yukarıdaki klişede, Âl-i Osman Padişahı ile İmparatoru saltanat arabası içinde Şönbörn Şatosuna giderken görüyoruz. Fransuva Jozef bir jest yapmış, göğsüne, Osmanlı Mecidî murassâ nişan-ı zişânı ile omuzlarına Osmanlı müşîri apoletleri takmıştı.

O günün Avusturya — Macaristanı, toprak bakımından biraz da Osmanlı İmparatorluğunun vârisi durumunda idi. Macaristan bizimdi, Çekoslovakyanın bir kısmı, Sırbistan tamamiyle bizimdi. Bosna — Hersek Sultan Aziz devrinde şeklen bizimdi amma, Avusturya — Macaristan'ın bütün iştahası, bu bölge üzerindeydi.

Osmanlı Padişahının Viyanayı ziyâretinin nâzik meseleleri ortaya çıkardığına şöphe yoktur. Ömer Faiz Efendi RUZNÂME'sinde bunu, kendisine hâs samimî üslûb ile açıklar :

«— Viyanada gezeceğimiz, göreceğimiz yerler tesbit edilirken, karar mevkiinde olanların çok sıkıntı çektikleri muhakkaktır. Çünkü nereye gidersek, biraz dikkatli olduğumuz tak-

Levent Şahverdi Arşivi

dirde karşımıza, iki defa Viyanayı kuşatmış olan ordularımızın hatıralarına rastlamamak mümkün değildi. Meydanların, caddelerin, hattâ semtlerin çoğunun isimleri bile bu mâziden izler taşıyordu. Büyük meydanlardan birisinde, pek azametli bir heykel gördük. Bunun kime ait olduğunu merak ettim. Çünkü eliyle şark tarafını gösteriyordu. Öğrendim. Leh Kralı Jan Sobyeski imiş... Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın orduları Viyanayı kuşattığı zaman, son ânda Avusturyalıların imdadına gelerek şehri kurtaran Leh Kralı... Eliyle gösterdiği istikamet de, Osmanlı mülkü idi. Fakat ne kadar ibretlidir ki, daha sonra Avusturyalılar, Lehistanı işgal eden Ruslarla birleştiler ve kendilerini kurtaran Jan Sobyeski'nin hem devletini yıktılar, hem milletini ezdiler. Şimdi Lehler beklerlerki Osmanlı devleti kuvvet bulsun, eski şan ve şevketine sahip olsun da Lehliler de istiklâllerine kavuşsunlar!... Tarih cidden ibretlerle doludur.

Ben, fakir Ömer Faiz bunları hatırlar ve mukayeseler yaparken, acaba Zat-ı Şâhane neler düşünmüştü? Mâzi, o geçmişin bugünkü vârisinin önünde nasıl tecessüm etmişti?»

★ ★ ★

Ömer Faiz Efendinin suali, Sultan Aziz tarafından cevablandırılamadı: Çünkü Padişahın bu tarihten sonra süregelmiş dokuz yıllık saltanatında bu suale cevab olma değerinde derin bir iz yok...

■

VİYANA HEYKEL GALERİSİNDE

Viyananın gezilecek, görülecek, tarihle ilgili her köşesinde Osmanlı haşmetinin şehri zorlıyan tazyiklerine ait hatıralarının bulunması Avusturyalıları çok güç durumda bırakmıştı: Şehrin surları, millî savunma müzesi, varoşlarda hâlâ olduğu gibi muhafaza altına alınmış savaş artıkları, Osmanlılardan izler taşıyordu. Bir kaç sokakda bir anıta rastlanılıyordu. Bu anıtın üzerinde koskoca harflerle yazılmış kitâbeler vardı: Viyanayı İKİ DEFA Türklerden kurtarmış müdafaanın ya bir şahsiyeti, ya bir vakası adına dikilmiş anıtlardı bunlar...

Belediye Meclisi Reisi Profesör Dr. Zelinka ince ince düşünmüş, Osmanlıları hiç mazi hatırasıyla üzmeden gezebilecekleri yerlerle avutmayı başarmıştı. Bunlardan birisi de, Viyananın meşhur güzel sanatlar galerisi idi. Yukarıdaki klişede Sultan Azizi, bu muhteşem galerinin başka ülkelerde pek rastlanmıyan bir kısmında gördüğü eserler önünde düşünceli görüyoruz: Burası «Kahribâr heykeller galerisi» dir.

Duvarlara yerleştirilmiş olan rölyeflerin çoğu Osmanlı ül-

Levent Şahverdi Arşivi

kelerindeki kazılardan elde edilerek fütûrsuzca götürülmüş eski eserlerdi. Heykellerin çoğunun da vatanı, onların kısaca Ön-Asya dedikleri bizim ülkelerimizdi: Anadolu ve Mezopotamya..

Ömer Faiz Efendi galeriyi gezerlerken neler düşünmüş? RUZNÂME'den şu satırları okuyalım :

«— Heykellerin çoğu, insan bedenini hiç bir şekilde örtmiye ihtiyaç hissetmeden gösteriyordu. Çoğunun üzerinde Havva anamız ile Âdem Babamızın sadece setr-i avret için kullandıkları incir yaprakları dahi yoktu. Fakat zannediyorum ki bizlerden başkası onlara, o kadar çok tabiî olarak bakıyordu ki, sun'-ilik yerine tam bir tabiîlik vardı. Bu hissimi biraderim Halimî Efendiye söylediğim zaman içini çekti: «— Hem memnû olan şeylere inhimâkin felsefesini bizler yaparız, hem de bu gayrı tabiî yolda yürürüz...» dedi.

Hakikaten de öyle idi. Sanatkâr insanların himmeti olan bu heykellere bakarken adetâ bir ayıp yapmış gibi, birbirlerimizin, bilhassa Zat-ı Şâhanenin yüzüne bakmaktan kaçınıyor idik.»

★ ★ ★

Hâlâ da benzer hisler içinde değil miyizdir?...

■

İKİ YIL SONRA...

Bab-ı Âlî için Sultan Aziz'in kırk yedi günlük Avrupa seyahatinden beklenen neticeler, umulduğundan çok gerçekleşmişti: Bütün Avrupa Âl-i Osman Padişahının seyahatinden bahsediyordu. Ciddî basın, Osmanlı Hariciye Nazırı ile ziyâret edilen yerlerdeki temaslardan ve Kırım savaşının havası içinde Osmanlı — Batı ittifakından bahsediyordu. Parlamentolarda da Hariciye Nazırları mevzu üzerinde izahat veriyorlardı. Fransız, İngiliz, Alman ticaret ve sanayi erbabının Osmanlı ülkelerinde kuracakları tesisler için haberler neşrediliyordu. Üçüncü Napolyon'un Kudüsteki mukaddes yerlere yapacağı yeni ziyâret vesilesiyle İstanbulda «mühim ve hayatî» temasların yapılacağı haberinin dolaştığı 1869 senesi baharında, İstanbula, şahsiyeti üzerinde çok konuşulmuş bir İmparatoriçe geldi: Fransa İmparatoriçesi Öjeni...

Fuad Paşa, İmparatoriçenin bu gelişi sırasında, hasta ve Fransanın Nis şehrinde tedavide idi. Sadaret makamında yine Âli Paşa bulunuyordu. Devlet adına ilk resmî Fransızca gazeteyi çıkartmak için Paristen davet edilmiş olan Şarl Mismer İmparatoriçe Öjeni'nin İstanbul ziyâreti için şöyle der:

Levent Şahverdi Arşivi

«— İmparatoriçe Öjeni, Beylerbeyi Sarayına misafir edilmişti. Seyahatinin hususî olduğunu ve merasim istemediğini defalarca tasrih etmesine rağmen, İmparatoriçe için büyük karşılama merasimi yapıldı. Zât-ı Şâhane namına Veliahd Şehzade Murad Efendi ile Padişahın oğlu Yusuf İzzetin Efendi karşılamada bizzat bulundular.

İmparatoriçe şerefine Beylerbeyi sarayında, bütün yabancı şahsiyet ve sefirlerin eşleriyle bulunduğu bir kabul resmi tertip edildi ve merasime Zât-ı Şâhane, kolunda İmparatoriçe olduğu halde şeref verdi.»

Bu fıkramızın içindeki klişede İmparatoriçeyi, Sultan Azizin kolunda, kabul töreninde görüyoruz.

1870 de, Fransa ile Prusya arasındaki savaş sonunda Üçüncü Napolyon Sedan'da Almanlara teslim olmuş, tâç ve tahtını kaybetmiş, İngiltereye sığınmıştı. Fransada da Cumhuriyet ilân edilmişti. 1908 de de Osmanlı İmparatorluğunda Meşrutiyet devri başlamıştı. Öjeni, 1911 de, Sultan Aziz'in Paris ziyâretinden kırk dört yıl sonra, **sadece bir Fransız vatandaşı** olarak İstanbula geldi ve o tarihte Osmanlı veliahdi olan, Sultan Aziz'in büyükoğlu Yusuf İzzeddin Efendiyi ziyâret etti. Padişah Sultan Reşad'ın müsaadesiyle Beylerbeyi Sarayını gezdi ve hemen hemen yarım yüzyıl önceye varan **geçmiş günleri** hatırladı. Bu tarihten bir yıl sonra da, Yusuf İzzettin Efendi, o yolculuk sırasında şehzadelerin en küçüğü olan Sultan Azizin büyük oğlu babası gibi bilek damarlarını keserek intihar edecek, 1867 den kalan son insan da hayat sahnesinden çekilecekti.

■

NELER SÖYLEDİLER?

NELER DÜŞÜNDÜLER?

NELER YAPTILAR?

NELER YAPMADILAR?

Levent Şahverdi Arşivi

Sultan Aziz'in Avrupa seyahati umulduğundan faz la ilgi görmekle kalmamış, akisleri ve tesirleri beklendiğinden çok ve derin olmuştu. Padişahı Varna'da karşılayan Sadrazam Âli Paşa Hariciye Nazırı Fuad Paşaya, sefaretlerden gelen bilgileri sıraladığı zaman iki devlet adamı, bunları Hünkâra arzetmeyi kararlaştırmışlar ve yolculuğa çıkmadan önce asabî, tereddütler içinde ve kararsız Padişahın neticelerden memnun ve hattâ mes' ud olduğunu görmekten cesaret ve kuvvet alarak, Rusya İmparatoru İkinci Aleksandr'ın da Zât-ı Şâhanelerini Petersburg'da görmekle bahtiyar olacağının Bab-ı Âliye iletildiğini arzetmişlerdi. Padişah, Rusyadan gelen dâvete karşı tebessüm etmiş :

«— **Moskoflarla gerçek dostluk eğerçi bizim ziyaretimizle mümkün ise Çar'la yılda bir kaç ay yekdiğerimize misafir kalalım...**» demişti!

Sefaretler, ziyâretin resmî mahfillerde ve basındaki müsbet tesirlerini anlatan raporlar göndermiye devam

Levent Şahverdi Arşivi

ediyorlardı. Berlin sefiri Aristaki Bey, Prusya İmparatoru Birinci Giyyom'un «— Zat-ı Şâhaneyi Berlinde misafir edememek ve sadece Koblenç'de şerefyâp olmakla mahzuz olduğu kadar müteellim olduğunu, bu sebeble önümüzdeki baharda lûtfedilecek ziyâretin Alman milletinin şükranını mucip olacak iltifat olacağını» söylediğini bildiriyordu. Bu RESMÎ ifadeler yanında ŞARK MESELESİ üzerinde emperyalist Avrupa büyük devletleri arasındaki gizli - açık savaş da şiddetini arttırmıştı: Üçüncü Napolyon'un güttüğü üstünlük politikası ile Londra - Paris çekişmesi, Sultan Aziz'in ziyâretinden sonra dozunu arttırmış, hattâ iki taraf basını arasında düello başlamıştı: Fransız gazeteleri, Osmanlı veliahdına İngiliz Prenseslerinden birisinin verilmesi teklifi «— Osmanlı Hareminde İngiltere bir temsilci bulundurmak ihtiyacını neden duyuyor? En iyi sefirlerin Osmanlılar için güzel kadınlar olduğunu benimsemek fikri, Avam Kamarasında bir kadın sekreter bulundurmayı erkekliğine hakaret sayan Mr. Pitt'e nereden ilham edilmiştir? Hayret!...» nüktesi ile ifşa ediliyordu. Marki La Valet, Osmanlı devletinin Paris sefiri Mehmet Cemil Paşaya Londradan aldıkları haberin sıhhatini sormuş ve :

«— **Eğer Osmanlı Hanedânı din, ırk, milliyetleri başka ecnebî prensesleriyle hayat kuracaklarsa, Saraylarınız dünya güzellerinin meşheri olur kanaatindeyim. Çünkü ben, bilirsiniz ki İstanbul'da hükûmetimi temsil ettiğim için Hanedân-ı Âl-i Osmanın saray ve şehzade sayısı bolluğunu bilirim... Fakat zannediyorum ki İngiliz Kraliçesi Viktorya'nın arzusu tahakkuk edemiyecek: Çünkü Sizin ÜLEMA EFENDİLER'iniz var!... Onlar bu işe HAYIR diyeceklerdir...»**

Fransız Nazırı, İstanbulda büyük elçi olarak vazife gördüğü zaman içinde Osmanlı varlığına hâkim kuvvetlerin özünü çok iyi kavramış olacak ki, tahmini doğru çıktı: Osmanlı Sarayındaki değişiklik olarak kalmıyarak, devletin siyasî varlığında derin yeri olacak ümid, İstanbulda ancak kulakdan kulağa konuşulan mevzu olarak kaldı: Çünkü Sultan Aziz, kendisine Londra'da ancak Mustafa Fazıl Paşanın söyliyebilme casaretini gösterdiği meseleyi, önce çatık kaşla dinlemiş, sonra kat'î red anlamına gelen iki kelimecik ile :

«— **Ne münasebet, ne mümkün?»**

cevabı ile kararını bildirmişti. Mustafa Fazıl Paşanın, kendisinden üç dakika evvel doğmuş olan ikiz kardeşi İsmail Paşa ile Mısır Hidiviyeti mevzuundaki mücadelesinde İsmail Paşayı tercih ettiğine kani olduğu Fuad Paşa ile anlaşmazlığı vardı. Buna rağmen, Osmanlı devletinin saadet ve selâmetini her türlü hislerin üstünde tutan iki devlet adamı elele vermişler, iki büyük ülkeyi birbirine sımsıkı bağlıyacak bu bağın reddedilmemesini Padişaha telkin ve kabul ettirmek için didinmişlerdi. Fakat Heyhat!... TAHT İHTİRASI, hiç bir şeye benzemiyordu: Sultan Aziz, sadece HASTA ADAM'ın mirâsı üzerinde en büyük hisseye sahip olmak ihtirasından kopup gelse de, devletinin geleceği üzerinde derin tesirleri olacak ümid kapısını hışımla itiverdi!. Daha sonra açıklanan hatıralarında Lord Salsböri şöyle diyecekti :

«— **HASTA ADAM'ın illeti, başında olanların şifâ aramamak umursamamazlığından geliyor. Karşımızdakilerin kararı böyle olunca, acı çekenler içinde bir İngiliz prensesinin olmaması bizi teselli etti.»**

★ — LONDRADAKİ BİR OSMANLI RÜYASI :

Dünya bu teşhisler üzerinde iken, acaba kendimizden, o günkü kısa söyleyişi içinde OSMANLI dediğimiz

Levent Şahverdi Arşivi

ve temelini Türklüğün teşkil ettiği topluluktan hiç bir dikkatdeğer ses çıkmamış, fikir ortaya atılmamış mı idi?

Bu suale cevap verebilecek şahsiyet, fıkramızın başlığının yanında klişesi olan şair Ziya Paşadır: Ziya Paşa, o günlerde de, bugünler kadar adı ve değeri, Londra şehrinin bir parkı olmaktan çoook ileride ve adetâ, hür İngiliz tefekkürünün toprakla buluştuğu mahal olan HAYT-PARK'ta kendi kafasındaki dilekleri rüyâlaştırdı ve gurbet günlerinin en güzel eserlerinden birisini ortaya koydu: Hayt-Park Rüyası!..

YENİ OSMANLILAR'ın gerçek tarihinin henüz yazılmamış olduğuna en tipik isbatlardan birisi, Ziya Paşanın ve ondan sonra da Namık Kemal'ın RÜYÂLARI içinde, vatanları için diledikleri hakikatlerin sıralanmamış olmasıdır: Ziya Paşa RÜYÂ'sında, memleketi için neler hayâl etmişse, hepsini gerçek olarak benimsemişti. Hayt-Park, bilhassa Ondokuzuncu Yüzyıl İngilteresinin devlet merkezi için SERBEST KÜRSÜ hüviyetinde idi. Sömürgeciliğin almış-yürümüş, Avrupa'nın dünyayı kendi refahı emrinde seferber etmiş olmasına rağmen, BÜYÜK BRİTANYA adını alan zengin, müreffeh, mamur İngilterenin kendi temellerini de hicveden garip hürriyet anlayışı içinde Hayt-Park'ın unutulmaz adı vardı : YENİ OSMANLILAR, İngilteredeki yaşantılarının büyük kısmını, kendilerine benzer düşüncelerle Londrada toplanmış öteki yabancılar gibi, Hayt-Park'ta çevresine toplanan insanlara düşüncelerini anlatan gurbetzedeleri dinlemekle geçiriyorlardı. Vakia onlar, dinlediklerine özenerek kürsüye çıkmadılar, memleketlerini yönetenleri kötülemediler, hatta hayâllerindekileri yabancılar önünde açıklamadılar, amma YENİ OSMANLILAR'ın şiirde, nesirde ve fikirde iki üstadı olarak Ziya Paşa ve

Namık Kemal, RÜYÂ gördüler... Bu rüyâların görülme tarihi de, Sultan Aziz'in Londra ziyâretinden sonra idi: Ziya Paşa rüyâsında daha aktüel ve günün meselelerini ele alıyor, Padişahın huzuruna çıkıyor, vaktiyle kendisine bu kadar yakın ve hizmetinde iken, neden uzaklaştırıldığını anlatıyor, dünyanın değişen şartlarından bahsediyor, zamanın bütün ricâlini, bilhassa, hiç sevmediği ve başına gelenlerden sorumlu tuttuğu sadrazam Âli Paşa ile Padişahın huzurunda adetâ muhakeme ediliyor, neticede hak kazanıyor ve ülke için ne arzuluyorsa bunlar gerçekleşiyordu. Namık Kemal'in rüyâsı ise, daha derin, büyük, gelecekleri kucaklıyan konulardı. Fakat ikisinde de, Padişahı UYARMAK ve artık değişen dünya şartlarını kavramak telkini hâkimdi. Âl-i Osman Padişahının YENİ DEVİRLER'i nelerin temsil ettiği bahsinde hiç bir bilgisizlik mâzereti kalmıyordu. Çünkü herşeyi gelmiş, gözleriyle görmüştü. Önce TANZİMAT'la başlıyan hareketin yanlışlarını düzeltmek, eksiklerini tamamlamak, devlet düzeninde köklü reformlar yaparken parlamenter sisteme girmek şarttı. YENİ OSMANLILAR için bu sistem, Millet Meclisi ve Senatosu ile İngiltere-Fransa karması bir sistemdi. Onlar, inanılmaz isâbetle, Üçüncü Napolyon'un uzun zaman tutunamıyacağının, Fransadaki şeklî hâkimiyetinin ya iç ihtilâl, ya dış olaylar sonunda yerini Cumhuriyete bırakacağı inancında idiler. Gurbet senelerinde hemen hemen bütün Avrupayı dolaşmak fırsatını elde etmişlerdi. En uygun buldukları sistem, İngiltereninkine yaklaşıyordu. İngiltere, kudret ve satvette Osmanlı İmparatorluğunun vârisi durumunda idi. Sömürgelerinde milyonlarca Müslüman yaşıyordu. Denizlere hâkim olmuştu. Fransanın sert müstemleke siyaseti yanında İngiltereninki belki daha temelden sömürücü, fakat halk hayatı bakımından daha müsamahalı idi. Osmanlı idaresi ise, dünyada eşine

Levent Şahverdi Arşivi

az rastlanan hoşgörürlük ve mahallî yaşantıya saygı prensibleri içinde neden çöküp gidiyordu? Padişah asıl illeti nasıl olur da görmezdi? İşte, Batıyı, Âl-i Osman tâcidarları içinde İLK DEFA yerinde gelmiş, görmüş, yapılan ve başarılanla ülkesinde olmıyanın kıyaslamasını yapabilme fırsat ve imkânına sahip olmuştu. Vatanperverlik de, akıl da, mantık da kendi yurdunda benzer eserlerin yaratılabilmesi için vakit kaybetmeden harekete geçmesini emrediyordu. Nasıl mı? Evvelâ, hukuk-u şâhanesinden yapacağı feragatlerin aslında yine kendi iktidarı için aklın icabı olduğuna nefsini inandırması lâzımdı: Mademki ülkenin idaresini ellerine verdiği adamlar bu hakikatı kendisine söylememişlerdi, bunlar riyâkâr, ikiyüzlü, hatta hain idiler: Kovmalıydı!.. Yok, eğer bilmiyorlarsa câhil, bilgisiz, devre lâyık olmıyan kişilerdi, o zaman da yine uzaklaştırılmaları ve yerlerine YENİ DEVİR'i temsil edebilecek şahsiyetlerin getirilmesi şarttı.

Şu, bir avuç insanla, başka ülkelerdeki tefsirler arasında ne büyük fark vardı!.. Eğer Sultan Aziz, kırk yedi günlük hareketli ve renkli seyahatinden sonra Sarayına dönüp, sekiz yıldır alıştığı yaşantısına gördüklerinden ders alabilme şuuru içinde yeni bir düzen vermiye kalkışmış olsa idi, eline kadar ulaştırılmış olan YENİ OSMANLILARIN RÜYÂLARI'ndan hakikat hisseleri almaması mümkün mü idi?

★ — YARI YOLDAN DÖNÜŞÜN SEBEBİ :

Mısır Hidivlik makamı kavgasından dolayı, kendisinden üç dakika evvel doğan ikiz kardeşi Hidiv İsmail Paşaya olduğu kadar Bab-ı Âli ile de mücadele halinde olan Prens Mustafa Fazıl Paşanın, Paris'te Sultan Azizin iltifatına ve İstanbula dönme iradesine rağmen Viyanadan tekrar Parise gelişinin asıl sebebi, oğlunun hastalığı mı idi?

YENİ OSMANLILAR'ın bütün masraflarını büyük servetine dayanarak sağlıyan Mustafa Fazıl Paşa, Padişahın Avrupa seyahatinden bir yıl önce, Paristen bir UYARMA MEKTUBU göndermişti. Bu mektubu yazan adamın bir daha o ülkenin padişahının önüne çıkabilmesi güç şeydi. Hatta imkânsız cesaret idi.

«— **Padişahların saraylarına en güç giren şey doğruluktur. Onların etraflarında bulunan kimseler doğruluğu kendilerinden bile saklarlar. Fâsid hayâllere düşmeksizin doğruluğu görebilmek için cesaretle yuğurulmuş sadakat şarttır. O da Zât-ı Şâhânelerinin etrafındaki kimselerde yok...**» diyebilen bu AÇIK MEKTUP'dan sonra Mustafa Fazıl Paşa, Padişahın da ürkebileceği kuvvete sahip olmak istemiş, memleket içinde gizli ve dağınık mücadele eden YENİ OSMANLILAR'ı Pariste toplamıştı. Öz kardeşini siyaset alanında çürütmek için bu fırsattan faydalanan İsmail Paşa, Padişaha tesir ederek, artık YENİ OSMANLILAR'ın lideri durumundaki rakîp biraderini sarsmak ve dolayısiyle Hidiviyet mücadelesinden vazgeçirtmek yolunda ağır bir darbe vurdu: Mısır'daki muazzam mülklerinden faydalanma hakkını elinden aldı. Fakat, gözleri Mısır üzerinde olan ve amcası Napolyon Bonapart'ın bu yoldaki mücadelelerini unutmıyan Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyon'un müdahalesiyle karar tatbik edilmedi, Mustafa Fazıl Paşa muhteşem servetine dayanarak mücadelesine devam etti. Sultan Aziz'in refakatinde geldiği Viyanadan tekrar Parise dönme kararının asıl sebebleri içinde, Padişahın bizzat gördüklerinin tesiri altında, Sadrazam Âli ve Hariciye Nazırı Fuad Paşalara :

«— **Demek ki en sadık kulum Mustafa Fazıl imiş...**

Levent Şahverdi Arşivi

Bakın, bizzat gördük, kıyasladık. Hamiyyet böyle mi olur? Bir eyyam mühr-ü hümâyunumuza Mustafa Fazıl sahip olsun. Bakalım hadisât ne gösterir...» diyerek kendisini sadaret makamına getirme korkusu mu idi? Çünkü Mustafa Fazıl Paşanın böyle bir arzusu yoktu ve biliyordu ki, Sultan Aziz'i israf ve şahsî müdahale huylarından ayırıp gerçek bir Meşrutiyetin kurulmasına ne Padişahın mizâcı, ne de ülkenin şartları uygun değildir. Bu düşünceler içinde olacak ki, bir yıl önce, kendisinin bugün adını tarih sahifelerine geçirten o cesur mektubun sahibi olduğu halde Padişahla İstanbula gelmedi, oğlunun ânî hastalık haberinin sebebi arkasında Parise döndü, hatta bu dönüşten sonra YENİ OSMANLILAR'la daha çok ilgilendi.

★ — NELER YAPTILAR, NELER YAPMADILAR?

Peki... Osmanlı Padişahları arasında İLK ve SON olarak böylesine bir ibret ve uyarılma yolculuğunu yapmış olan ve 1867 de otuz yedi yaşındaki genç Padişah Sultan Aziz, gördüklerinin ilham ve tesiri ile yurdunda hiç bir hareket yapmadı mı?

1871 e kadar evet, yaptı ve hiç olmazsa yapılanları önlemedi. Vaktâki Fuad Paşa ve onu tâkiben Âli Paşa vefat ettiler, TANZİMAT'ın, daha önce hayata gözlerini kapıyan Mustafa Reşit Paşa ile üç temel şahsiyeti hayat sahnesinden çekildi, sadaret makamına bu üç değerli vezir ile hiç bir ruh ve kafa, hatta ahlâk ilişkisi olmıyan Mahmut Nedim Paşa geldi, işte o zaman Sultan Aziz, sanki 1867 de Batıyı görmüş tâcidar değildi: Kendisinden yüz yıl öncekiler gibi Topkapı sarayının ölüm korkusuyla çevrili şehzadeler şimşirliğinden çıkıp, doğruca tahta oturmuş dünya ve ülke câhili idi: 1871 den sonra

değil memleketin padişahın gördüklerine sahip olabilmesi yolunda ciddî ve plânlı emek, TANZİMAT'ın getirdiği kanun hâkimiyeti bile sarsıldı: Mahkeme kararı olmadan hiç bir ferdin sürgün edilemiyeceği, mallarına el konulamıyacağı yolundaki ebedî sanılan hükümler ihlâl edildi, içlerinde Şirvanî Zade Rüştü Paşa gibi sadrazamlar, Hüseyin Avni Paşa gibi seraskerler olan tanınmış kişiler birer fermanla, ya doğdukları yerlere, ya uzak eyâletlere sürüldüler...

Âli ve Fuad Paşaların, Bab-ı Âliyi Padişah ve Saraya karşı müstakil varlık olarak tutabilme emekleri tamamen yıkılmıştı. Âli Paşadan sonra sadrazam olan ve Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi, intihar etmesi ve tarih önündeki muhasebesinde menfi sonuçların gerçek sahibi olan Mahmut Nedim Paşa, Padişahın huzurunda iken daima sağ ayağının baş parmağı istikametine bakarmış... Bunun neden böyle olduğunu soran Hünkâra da cevab olarak :

«— **Ubudiyyet tecellisidir. Kul, Padişahının bedeninden izhar-ı şükran ve mahmedette ayak ucundan başlar.**» dermiş... 1867 Avrupasında, İmparator ve Kralların ancak halka dayalı idarelerin başı olduğu zaman sağlam temeller üzerinde durabildiği gerçeğini gören, Fransız büyük devriminin yetmiş sekizinci yılında, KANUN BENİM diyen Ondördüncü Lui'ye bile söylenmemiş bir riyâ ve tekâpu cümlesini hakikat saymak çok zordu : Sultan Aziz, donanmayı kuvvetlendirmek, Orduyu ıslâh ve yeni silâhlarla donatmak, artık aşikâr olan «Rusyanın yeni bir savaş için bahane» aradığı gerçeği önünde hazırlıklı bulunmak gibi inkâr edilmiyecek himmetlerin içinde iken, meselâ Mithat Paşa gibi eser ve himmetlerini gözleriyle gördüğü şahsiyetleri değil Sadaret Makamından, Mahmut Nedim ve çevresinin telkini ile İs-

tanbuldan bile uzak tutuyordu: Batıyı görmeden bu hataları yapmış olması, özür kapılarını açık tutabilirdi. Fakat, TUNA Valiliği adı altında, o binbir hâdise ve macerâ kaynağı barut fıçısı Makedonya-Bulgaristan-bir kısım Sırbistanı, bir kaç yıl içinde dertsiz ve hâdisesiz, Osmanlı ülkesinin örnek diyârı hâline getirmiş, huzur içinde kalkınmaya girişmiş, yolundan kooperatifine, yetimler yurdundan sanayi mektebine, emniyet sandığı ve zıraat bankasından çuha fabrikalarına, milis kuvvetlerinden mahallî meclislere kadar kültürde, ekonomide, politikada cesaretli aşamalarla doğru yolu bulmuş ve isbatlamış büyük devlet adamının himmetinin neticelerini gözleriyle görmüş, takdir etmiş olmasına rağmen O'nu yapılanları adetâ görmesinden endişe duyarak Bağdad'a vali göndermesinin sebebi neydi? Mithat Paşa, bu vatan köşesinde de aynı başarılı sonuçları elde edecek, hasta olarak İstanbula dönecek, aynı gün, ailesinin yanında bir gece kalma hakkı tanınmadan Edirne valiliği ile uzaklaştırılma fermanı tebliğ edilecek, münkesir ve ümitsiz Avrupaya gidecekti. Avrupada gördüklerine kavuşabilmenin tüm şartlarına sahip ülkesine hâlâ HASTA ADAM dedirtmenin felâket ve musîbetinden kurtulmak için ciddî ve cesur teşebbüslere girişmemesinin sebebi mi vardı?

Görülüyorki, YAPILMIŞ OLANLAR, yapılması gerekenlerin yanında pek mütevâzı ve yetersiz kalıyor. Oysaki Padişah dönüş başladığı zaman Fuad Paşaya :

«— **Frenklerin ilerlemesi sebebleri elbetteki pek çoktur. Bunlar arasında en ehemmiyetlilerini ifade icap ederse, ne denilebilir?**» sualini sormuş, böyle bir sorunun arkasında ümid kapılarının açıldığını ummanın sevinci içinde cesur ve karakter sahibi Fuad Paşa şu cevabı vermişti :

«— **Padişahım... Onların muvaffakiyet sebeblerinin temeli, en doğru ve faydalı yolu tesbit ve o yol üzerinde azimle yürümeleridir. Bu yolu da, memleketin bilgili, akıllı, ahlâk ve fazilet sahibi şahsiyetleri tâyin eder. Onların halk tarafından seçilmiş olması da, ahalinin itimad ve aynı zamanda mes'uliyet hissini tesis eder. Hiç bir sebeb de, tesbit edilen idare tarzı ve tedbirlerin tağyir ve tahrifine imkân bırakmaz. Böylelikle ülkenin bâkir kıymetleri harekete gelir, ilm-ü irfan yayılır, refah ve umran devri başlar, emniyet ve asâyiş teessüs eder.**»

Bedbaht Fuad Paşa... Kalb hastası olarak Nis'e tedaviye gittiği SON günlerinde, yol dönüşü söylediği bu sözleri daha geniş, binbir hâdise ile teyit ederek Sultan Aziz'e VASİYETNÂME halinde yazmış, göndermişti. Vatanperverlik kolay ve ucuz metâ değildir: Mustafa Kemal'in güzel ve eşsiz söyleyişi ile gerçek vatanperverlik kalbin vurduğu âna kadar akla ve şuura hâkim nimettir. Fuad Paşa, böylesine vatansever idi. Bu bakımdan kendisini rahmet ve minnetle anarken, Sultan Aziz'in hatırasına dönüyor ve sesleniyoruz :

«— **Sayısız meziyetleriniz vardı. Merd, pekyürekli, yaradılış olarak haşmetli, büyük neticelere mizâc ve beden olarak lâyık bir tâcidar idiniz. Hanedânınız arasında devirler kapamış, devirler açmış insanlar vardı. Neden değişen devrin şartlarını kavramadınız ve icaplarını yerine getirmediniz? Üstelik, büyük amcanız o eşsiz medeniyetçi Nizam-ı Cedîd kurucusu Üçüncü Sultan Selim Han gibi çevreniz hainler, gericiler, müstebitlerle de dolu değildi. TANZİMAT ilân edilmiş; can, mal, ırz masuniyeti sağlanmış, az da olsa bu ıslâhata gönül vermiş bir kadro yetişmişti. İşte, gittiniz Batı'yı da gördünüz. Selefleriniz arasında kim böyle bir imkâna sahip olmuştu? Hiç kimse!.. Neden bu müstesnâ fırsatı heder ettiniz?**

Levent Şahverdi Arşivi

Ondokuzuncu Yüzyılın ilk yarısı, beşeriyet için oluşlar, kurtuluşlar, yol buluşlar devri idi. Siz, bu devrin kaynağını gördünüz, mucize sizin için bilmece olmamalı idi. Şahsınızı derleyip toparlamış olsa idiniz ülke ardınızdan minnetle koşacak, işaret ettiğiniz yeni devrin azimli ve fedakâr takipcisi olacaktı. Tarihi öğrenmiye mecbur idiniz: Başında olduğunuz milletlerin temel unsuru olan Türkler, lâyık ve değerli başbuğlar buldukları zaman, nasıl harikaların sahibi idiler, işte o bilmekle vazifeli olduğunuz tarihten öğrenecektiniz.

Yazık yaptınız: Kendinize yazık yaptınız, milletinize yazık yaptınız, ülkenize yazık yaptınız, hatta tüm insanlığa yazık yaptınız: Çünkü Türkler, dünya yüzünde öteki uluslara benzemezler: Devirler açabildikleri zaman ardlarına öteki ulusları takarlar, dünyaya yeni ufuklar açarlar. Ah, ne olur, haşmet ve kudretiniz böylesine ezelî kaynağa dayanabilirdi, ilhamınızı devrini tamamlamış ölçülerden değil de, geleceğin ışıklarından alabilirdiniz, OSMANLI RÖNESANSI'nın kurucusu olurdunuz, HASTA ADAM şifâ bulur, üzerinde güneşin batmadığı ülkenizdeki başka uluslar konfederatif sistem içinde kendi kaderlerine sahip olsalar bile, Siz, efendi ve büyük bir milletin tâcidarı olarak cihana nizam verirdiniz. Şu satırların ruhunuza seslendiği 1970 dünyasında bile Osmanlı İmparatorluğunun yeri boş... Bu imparatorluktan kopan yirmi üç ülkede huzur yok... Hepsi gırtlaklarına kadar dertle dolu...

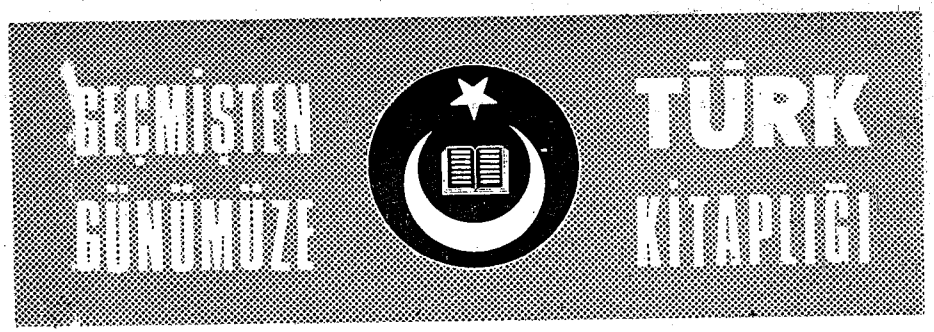
Ne olurdu da, devri kavramıya ve onları da kurtarmıya emek verse idiniz...»

Bu sualler, Sultan Aziz'in kırk yedi günlük BATI YOLCULUĞU'nun tarih güftesi olarak bugün de bestelenebilir, ve 1867 yolculuğunun asıl karar sahibinin önüne konulabilir.

Kubbedeki hoş sedâ, bu geleceği görebilmiş olanların... Ne yazık ki bunlar arasında Sultan Aziz'in haşmetli ve vakûr çehresi uzakta ve donuk kalıyor...

Levent Şahverdi Arşivi

CEMAL KUTAY'IN YENİ ESERLERİ

Çıkmış Olanlar :

İKİ RIFAT PAŞA'NIN
AHLÂK DÜNYASI : (Beş neslin ruh yapısını inşa eden 115 senelik ölümsüz eserin bugünkü dilimizle metni) — **6 LİRA**

BEKLENEN ADAM (Atatürk'ün yarıda bıraktıklarını tamamlıyacak olanın not defteri) — **15 LİRA**

Basılmakta Olanlar :

- TARİHTE; TÜRKLER, ARAPLAR, HİLÂFET MESELESİ
- SAHTE DERVİŞ
- NELERE GÜLERLERDİ?...

★ **Bu seriden her üç ayda üç kitap çıkacaktır.**

★ **«Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı» serisi abonelerine yüzde yirmi indirimli ödemeli gönderilmektedir.**

★ **Kitaplar önce abonelerine gönderilmekte, baskı fazlası kaldığı takdirde bâyilere verilmektedir.**

★ **Yazışma ve kitapları isteme adresi :**
POSTA KUTUSU : 167 — İSTANBUL.

Dr. Tahir Tamer KUMKALE
ÖZEL KÜTÜPHANESİ
No:

FATİH UNIVERSITY LIBRARY

Please return this on the last date shown below.

LC :
DC :
Demirbaş : 27945
Tarih : 2001

Kütüphanesi

Levent Şahverdi Arşivi